Paul Fussell

Osztálylétrán Amerikában

MODERN KÖNYVTÁR

FORDÍTOTTA ÉS AZ UTÓSZÓT ÍRTA
BARTOS TIBOR

PAUL FUSSELL

OSZTÁLYLÉTRÁN AMERIKÁBAN

EURÓPA KÖNYVKIADÓ

PAUL FUSSELL: CLASS
SUMMIT BOOKS, NEW YORK
© 1983 BY PAUL FUSSELL

HUNGARIAN TRANSLATION © BARTOS TIBOR, 1987

HU ISSN 0133-1086

KÉNYES KÉRDÉS

Kényes és zavaros, bár sejti a legtöbb amerikai, hogy bonyodalmakkal teljes osztálytársadalomban él, és szinte akármit tesz, vagy gondol, a státus késztetésének enged. Lehet az osztályok merő említése is felháborító, olyasféleképpen, ahogyan egy évszázada aszpidisztrák közt teázó úri gyülekezetnek lehetett torkára forrasztani a szót a nemi életről nyíltan vallott nézetekkel. Valahányszor megkérdeztek mostanában, mit írok, s válaszom úgy hangzott, hogy könyvet Amerika társadalmi osztályairól, a társaság, úgy láttam, először a nyakkendőjét igazgatja, majd ingének kézelőjére lop pillantást, mennyire előrehaladott a rojtosodása, és néhány perc múltán búcsúszó nélkül elpárolog. Nem is az osztálykémet látják bennem. Inkább mintha azt válaszoltam volna: „Készülő könyvem a cápakölykök pusztítására buzdít, és legcélravezetőbb eszközeként fókakölykökkel való ledorongolásukat ajánlja." Mióta ezt a könyvet írom, többször rádöbbentem R. H. Tawney iszonyú igazságára, amelyet 1931-ben megjelent *Equality* (Egyenlőség) című munkájában állít elénk: „Az»osztály« megjelölésben oly kellemetlen mellékízek úszkálnak, hogy aki sokat él vele, azt előbb-utóbb elvetemült léleknek, elborult elmének tekintik."

Kivált Amerikában. Mert itt az osztályok meglétén elgondolkodni is botrány. A szociológus Paul Blumberg *Inequality in an Age of Decline* (Egyenlőtlenség a hanyatlás korában) című 1980-as művében éppenséggel „Amerika tiltott gondolatá"-nak nevezi. Meg kell csak pendíteni, és a bili kiborul. Egy

asszony a kérdezőbiztosok érdeklődésére, hogy vannak-e osztályok minálunk, így felelt: „Ilyen mocskosságot éntőlem még nem kérdezett senki!" Egy férfi pedig ezt a dühös választ vágta oda nekik: „Az osztályokat mind ki kell nyírni!"

Árulkodó az emberek háborgása vagy éppen dühe az osztály említésének hallatán. A begombolkozás a középosztály tagjára vall, és rettegésére, hogy lejjebb csúszhat létrafokain. A felsőosztály tagjai viszont egy cseppet sem bánják, ha a kérdés felvetődik. Minél többet tárgyalják jelenlétükben az osztályokat, annál inkább elemükben vannak. Nem bánják a proletárok sem az osztálykérdés hánytorgatását, mert tudják jól, hogy helyzetük felől alig tehetnek. Nevetik a bonyodalmat – a felsőosztályok üres kérkedését, a középosztály fázós finomkodását. A kérdés a középosztályt érinti érzékenyen – olykor éppenséggel halálos rémületet támaszt körükben. Középosztályi kézre vall az a széljegyzet, amelyet Russel Lynes *The Tastemakers* (Az ízlésformálók) című, 1954-ben megjelent munkájának könyvtári példányán láttam, egy bekezdés mellett, amelyben a szerző vállon veregeti a lakásdíszítő középosztályi ízlést és a finomabb népek művészi lendületét dicséri. A háborgó olvasó ezt rótta oda nyomtatott nagybetűkkel: „APÁD FASZA!" Ezt nevezem a középosztály szúnyogcsődörének – ha ugyan nem hölgy rejtőzik a nyomtatott betűk mögött.

Nemcsak a háborgás válik leleplezővé, hanem a kérdés nyomán kelt, majd elülő háborgás magyarázata is. A társadalom legalján azt képzelik, hogy az osztályba sorolás pénz szerint történik. A középtájon meghagyják ugyan, hogy lehet köze a pénznek is a besoroláshoz, de hiszik és vallják, hogy az iskolázottság és a végzett munka természete éppoly fontos. A felsőbb középosztály már sejti, hogy az osztályhelyzetet ízlésből, értékekből, elvekből, stílusból

ismerni meg, nem pedig pénzből, foglalkozásból és iskolából. Studs Terkel 1967-es művében, a *Chicago, keresztmetszet*-ben megjelenő egyik női kérdezett nyilvánvalóan elárulja középosztálybéli mivoltát mind nyugtalanságával, mind azzal az ösztönös védekezésével, hogy az osztályhelyzet legfontosabb jele a foglalkozás. „Hiszen ebben az utcában is lakik minden osztályú – feleli. – Nem is tudom, miért mondok osztályút – tűnődik habozón –, mikor nem élünk osztálytársadalomban." Majd, a foglalkozásra térve: „Lakik itt házmester is, orvos is, üzletember is, hites könyvvizsgáló is."

Szociológiai kérdezőbiztosok sokat hallják, hogy tudakozódásuk helyén nem találhatók társadalmi osztályok. „»A mi városunkban osztály, az nincsen« – írja Leonard Reissman, a *Class in American Life* (Osztály az amerikai életben) (1959) szerzője. – Mikor ezt egyszer jól megjegyeztük és írásba foglaltuk, nekiláthatunk a város osztálytagozódását boncolni, mégpedig a közösség tartópilléreinek legteljesebb helyeslésével." A regényíró John O'Hara teljes pályafutását osztálykérdések iránti meglepő érzékenységének köszönheti. Szeget ütött a fejébe már gyermekkorában, abban a pennsylvaniai városban, ahol felnőtt, hogy „az idősebbek nem bánnak egyenrangú félként a többiekkel".

Az osztályhatárok Amerikában hol oly zegzugosak, hol oly bizonytalanul körvonalazottak, hogy az idegen látogatók szem elől tévesztik finomságait, vagy akár a teljes osztályszerkezetet. „Az egyenlőség tanmeséje", ahogy Frances Trollope nevezte 1832-es amerikai utazása során, máig él. Kormányhivatalok ezrével közrebocsátott statisztikáiban társadalmi osztályoknak hivatalos nyoma nincsen, ezért az idegen látogató nem érti meg nyomban az osztályrendet. Jellemző a brit regényíró és irodalmi kritikus Walter Allen esete. Mielőtt az ötvenes évek-

ben átjött volna, hogy az itteni egyetemeken tanítson, azt képzelte, hogy „osztályok Amerikában aligha léteznek, legfeljebb talán mint népcsoportok közti korlátok, vagy a bevándorlások megújuló hullámait felfogó edények". Egy darabig már élt Grand Rapidsban, mire kinyílott a szeme. Ott megtapasztalhatta az új-angliai sznobizmus hatalmát, s hogy a régi családok erkölcsi és kulturális felsőbbsége előtt milyen készségesen hajlanak meg a helyiek.

Akárhány amerikai megelégedéssel fogadta a *Beacon Hill* című, hetvenes években játszott tévésorozat bukását – a brit *Fenn és lenn* című, a felső tízezerről szóló tévédráma amerikai másáét – azzal, hogy a vállalkozás eleve bukásra ítéltetett, hiszen a sorozat iránti érdeklődés életben tartásához osztályrendszer kellene, ami Amerikában nincsen. Téves megítélés. A *Beacon Hill* azért nem kötötte le a nézőket, mert az amerikai osztályrend talán legunalmasabb polcára, az álfőúri felsőosztályra irányította a figyelmet. Méltó sikere lehetett volna, ha ott keresi a drámai összeütközést, ahol a mindennapok során ki-ki maga is tanúja – azokon a mezsgyéken, ahol a felsőközéposztály állja a középosztály feltörekvő rohamait, vagy ahol a középosztály hasonlóképp állja a sarat az alatta valók törekvése ellenében.

Megtörténhetik, hogy az idegenek csak a szemüket dörzsölik az egyenlőség hivatalos porhintésében, a helyiek azonban ismerik a dörgést, habár nem szívesen teszik szóvá. Amikor a Délről jött eszes fekete leinti nagyralátó barátját, mondván, hogy Joe „nem ér föl a fejesekhöl", érezzük, hogy olyan ember társaságába kerültünk, aki kijárta az élet iskoláját. Vagy az az ács, aki megvallja: „Az osztályt nem szívesen veszem a számra, mégis, a népek jobban elvannak a magukszőrűekkel." S bár metaforája a tudományos szőrözést meg nem állná, az ács osztálymegkülönböztetése is ér annyit, mint a társadalom-

tudományoké. Ha például a metaforáimat és utalásaimat nem kell magyaráznom, alighanem magamszőrűek közé jutottam, akár a Kosok meg a Negyvenkilencesek találkozójának eredményét tárgyalom, akár az MO-t (kívülállók kedvéért: Mozgó Otthonnak nevezett lakókocsimat), akár a Házat (értsd az oxfordi Christ Church Kollégiumot), akár Mama Leonét (a jól értesültek manhattani éttermét), akár „a Szőlőskertet" (mármint Marthát, a felső tízezer találkozóhelyét), akár „Bajá"-t (a sivatagi kocsiversenyek színhelyét).

E könyvben a társadalmi osztályok látható és hallható jeleit taglalom, azonban igyekszem olyanokra szorítkozni, amelyekben választás tükröződik. Nem tekintem ugyanis a faji különbségeket, s csupán olykor a vallási és politikai választóvonalakat. A faj kiütközik ugyan, de nem választás dolga. A vallás vagy a politika általában választott ugyan, sok jele még sincs, eltekintve az előkerti imafülkéktől vagy a kocsik farára ragasztott jelszavaktól. Ha végigmérünk valakit, nemigen mondjuk meg, római katolikussal van-e dolgunk vagy liberálissal, de látjuk igenis a „kézzel festett" nyakkendőjét vagy a poliészter ingét, és halljuk, hogy paraméterekről beszél-e vagy aviszonlátást köszön. E jelek értelmezése során inkább a szimatom meg a tapasztalatom vezetett, semmint bármely tudományosnak nevezhető módszer, mivel Arthur Marwickkal, a *Class: Image and Reality* (Az Osztály mint elképzelés és valóság) (1980) szerzőjével együtt vallom, hogy „az osztály oly véresen komoly dolog, hogy nem bízható társadalomtudósokra".

Kivált Amerikában kellene véresen komolynak tekintenünk, hiszen mi nem támaszkodhatunk az örökletes címek, rangok és tisztességek kényelmes rendszerére, és a rangrendjét újra meg újra minden

nemzedék egymás közt dönti el. Társadalmunk gyorsabban változik a világ bármely társadalmánál, és az amerikai polgár szinte egymaga áll azzal a kérdésével, hol is a helye a társadalomban. A harmincas évek osztályjelzői – a fehér vászon golfnadrágok, a króm koktélrázók, a fehér szegőzsinóros mellények – enyhén szólván divatjukat múlták. Az amerikaiak helymeghatározása a társadalomban az európaiakénál jóval bajosabb – de jóval szorítóbb is, mert a „beérkezés" döntő. „Hol is állok" – szokta Koch polgármester New York-i hallgatóságának feltenni orrhangú kérdését, és tudta mindenki, hogy az amerikai sorskérdéssel áll szemben.

Van valami sorsszerű abban is, amit Anthony Quinton brit filozófus ír, hogy „az etikett modern kézikönyvei amerikai gyártmányok, és a legkelendőbbek Emily Post és Amy Vanderbilt nevéhez fűződnek". A jelenség magyarázata, hogy az Egyesült Államok mindenekelőtt az újonnan érkezettek piaca, s ezen a piacon a lehető legjobb helyet kell elfoglalni, hogy a gyors indítás megtörténhessen. „Új érkezés van földrajzi természetű, azaz bevándorlás – magyarázza Quinton –, van gazdasági természetű, ilyen az újgazdagoké, és van, ami korral jár, a fiatalságé." S mindannyiuknak az a gondjuk, ami az osztatlan társadalomban nyüzsgő emberé, tudniillik, hogy megbecsülésre tegyenek szert. Ha Rodney Dangerfield, a komikus azt panaszolja, hogy a becsülettel ő befürdött, abba a csoportba helyezi magát, amelynek tanulmányozása során John Adams már 1805-ben elmondta: „Életünk legfőbb jutalma a tisztelet és a megbecsülés, büntetése a felejtés és a megvetés... A mások tiszteletének kivívása az éhség csillapításához hasonlítható valóságos igyekezet, és a felejtés vagy a megvetés kínja csakis a köszvényéhez meg a vesekőéhez fogható..." Thomas Moore ír költő is ekkortájt írta Washington polgárai-

ról, megsejtvén, hogy kihívták a sorsot az emberi egyenlőségre alapozott alkotmányukkal:

Szolgának születtek, uraságra törnek.

Harminc esztendővel később Alexis de Tocqueville határozottabban mutatott rá *Democracy in America* (Demokrácia Amerikában) című munkájában osztálytörekvéseink természetére. „A polgárok – írja – sehol nem tetszenek oly jelentéktelennek, mint a demokratikus országban." Következésképpen sehol elkeseredettebben nem igyekszenek, hogy jelentőséget vívjanak ki – hogy hozzájussanak, az nem volna eléggé nyomatékos szó. Még odébb a század során Walt Whitman a *Democratic Vistas*-ban (Demokratikus távlatok) (1871) megsejti, hogy éppen mert az Egyesült Államok kormánya a polgárok egyenlőségét vagy legalább egyenlőségének illúzióját valósítaná meg, a polgár magabecsülését a társadalmi jóváhagyásért vívott, félelmekkel teli és örökös küzdelmében fogja keresni. Más szóval, ahol mindenki senki, ott senki se valaki. Egy Louis Harris-féle közvélemény-kutatás nemrégiben közölt adatai szerint a válaszadók hetvenhat százaléka a megbecsültséget teszi legfőbb kívánságának. Egy hirdetésíró ilyenféleképpen festi fel kávézóasztalok reménybéli vevői elébe a legcsábosabb amerikai vágyálmot: „Teremtsen jó ízlésének gazdag, meleg, bensőséges légkört, így juthat megbecsüléshez minden társaságban."

A szerencséseket díjjal kecsegtető örökös amerikai osztályversengésbe beleereszkedni azért veszedelmes, mert a csalódás is ott les mindenkire, nyomában pedig az irigység. Éppen mert a közhit szerint ki-ki a maga szerencséjének kovácsa, keserű a csalódása kinek-kinek, ha arra eszmél, hogy osztályhelyzetének foglya, holott az osztályokról nem szól a fáma. Ha némelyeknek pályájuk derekán kell

ocsúdniuk, hogy társadalmi emelkedésük útjában éppen az olyan fitymált korlátok álltak, mint az örökletesség, a gyermekkori környezet és szüleik társadalmi osztálya, válságba kerülnek, amely lélekölő még akkor is, ha nagydobra nem verik.

Ezt a lelkiállapotot de Tocqueville fedezte fel. Meghagyja, hogy „demokratikus korokban az élvezetek magasabbra hágnak, mint az úri világban, és az élvezetből részüket vevők száma mérhetetlenül nagyobb". Megállapítja azonban, hogy az egyenjogúság légkörében „az ember reményei gyakrabban szertefoszlanak, a lélek háborgóbb, sőt nyomasztóbb a gond is".

S a foszló remények nyomában járó irigység. Hogy embertelenség és bűnözés melegágya az osztálynélküliség hivatalos mítoszában való csalódottság, azt sose feledjük. Megérti, hogy mire célzok, aki szemrevaló kocsiját valamelyik nagyvárosunkban otthagyja, és arra tér vissza, hogy antennáját lecsípték, ablakait bezúzták. Joseph R. McCarthy szenátor egyik 1950-es, Nyugat-Virginiában elmondott beszédéből nyilvánvaló, hogy nem is annyira a „kommunistákat" célozta meg, mint inkább az irigyelt felső- és felsőközéposztályt. „Nem a kisebbségi csoportok elesettebbjei árulják el az országot – mondta –, hanem azok, akik kihúzták minden hasznát... a legszebb otthonokat, a legkülönb egyetemi oktatást..." S az osztályirigység, ha még lovat adnak alája, a bosszúk egyenlősdije, amelyet a humorista Roger Price így különböztet meg a demokráciától *The Great Boob Revolution* (A gatyák felosztása) (1970) című írásában: „A demokrácia azt követeli, hogy a polgárok együtt kezdjék a versenyt. Az egyenlősdi azt követeli, hogy együtt végezzék." Így kerülünk abba a helyzetbe, amelyet L. P. Hartley regénye, a *Facial Justice* (A kozmetika igazsága) (1960) figuráz ki a jó külső ellen forduló jövő társa-

dalom felvázolásában. Ebben a jelentől nem sokkal különböző jövőben a külsőnk okozta egyenlőtlenséget az állam plasztikai sebészei orvosolják – szikéik azonban nem szépítők, hanem mindenkit elrondítanak.

Hiába hangoztatjuk a nyilvánosság előtt politikai és törvényes egyenlőségünket, életszemléletünkben – amit a világ orrára nem kötünk – ragaszkodunk értékeink rangsorolásához. Lehet véleményünk az egyenlőségről bármi, előbb-utóbb megértjük, mit mondott Oscar Wilde ezzel: „Az emberi testvériség nem költői vágyálom, hanem a legnyomasztóbb és legmegalázóbb valóság." Úgy tetszik, szívünk mélyén nem az egybemosásnak, hanem igenis a megkülönböztetésnek vagyunk barátai. Érdekesnek látjuk a szétválasztást meg az elemzést, unalmasnak a szintézist.

Maga a szövetségi kormány is, bár a társadalmi osztályok rendszerét nem szentesítené, megvallja, hogy lehetünk ugyan egyenlőek a törvény előtt, egyebekben viszont aligha. A közszolgálat tizennyolc fizetési osztályát is így állapítja meg az 1-es számú legalsó lépcsőtől (küldönc stb.) a 2-esen át (postázó) felfelé az 5-östől (titkárnő) a 9-esig (gyógyszerész), a 14-esig (jogügyi előadó), majd a 16., 17. és a 18-asig (főelőadó). Megvan az építőiparban is az állások társadalmi rangrendje: legalul a földmunka, majd a csatornafektetés, útépítés-alagútfúrás középütt, s felül az épületmunka (minél magasabb az épület, annál fényesebb a társadalmi rangja). Akik „főnöki íróasztalokban" utaznak, azok a megmondhatói, milyen szigorú osztályrend köti kezüket, de vevőikét is. Az élet alján tölgyből valók az íróasztalok, egy létrafokkal feljebb dióból, de a csúcsra már tikfából készülnek. A hadseregben, tiszti feleségek társas összejövetelein tudni való, hogy

a kávétöltés a rangidős tiszt nejének dolga, mivel a kávé feljebbvalója a teának.

Az életnek olyan területe talán nincs is, ahol ne rendezkedne a rang. Tekintsük a hangszereket. Beosztásuk a szimfonikus zenekarba bonyodalmasságuk és alkalmazhatóságuk szerint történik: elöl a húrosok, mögöttük a fafúvósok, majd a rézfúvósok, leghátul az ütőhangszerek. Társadalmi osztályozásuk azonban a zenekari alkalmazhatóság általánosabb szemléletében történik. Mint Edward T. Cone zeneszerző mondja: „Aki hegedül, játszhat vonósnégyesben vagy szimfonikus zenekarban, jazzegyüttesben azonban már nem, rezesbandában pedig semmiképp. Fafúvósok közt ezért az elsősorban szimfonikus hasznú fuvola és oboa jobbnak számít, mint a klarinét, amely alkalmazható szimfonikus zenekarban, jazzegyüttesben és térzenében egyaránt. A rézfúvósok közt a natúrkürt a legrangosabb, mert jazzegyüttesek nemigen alkalmazzák. Az ütőhangszerek közt ugyanezért tekintélyes az üstdob." Másrészt minél mélyebb hangokat ad ki a hangszer, annál alább való az osztálya (csupán a fagottot vehetjük ki a rendből), a basszus hangszerekről pedig általában elmondható, hogy könnyebb a megszólaltatásuk. Eszerint a nagy kürtuba alább áll a rangsorban a trombitánál, a gordonka alább a brácsánál és így tovább. Ha azt halljuk, hogy „A fiam trombonleckékre jár", mosolygásunkat bajosabban nyomjuk el, mint ha a mama így dicsekszik: „A fiam fuvolázni tanul." Másrészt abban a hírben, hogy „A fiam viola da gambázni tanul", erős az osztálytartalom, mivel a hangszer szorosan kapcsolódik a régiségekhez, a múzeumokhoz és galériákhoz, általában a művelődéstörténethez. A gitár (ha ugyan nem klasszikus, más szóval archaikus stílusban szólaltatják meg) rangja silány, éppen ezért alkalmazta a fiatalság a hatvanas-hetvenes években a deklasszálás eszköze-

ként. A gitárral jelezték a legbeszédesebben, hogy szöknek a felsőközép- és középosztályból, lévén, hogy cigányok, béresek és más olyanok hangszere volt, akik pénzt még bérül sem mindig láttak, nemhogy örökségként, sőt állandó lakóhelyük sem volt mindig.

A régebben szocialista William Barrett, a *Partisan Review* szerkesztője harminc esztendőre visszatekintvén megállapítja, hogy „az osztály nélküli társadalom mindinkább utópiának tetszik. A szocialista országok is megteremtik a maguk osztályrendjét", bár, mutat rá, osztályaik nagyjából megfelelnek a hivatali szamárlétra fokainak. „Ha viszont mindenképp osztályrendben kell élnünk, miért nem szervezik az osztályokat természetesebb tarkasággá", a Nyugat tarka népéhez illőbben? S ha már vannak osztályok, miért nem tudunk meg felőlük minden megtudhatót? A kérdés talán kényes, mégsem kellene zavarosnak megmaradnia.

2

AZ OSZTÁLYOK ANATÓMIÁJA

Bizonyosan senki meg nem mondhatja, mit jelent az *osztály* szó. Némelyek Vance Packardhoz hasonlóan tárgyilagosabb megjelölésekkel próbálkoztak, mint amilyen a státusok rendje. A szociológus Max Weber követői olyankor mondanak osztályt, ha az ember pénzéről beszélnek s a hatalmáról, amelyhez a pénze juttatja, viszont státust írnak, amikor társadalmi tekintélyt értenek, és végül párthelyzetet, amikor az egyén politikai állékonyságát vizsgálják, azazhogy mennyire bírja vagy nem bírja a gyűrődést a szarjankók között. Én az osztályba mindhárom meg-

nevezést beleértem, legfeljebb a státusra helyezek némi nyomatékot. Nem bánnám különben, ha az Egyesült Államokban meghonosulna a *kaszt* szó is, mivel oly híven kifejezi osztálykorlátaink merevségét és a lépés nehézségeit bölcsőhelyünktől mind felfelé, mind lefelé.

Hány osztállyal számolhatunk? A legegyszerűbb válasz szerint kettővel: gazdagokéval és szegényekével, kenyéradókéval és kenyérkeresőkével, háziurakéval és bérlőkével, burzsoával és proletárral. Vagy ha nem közgazdaságból és politikából indulunk ki, hanem az illedelmekből, van úriember és van tahó. Egy szociológiai kutatócsoport kérdésére, hogy az osztály mit foglalhat magába, így felelt az egyik megkérdezett: „Mindent, ami pallérozottság vagy bárdolatlanság." Van „társas" osztálymegoszlás is, aszerint hogy valaki „nyílt házat tart" vagy még vendéget sem fogadhat. Paul Blumberg szerint ma az igazi osztályhatár azok közt húzódik, akiknek telik házra – bármilyenre – s akiknek nem. De van még ennél is nyomorultabb határvonás az élet alján, azok közt, akik kocsit tartanak meg azok közt, akik a tömegközlekedésre szorulnak, ezért életük jó részét buszmegállókban töltik. Jilly Cooper brit humorista *Class* (Osztály) című, 1985-ben megjelent könyve két részre osztja a társadalmat, mégpedig Bűnvallókra és Ingerültekre:

> Egyfelől áll a közép- és a felsőosztály társadalmi lelkiismeret-furdalással eltelten, ámbár némelyikje kevesebb pénzt lát a munkásoknál. Másfelől áll a képes újságokba és televízióba szédült munkásosztály, és háborog, mert azt a meggyőződést plántálták belé, hogy az érdeménél kisebb szeletet kap a tortából.

A Brit Nyolcadik Hadsereg közkatonájának is csak ez a két osztály járt az eszében a II. világháború so-

rán Észak-Afrikában, ahol is ilyen ékes szóval osztályozott:

> Szebben is elpergetném én ezt a kibaszott életet, tisztelettel. Tetszetett hallani az osztály hírét? No, majd én mindjárt megmagyarázom, mi az. Az, hogy Vickers-Armstrong bezsebeli a hasznát és savanyú pofát vág hozzá. A Churchill rágyújt egy kubai szivarra, a *Times* nyomja az egyformát a szabadságról meg a demokráciáról, én meg itt rohadok Líbiában és a hőgutaütött cimborámat locsolgatom a rohamsisakomból. Csak születni kell tudni, tisztelettel, a többi már megy magától, mert ha fenn születtik, a színét éli az életnek, ha meg lenn, akkor a seprejét.

A katona helyzetelemzését talán megvilágosítja, ha emlékezünk rá, hogy a világon mindenfelé van veszélyes és veszélytelen munka. Évente százezer munkás hal bele munkahelyi balesetbe vagy munkájában szerzett betegségbe, négyszázezer megnyomorodik, hatmillió megsérül. Andrew Levison így ír *The Working Class Majority* (A munkásosztály többsége) (1974) című művében: „Az osztályok elenyésztéről szóló megnyugtató közhelyeket és nyomukban járó kellemes érzéseinket eloszlatja az a meggondolás, hogy az amerikai munkás mindennapjának vetőkártyái közt ott a súlyos baleset, sőt a hirtelen halál is, a középosztálynak viszont nem kell efféle fenyegetéssel szembenéznie." Majd így folytatja:

> Gondoljuk meg... mekkorát jajdulna a világ, ha évente szakadnának be a részvénytársasági székházak is, mint a tárnák, s bennük ragadna hatvan-hetven részvénytársasági igazgató alkalmanként. Vagy képzeljük el, hogy a világ

bankjaiban mérgező porszemcsék lebegnének láthatatlanul, és rákfenét ültetnének mindegyre a cégvezetőkbe, tisztviselőkbe, pénztárosokba. Végül varázsolják lelkük szeme elé azt a rémképet, hogy egyetemi tanárok munkahelyük ártalmaiba belesiketülnek, ujjukat vagy karjukat hagyják a gép közt, akár szemük világát vesztik...

Ha pedig már halálról és megnyomorodásról van szó, Amerikában a legkegyetlenebb osztályhatár, amely a társadalmat derekán metszi el, és életünknek alighanem még nemzedékeken át ható mérge lesz, hogy kiknek a fiai pusztultak ott, rokkantak meg a vietnami háborúban, és kiféléK úszták meg a veszedelmet, jórészt a hírhedt S–2-es számú felsőoktatásban részt vevők bevonulási halasztásának köszönhetően. Aki nem hiszi, hogy van osztálytudat minálunk, hallgassa meg ezt a munkás apát, akinek a fia odaveszett a háborúban:

Hogyne volnék elkeseredett. Rátehetik a retkes nyakukat, hogy igenis elkeseredett vagyok. Csak a magunkfajták áldozzák fiaikat a hazáért. Az üzletemberek az országot igazgatják és pénzt látnak belőle. Az egyetemi tanárok meg ilyenek: Washingtonba járnak és osztják a jó tanácsot... Hanem a gyerekeik, azok nem vesznek a mocsarakba odaát Vietnamba, olyan isten nincs!

Egy anya még hozzáfűzi: „Nem fér a fejünkbe, hogy a jómódú kertvárosi gyerekek hogyan ragadnak itthon, mikor a mi fainknak menni kell."

A kétfelé osztás haszna az egyszerűség, és hogy mind az igazságtalanságot, mind a nyomában fakadó keserűséget nyilvánvalóvá teszi. Közkeletű azonban a hármas osztás is, talán a hármas szám baljós,

népi gyökerű vagy éppen varázslatos erejénél fogva, hiszen kívánságok, medvék és királyok száma. Angliában az osztályok számául fogadják el, legalábbis a múlt század óta, amikor Matthew Arnold barátait és szomszédait felső-, közép- és alsóosztályba rendezte, és ezeket az emlékezetes címkéket ragasztotta rájuk: Barbárok (ez a felsőosztály neve nála, ne feledjük!), Filiszterek (középütt) és Népség. Ez a háromrétű elrendezés a középosztály elképzelése, mert nekik nyújt erkölcsi és társadalmi védelmet, hogy egymessziségben tartják a gőg, a fanyalgás, a pazarlás meg a hanyagság fentről rájuk leső bűnét s az alant ásító koszt, szükséget és szégyent. Felsőközép és alsó e hármas osztás neve általában, bár az *alsóosztályra* alkalmazott brit szépítés, a *munkásosztály* kifejezés nálunk is terjedni kezd.

Bármilyen közkeletű a hármas, a szociológusok szívesebben dolgoznak öttel:

Felső
Felsőközép
Közép
Alsóközép
Alsó

Akadnak olyanok is, akiknek az osztályok széttagolásába beletört a bicskájuk, és megvallják, mint John Brooks a *Showing Off in America* (Rongyrázás Amerikában) című művében (1981): „Az új társadalmi építmény emeletei megszámlálhatatlanok" – vagy mint az a bostoni, akitől az osztályok számát kérdezték: „Ha a cipőm lehúzom, akkor se számlálhatom össze... Lehet harminc is." (Mint jó amerikai, azért hozzáfűzte: „Én ugyan fütyülök rájuk.")

Kutatásaim során úgy tapasztaltam, hogy mínálunk a kilences osztályozás a leghelyesebb, mégpedig így:

Láthatatlan csúcs
Felső
Felsőközép
Közép
Felsőproletár
Középproletár
Alsóproletár

Nélkülöző
Láthatatlan alj

Egy dolgot mindjárt rögzítsünk: ebben az osztályelrendezésben nem a pénz a döntő. „Nem is lehet – mondja egy munkásember találóan –, mivel bele nem látni senki zsebébe." Stílus, ízlés és tudatosság meghatározónak épp olyan fontos, mint a pénz. „Gazdasági értelemben nyilván két osztály van csak, gazdag és szegény – mondja George Orwell –, társadalmilag azonban az osztályok teljes lépcsősorával számolhatunk. Egy-egy osztály gyerekkortól fogva bevésődött hagyományai és szokásai nem csupán különbözők a másokétól, hanem többnyire elkísérik az osztály tagját bölcsőjétől a koporsójáig... Kulturális tekintetben igen bajos elszakadni attól az osztálytól, amelybe születtünk." Amikor John Fitzgerald Kennedy a képernyőn nézte Richard Nixont, elhűlten fordult barátaihoz és megállapította: „Ez a pasas nem klasszis!", bizonyos, hogy nem a pénze felől tekintett rá.

Aki mégis azt hinné, hogy a hatalmas vagyon vagy a nagy jövedelem az embert a felsőosztályba iktatja, az vigasztalódjék a *Live a Year with a Millionaire* (Éljen egy milliomossal egy évig) című kis könyvön, amelyet Cornelius Vanderbilt Whitney írt és osztott szét barátai közt 1981 karácsonyán. Nincs kedvem ragozni, csak annyit mondok, hogy a magával eltelt szerző lapályai és ötlettelensége az olvasót Ring

Lardner alakjaira fogják emlékeztetni, vagy Sinclair Lewis szatirikus rajzú szereplőire, amilyenek a *The Man Who Knew Coolidge*-ban (Coolidge ismerőse) bukkannak fel. „Nagyvilági társaság volt – jellemzi Whitney valamelyik társaság népét –, mivel az Egyesült Államok minden sarkából jöttek össze." S minél többet mond ilyeneket, annál világosabb, hogy Whitney, ha a pénzét nem tisztelem, mélységesen középosztályi figura, és e társadalmi rang kész szólamait fújja gondolkodás nélkül.

A létrán lefelé is megmarad igaznak: a pénz nem sokat számít. John Brooks példaként két szomszéd családot hasonlít össze egy kertvárosban. Az egyik feje „fizikai": autószerelő. A másik „szellemi": könyvkiadói alkalmazott. Nagyjából ugyanannyit keresnek, mégis mekkora köztük a különbség! „Mr. Fizikai" megvett újonnan egy szép kis „udvarházat". „Mr. Szellemi" ütött-kopott házat vett, és két kezével pofozta ki. Mrs. Fizikai a környék üzleteiben vásárol, kivált a helyi szatyorközpontban, és roppant elégedett, mivel éppen csak „az ujját kell kinyújtania". Mrs. Szellemi a városban vásárolja ruháit. Fizikaiék isznak ugyan, de meglehetősen rossz lelkiismerettel, leginkább szombat este, összevont függönyök mögött. Szellemiék nyíltan isznak, lehetőleg kinn a teraszon. „Fizikaiék kurjongatnak, egyik szobából át a másikba, a telek egyik végéből a ház túlsó sarkába, magukfeledetten, Szellemiék viszont annyira gyeplőszáron tartják a beszédüket, hogy olykor egymás szavát nem értik." A két háztartás tárgyai közt a könyvek a vízválasztók. Fizikaiék házában nincs egy se, Szellemiék nappaliját viszont szinte beborítják a könyvespolcok. „Íme két család – összegez Brooks –, és szinte semmi közösségük... Csupán a jövedelmük azonos." Russel Lynes pedig felismervén, hogy a pénznél az ízlés, a műveltség és a tudatosság nagyobb jelentőségű az osztály megha-

tározásában, *nyitott, félzárt, zárt* osztályrendet állított.

Nem mintha a felsőbb osztályokat az alsóktól a pénzük nem választaná el, fontosabb mégis, hogy a pénzhez milyen úton jutottak. Más szóval, a pénz mennyiségénél a forrása osztálytekintetben meghatározóbb. A felső három osztályt az különbözteti meg egymástól, hogyan aránylik öröklött pénzük pillanatnyi jövedelmükhöz. A láthatatlan csúcson (Rockefellerék, Pewék, DuPonték, Mellonék, Fordék, Vanderbilték) az öröklött tőkéből élnek teljességgel. Aki kenyerét maga keresi – s a filmcsillagok lehetnek legbeszédesebb példáink –, nem lehet a láthatatlan csúcshoz tartozó, még akkor sem, ha pénzszórásával megjátssza az odatartozást. Az örökség – a „régi pénz", közkeletű megjelölés szerint – elengedhetetlen a felső három osztályba történő besoroláshoz, és minél több nemzedéken át van a családban, annál jobb.

„Ha igazán gazdag embert gondolok el – vallja egy bostoni fizikai munkás –, hát annak a háza annyira benn álljon az úttól, hogy ne is lássam." *A láthatatlan csúcs* megjelölésre ez a vallomás vezetett, bár nevezhettem volna ezeket a legfelsőket „rejtőző osztály"-nak is. Házaik valóban nem látszanak az útról soha. Szeretnek rejtőzni hegyek közt is, vagy messzi, valamelyik görög vagy karib-tengeri szigeten (amely a sajátjuk akárhányszor), mintegy pillanatnyi biztonságban az irigységtől és a nyomában járó adótehertől, végre a kisajátítástól. A Nagy Válság okozhatta, véli Vance Packard, hogy az igen gazdagok így berezeltek. A Nagy Válságban tanulták meg a „szerénységet, félénkséget, hogy vagyonukkal ezután ne hivalkodjanak". A harmincas évektől kezdve szökik a pénz a hiúságnak afféle vásárairól, mint a felső Ötödik Sugárút, el a virginiai, felső New York állambeli, connecticuti, Long Island-i és New Jersey-i

rejtekhelyekre. Merő más a gazdagság képe ma már, mint ahogyan az 1890-es években Thorstein Veblen ábrázolta gunyorosan a *The Theory of the Leisure Class*-ban (A dologtalan osztály elmélete). Veblen korában a gazdagok boldogan tüntettek vagyonukkal, társaságukkal, szolgáikkal. Ma rejtőznek, nem csupán az irigység és bosszú elől, hanem a Veblen ideje óta ravaszságában és rámenősségében sokat csiszolódott revolver-hírlapírás elől is, továbbá egy még nagyobb veszedelem elől, melyet Veblen alig ismerhetett: a háromrészes öltő ruhában gazdagok nyakára járó alapítványi kérelmezők hordái elől. Valamikor a hivalgás volt az amerikai gazdagság legfőbb mulatsága. Ma a gazdagoknak bujdosniuk és lapítaniuk kell. Milyen kár!

S nem csupán arról van szó, hogy a csúcson élő egy-egy család vagy személyiség félrehúzódik. Egy teljes osztály menekül a szociológusok, közvélemény-kutatók és fogyasztásvizsgálók prózai számítgatásai elől. Nem is vonhatják bele a láthatatlan csúcsot, mert az láthatatlan valóban, és az osztály valamelyik tagjához eljuttatott kérdőívük nyomban a papírkosárba kerül. Hasonló sorsra jutna, igaz, ha a láthatatlan aljon nyomnák akárki kezébe. S e helyen nyílik meg szemünk az amerikai osztályrend csodái előtt. Tekintsük mindjárt azt a furcsa hasonlóságot, ha ugyan nem testvériséget, amit a láthatatlan csúcs meg a láthatatlan alj közt tapasztalni. A láthatatlan csúcs a szigetein és távoli birtokai kerítése mögött bujdokol, az alj azonban éppily láthatatlan, mert ha nem kolostorok, fegyintézetek vagy kommunák rejtik őket, akkor éppen szökésben vannak hitelezőik, kijátszott óvadékkötvényeseik vagy falhoz állított részletesek elől, akik az autót vagy bútort követelnék vissza tőlük. (Az osztályoknak ez a láthatatlan alja itt-ott felbukkan, például a New York-i utcák tavaszában kergetik ábrándjaikat motyogón, egy-

egy ilyen rajzás után azonban visszatérnek a láthatatlanságba.) Mindkét láthatatlan osztály tagjai aggodalmasan ügyelnek, hogy nevüket a sajtó fel ne kapja. Az alj – „az alsó dologtalan osztály", ahogy Veblen nevezi – rokoni kapcsolata a csúccsal egyebekben is megnyilvánul. Pénzét egyik sem keresi. Az alsók megkapják, és nem érdemeik vagy erőfeszítéseik árán maradnak meg a víz színén, hanem a jóléti állam vagy a javító- és fegyintézetek jóvoltából – a csúcs láthatatlanjai pedig őseiken élősködnek. További hasonlóság közöttük, hogy nem szoktak készpénzt hordani maguknál. Összefoglalásképpen elmondhatjuk, hogy a láthatatlan csúcs és a láthatatlan alj a végletek találkozásának közmondásos tételét bizonyítja.

A csúcstól lefelé számított első osztály a felső, két fontos tekintetben különbözik a láthatatlan csúcstól. Elsőül, bár örökölt is pénzt, szépen keres hozzá, általában könnyű, tetszetős munkával, amelynek híján unatkozna vagy talán szégyenkezne is. Pénzét a bankok és patinás kereskedelmi társaságok ellenőrző bizottsági tagságával keresi, alapítványi tanácsosként működik, és ha csupán elfoglaltságot keres, ott vannak a nevesebb egyetemek, ott a Külügyi Kapcsolatok Tanácsa, a Külpolitikai Társaság, a Gazdasági Fejlesztés Bizottsága meg a hasonlók. Várja továbbá a szövetségi kormány közigazgatása, sőt többnyire a Szenátus is. Közülük kerültek ki követeink a diplomáciai működvelés korában – a láthatatlan csúcsról elvétve jöttek csak le szolgálatra. Másik különbség, hogy a felsőosztály igenis látható, méghozzá hivalkodó látvány. Mintha a láthatatlan csúcs hátat fordított volna Veblen elképzelésének, és a felsőosztályra bízta volna az eredetileg neki kiosztott tüntetést. Ha az utcáról vagy az országútról jól láthatóan megépített és lenyűgözőnek szánt homlokú ház előtt megyünk el, tudni való, hogy a felsőosztály tag-

ja lakik benne. Legjobb példája ennek talán éppen a Fehér Ház. Lakói, még ha olyanok is, mint Franklin D. Roosevelték vagy John F. Kennedyék, láthatatlan csúcsnak nem nevezhetők, csakis felsőosztályiaknak. A ház túlságosan parádés, fehérségében és dombra építettségében egyaránt, ezért a benne lakás, még ha ideiglenes is, felér egy lecsúszással. A felsőosztályi lakóhelynél adja néha alább is, olyankor például, amikor Harry Trumanék laktak benne.

A két osztály közti határ olykor zegzugos. Gondoljunk William Randolph Hearstre és San Simeon-i kéjlakára. Fekvése szerint beillene láthatatlan csúcsnak is, hiszen a „ház" nem látható az országút felől, amerre a forgalom elvonul. A főépület homloka azonban, ha egyszer közelebb férkőztünk hozzá a többholdas parkon és állatkerten keresztül, a nyúlszívű látogató lenyűgözésére, helyesebben lerogyasztására szánt, ami arra mutat, hogy Hearstnek nem sikerült feljutnia a láthatatlan csúcsra, hiába játszotta az arisztokratát. Valójában mindig az érdekelte, ki hogyan ájul el tőle. Hogy papírszalvétát használ dőzsölő vacsoráin, lehetne még a főúri különködés ígérete is, igyekezete azonban, hogy kastélya „elölről jól mutasson", leleplező. Mutat is, akár az avilai székesegyház. Ha szigorúak volnánk, igyekezetét inkább a felsőközéposztályi rongyrázáshoz kellene sorolnunk.

Mint a többi osztálynak, a felsőosztálynak is vannak félreismerhetetlen bélyegei. A *Társasági Mutató*-ban mindenképpen szerepelnek a tagjai, nem úgy, mint a felsőközéposztályé, amely kapaszkodhat egy életen át, hogy belekerüljön. Ha az utcát az ottlakóról nevezték el, alighanem felsőosztályihoz nyitunk be. Alighanem. Ha tudniillik az utca lakójának a családi nevét viseli. Ha a keresztnevét (például: Kathy Street), akkor vendéglátó gazdánk reménytelenül középosztályi, vagy még hitványabb. A francia

beszéd nem javít az ember mindennapi életén, érdeklődésén, üzleti hasznán, mégis a felsőosztályhoz tartozás jele, ámbár fontos, hogy hangsúlyai ne legyenek tökéletesek, kivált ne franciásak.

A nemdohányzás ugyancsak a felsőosztály szokása, bár aki kérkedik vele, az nyomban lesüllyed a középosztályba. A házi vendégek örök forgalma ugyancsak csalhatatlan jel, mert arra mutat, hogy hálószoba van elegendő a házban, és étel, ital, játék, mulatság is ígérkezik. Aki a felsőosztályban mozog, jobb lesz, ha letesz a szokásos bókjairól, mert gorombaságnak számít azt dicsérni, ami nem lehet más, mint csakis szép, jó és drága. A bók a középosztály kényszere, mert a középosztály keresi a helyeslést mindenütt. A felsőosztály nem kételkedik tulajdon értékeiben. Szó nem is férhet hozzájuk. Egy művészi lelkületű fiatalember régi angol nemesi családot látogatott meg, és az ebédlőbe lépvén kijelentette, hogy soha szebb Hepplewhite-ebédlőszékeket nem látott. A házigazda nyomban ráförmedt, hogy pusztuljon, és az esetet így magyarázta: „A székeimet képes fölbecsülni a pimasz!" Felsők társaságában az ételeket sem illik dicsérni, mivel természetes, hogy a háziasszony csak a legjobbat szolgálja fel. Különben sem az ő főztje. Aki továbbá egy pohár bort feldönt, ne legyen kínban miatta – arra való a személyzet, hogy eltakarítsa.

A lótartás, -tenyésztés, lovaglás, versenyzés, apró állatok üldözése lóháton nem éppen felsőosztályi jel, mert majmolója a felsőközéposztály is – hasonlóképpen járt a triktrak: széltében kedveltté vált és elzüllött. Jellemzője viszont az amerikai felsőosztálynak, ami a világ más felső tízezreivel is összeköti, hogy érzéketlen az eszmék iránt. (E tekintetben persze rokona a láthatatlan csúcsnak, amint Cornelius Vanderbilt Whitney irodalmi remekléséből is kitetszik.) Érdeklődésük teljes hiánya indította Matthew

Arnoldot arra, hogy barbároknak nevezze el őket, méltóságos viselkedésüket pedig úgy magyarázza, hogy „eszmék soha nem kuszálták soraikat". A felsők mégis kellemes osztálynak mondhatók, s az élet a körükben kényelmes, sőt talán szórakoztató is, ha az ember elvan értelmes vagy eredeti megállapítások nélkül.

Eljutottunk a felsőközéposztályhoz. Ez az osztály ugyan bírhat épp annyi földi jóval, mint a fölötte elhelyezkedő kettő, azonban vagyonuk legjava a maguk szerzeménye, ha a jog, ha az orvoslás gyakorlásából, ha olajmezőkből, ha tengeri fuvarozásból, ha ingatlanüzletekből vagy éppenséggel az olyan nemesnek mondott kereskedésből, amilyen a műtárgyak adása-vétele. Bár juthattak pénzhez öröklés útján, és láthatók a házukban „családi holmik" (ezüst, keleti szőnyeg), a felsőközéposztály osztozik abban a polgári szégyellősségben, hogy a mások, akár eleik keze munkájából élni nem illő.

A felsőközéposztály ismertetőjelei közt szerepel, hogy házuknak több a szobája, mint amennyire szükségük van, ha ugyan nem fogadnak szállóvendégeket, mintegy a felsők majmolásaképpen. Másik jelük a nemi hovatartozás szűzi takargatása. A felsőközéposztályi nők fürdőruhái kevesebbet sejtetnek, mint akár a brit, akár a kanadai fürdőruhák. Viselik a rövidnadrágot is, mintegy férjük Bermuda-sortjának utánzatát. Egyébként mindkét nem inkább a jellegzetességeinek eltüntetésére, mintsem kidomborítására törekszik. Mivel a férfiak válla másodlagos nemi jellegzetesség, felsőközéposztályi férfiak válltömés nélküli zakót hordanak. A katonai váll-lap a vállra irányítja a figyelmet, ezért az alsóbb osztályok büszkesége, mivel a testi munka vállasságot követel. A katonaságot a váll-lapok szerelme el is árulja nyomban. Tízet teszek egy ellen, hogy akik a múlt elnökválasztáson John Andersonra szavaztak, felső-

középosztályiak. A nemek szerepének cserélhetősége is ebben az osztályban a legteljesebb: a férfiak nem bánják sem a főzést, sem a más házi munkát, a nők eljárnak újságot írni, drámát rendezni vagy ingatlannal kereskedni. (Ha az asszony odahaza ül, a család nem lehet különb a sima középosztályinál.) A felsőközép szívesen fitogtatja költséges neveltetését Spinozának, Clytemnestrának és Candide-nak nevezett macskáiban is.

Ezt az osztályt ünnepli az 1970-ben készült *Love Story*. A film óriási sikere Lisa Birnbach *Official Preppy Handbook* (Hivatalos leányiskolai kézikönyv) (1980) című művével együtt arra vall, hogy kapnak rajta az olyan amerikaiak, akiknek a felsőközép életmódjában részük nincsen. És csakugyan, a legtöbb középosztályi vagy akár alsóbb osztályból való szívesebben emelkedne a felsőközépbe, mint a felsőosztályba vagy éppen a láthatatlan csúcsra. Egy nemrégiben készült Louis Harris-felmérés szerint a legtöbben a középosztályban szeretnének helyet foglalni, s arra a kérdésre, hogy a középosztály melyik rétegében, válaszukban legtöbben a felsőközepet jelölték meg. Ismerősebb és hihetőbb a felsőközép felől képzelegni is: szokásai éppen valamivel emelkedettebbek csak a képzelgőénél. Ha viszont a fantázia ritkább légrétegekben csapong, szárnyát szegheti azon, hogyan fogjon a kaviár evésének, hogyan hasznosítsa az asztali kézöblítőt, vagy honnan szedje a franciaságát. Ritka az olyan amerikai, akiben nem a felsőközéphez való tartozás vágya él.

Gorombább közelítéssel hasonló következtetésre jutunk John T. Molloy *Dress for Success* (Öltözködjünk a sikerhez) (1975) és *Molloy's Live for Success* (Éljünk a sikernek) című könyvéből. A nem elhanyagolható tehetségű Molloy „Amerika első ruházkodási mérnökének" nevezte ki magát, sőt ilyen minőségében már az üzleti élet is alkalmazza a testületi

öltözködés szabályainak meghatározására. Az üzletemberek eszménye ugyanis a felsőközép öltözködése, mivel a felsőközép eszménye egyenlő a siker eszményével. Molloy maga rámutat: „A sikeres öltözködés nem egyéb a jó ízlés megvalósulásánál és a felsőközéposztályi emelkedettségnél." Még az igazgatói iroda is átrendezhető a szakadatlan siker látszata szerint, mint Molloy mondja: „Legyen tágas és rendezett, akár csak szemre. Hasson gazdagnak. Gazdagnak, kényelmesnek, ízlésesnek és rejtettnek." A hozzájáró várószoba is, „akár az iroda maga, a felsőközéposztály emelkedettebb szellemébe kell hogy vezesse az ügyfelet".

Molloy szerint nem csupán az öltözködés, az iroda meg a várószobája szabható a felsőközép ízléséhez, hanem ügyfeleinek arca, testtartása és taglejtése is. Az *Éljünk a sikernek* mértani segédvonalrendszerrel vetíti fel a proli férfiarcélét s mellette a felsőközéposztály tagjáét. A proli vagy dacosan, keserűen zárja az állkapcáját, vagy málén leejti. A felsőközép emberének ugyan csukva a szája, de nem zárva, s a válla sem a vágj-végig-rajtam-gazdám meghunyászkodásról beszél, ami Molloy szerint a vesztesek tartása. „Felsőközéposztályiak másként ülnek, másként állnak, másként mozognak, mint az alsóközéposztályiak. A felsőközéposztály emberének mozdulatai fegyelmezettek, szabatosak. Az alsóközéposztály nagyobbakat lép és a karját lengeti."

Nem kétlem, hogy az olyan nevelő, mint Molloy és Michael Korda, a *Success! How Every Man and Woman Can Achieve It* (Siker! Hogyan arathat mindenki?) (1975) című kézikönyv szerzője megtanítja az érdeklődőket, miként játsszák el a felsőközéposztályi megjelenést. Alig hihető viszont, hogy a siker környezetét és okait is taníthatnák, a felsőközéposztály renyhe játékosságát és megbocsátó iróniáját. Bármely osztályban elképzelhető, hogy tagjai virág-

nyelvi változatot keresnek ehhez a buzdításhoz: „Basszunk." Ugyancsak elképzelhető, hogy bármely osztály tagja ezzel az ötletes megoldással áll elő: „Dugjuk el a szalámit!" Másrészt csakis a felsőközéposztály tagja áll elő olyasmivel, amit a *Hivatalos leányiskolai kézikönyv* hírül ad: „*Játsszunk* szalámibujtatóst!", majd a szalámit *szalámra* kurtítja, ahogy a Bloody Maryket Bloodyra és a *gin and tonic*-ot G & T-re. A felsőközéposztály élete csupa játékosság, ezért hajlik az olyan henyeségekre, mint a golf, a tenisz meg a vitorlázás. Ki ne tartozna szíve szerint ilyen szabad, biztos megélhetésű és játékos osztályhoz?

Mielőtt ismét ereszkednénk egyet, meg kell próbálkoznunk a három felsőosztály betájolásával. A középosztály és a proliosztályok tagjai úgy képzelik, hogy a földrajzi elhelyezkedésnek nemigen lehet kapcsolata az osztályhelyzettel, és az uralkodó osztályok tagjai élhetnek akárhol. Súlyos tévedés.

– Ha jól értem, fiatalember, a Cosmopolitan Club tagjainak sorába lépne.

– Szeretnék.

– Lenne szíves megmondani, hol született?

– Az új-mexikói Truth or Consequencesben, tisztelettel.

– Értem. (Elfordítja tekintetét.)

Helységeknek tízezrével van annyi jelentősége az Egyesült Államokban, hogy a maguk postai irányítószámával dicsekedhetnek. Ha a postának elegendő élettapasztalata és ízlése volna, irányítószámukban kifejezésre juttatná osztályhelyzetüket. Akkor kiderülne, hogy kimagasló társadalmi rangot azok a helységek élveznek, amelyekben a legrégebben telepedtek meg a takarékos angolszászok – például a Rhode Island-i Newport, a connecticuti Haddam, a

maine-i Bar Harbor. Ilyen rangsorolásban Los Angeles jóval lejjebb kerülne, nem is annyira rút semmitmondásáért, mint inkább azért, mert olyan sokáig volt a spanyolok birtokában. Hogy St. Louis miért áll feljebb a ranglétrán, mint a texasi San Antonio, annak hasonló a magyarázata.

A helységek osztályföldrajzát tüzetesen megmagyarázni mégis lehetetlen. Ötven éve H. L. Mencken az *American Mercury*-ban megpróbált használható szabványrendet alkotni száz „társadalmi jelző" segítségével – olyanokkal, hogy egy helységből hányan szerepelnek a *Ki kicsoda* köteteiben, hányan járatják az *Atlantic*-ot, vagy ki mennyi benzint fogyaszt. Ilyen szabványrendben ma alighanem feljebb állítanák azokat a helységeket, amelyek lélekszáma nem gyarapodott rohamosan Mencken ideje óta. Ilyen következtetésre indít, hogy 1940 óta az olyan rémes helynek, mint Miaminak százhetvenkétezerről háromszáznegyvenháromezerre szökött a lélekszáma, Phoenixé hatvanötezerről hatszáznyolcvanháromezerre, San Diegóé kétszázezerről nyolcszáznegyvenezerre. A felsőbb osztályok jelenlétének más jele a tekepályák hiánya. Ezt azért állapítom meg, mert Richard Boyer és David Savageau 1981-ben megjelent *Places Rated Almanac* (Helységminősítő) című művében elsorolják, melyek kedveznek leginkább a tekézőknek, és nyomban szemet szúr, micsoda elkeserítő helyek:

a montanai Billings,
a kentuckyi Owensboro,
a texasi Midland,
az illinois-i Peoria,
az iowai Dubuque,
a texasi Odessa,
a louisianai Alexandria.

Mint kiderül, egyszerűbb megmondani, mitől lehetetlen egy hely társadalmilag, mint hogy mitől kívánatos. Faramuciságuk további jele, ha bibliás kegyesség fészkeinek számítanak a köztudatban. Az ohiói Akron, amely más mutatóinál fogva sem egy hely, a Rex Humbard-féle egyházközség honaként ismeretes, mint ahogyan a dél-karolinai Greenville a Bob Jones Egyetem székhelyeként, az illinois-i Wheaton a hasonló nevű főiskola telepeként, s mint ilyen, a híres Billy Graham melegágyaként. A kaliforniai Garden Grove a tépőzár-mosolyú Robert Schuller nagytiszteletű úrnak és hívogató Üvegkatedrálisának hazája. Avagy élhetne felsőosztálybéli a virginiai Lynchburgban? Nemigen, mivel a város dr. Jerry Falwell rádiószózatairól, templomáról és a jókedvű adakozók szájába rágott postacíméről nevezetes. Általában kimondhatjuk, hogy akik adnak magukra, nem élnének vallásos jövendölések és csodák színhelyein, mint amilyen Mekka, Betlehem, Fatima, Lourdes vagy akár Salt Lake City. Figyelemre méltó, hogy a legcivilizáltabb városok – London, Párizs, Antibes, sőt még New York is – átmennek ezen a vizsgán, ám ha szigorítjuk, Róma sorsa kétséges. Bár mindenképpen jobb besorolást kap Jeruzsálemnél.

Az osztályozás történhet a városban megjelenő újságok szerint is. Washington hiába dicsekszik fontos helyzetével, követségeivel, miegymásával, alacsony sorára nyomban fény derül, mihelyt kiteregetjük a *Washington Post*-ot, amely vasárnaponta olvasóit (a felsőbb proliosztályt?) nemcsak horoszkópokkal boldogítja, hanem a tévésorozatok tartalmi összefoglalóival és Ann Landres szívhez szóló tanácsaival is. Indianapolis osztályhelyzetére sem vet éppen jó fényt, hogy az *Indianapolis Star* mennyi „színes"-sel szórakoztatja olvasóit, és lelki épülésüket a címlapra helyezett „Mára szóló imádságunk"-kal

szolgálja. Florida is (ha talán Palm Beachet nem számítom), Dél-Kalifornia is (talán az egy Pasadena kivételével) a társadalom alsó bugyrait jelöli évtizedek óta. S mintha ez a titok kiszivárgott volna idegenbe is, mert a legszakadtabb éjjeli szórakozóhelyeket, kivált Németországban, az új negyedekben nevezik el szívesen Floridáról. Egy oka, hogy valamirevaló ember Tampának még a táját is kerüli, hogy a hetvenes években a szomszédságában épülő Apollo Beach eladó telkeit így hirdették: „Guy Lombardo szomszédot keres." Hasonlóképpen kerítik a nyugdíjasokat, hogy pénzüket verjék a Lawrence Welk Golf Klubnak a kaliforniai Escondidóban felkínált Mozgó Otthonaiba. A proli *National Enquirer* hirdetései négy sajtpapír-diplomát kínáltak: mind a négy hirdető egyetem címe kaliforniai volt. Némely véletlenek lehetnének akár az osztályozás csodái: bámulatos, hogy a kiselejtezett *Queen Mary* éppen a kaliforniai Long Beachben köttetik ki borjak új kapujául, vagy hogy a floridai St. Petersburg ad éppen otthont a Dali Múzeumnak, vagy hogy miért, miért nem, Fort Lauderdale-ben székel a Hittudományi Főiskolák Szövetsége.

Ha mindezt meggondoljuk, jogos a kérdés: „Hol lehet tehát a felsőosztályoknak minálunk lakása?" New Yorkban mindenekelőtt, persze. Aztán Chicagóban. San Franciscóban. Philadelphiában. Baltimore-ban. Bostonban. Netalán Clevelandben. Aztán mélyen benn Connecticut, New York állam, Virginia, Észak-Karolina, Pennsylvania és Massachusetts vidéki tájain. Ezek a lehetőségek. New Jersey semmiképp nem ajánlható, talán csak Bernardsville és Princeton – bármely más városa alulmúlja a cypressi Sunnyvale-t, a kaliforniai Comptont, az ohiói Cantont, a nevadai Renót, a wyomingi Cheyenne-t, az új-mexikói Albuquerque-t, a georgiai Columbust és más kincstári városokat, továbbá az ohiói Parmát,

amely százezres városnak nincs napilapja, nincs buszhálózata, szállodája, sőt térképe sincsen. Lehetetlennek számító hely még a coloradói Evergreen, mert John Hinckley szülőhelye, és Dallas, mivel – sok egyéb nyomasztó ok közt – Lee Harvey Oswald bölcsőjét rengette. A tárgykör szakértői állítják, hogy Las Vegas „a csiricsáré fővárosa", és az a gyanúm, az Olvasó osztálybesorolásában is fontos tétel, menynyire járatos Las Vegasban. Hát Acapulcóban?

Térjünk vissza az osztálylétrára. A középosztályi jövedelmének közepes voltánál szembeötlőbb a komolysága meg a belső bizonytalansága. Ismertem dúsgazdag embereket, akik belekövültek a középosztályba, más szóval rettegve gondolták el, miként vélekednek felőlük mások, s hogy a megszólásnak elébe vágjanak, a tökéletességbe menekültek. A középosztályban őrült fontos az asztali illendőség, és a csipkefüggönyök itt hányják legszebb virágjaikat, hiszen rejtik a világ szeme elől az olyan minősíthetetlen cselekményeket, mint a szalámidugdosás (ilyen tréfát a középosztály különben sem ismer, és ragaszkodik az elszomorító „szeretkezés"-hez). A középosztály, mivel retteg a megbotránkoztatástól, örök piaca a szájvizeknek és ha eltűnne a föld színéről, nagy lenne a szagtalanító ipar romlása. Az orvosréteg többnyire a felsőközéphez sorolható, viszont a fogászok tudják a szívük mélyén, hogy menthetetlenül középosztályiak, és hallom, hogy szinte leteríti őket a kisebbrendűség érzése, valahányszor orvossal kerülnek szemközt.

A státuspánik a középosztályt pusztítja C. Wright Mills, a *White Collar* (Értelmiség) (1951) és *Az uralkodó elit* (1956) című művek szerzője szerint. Ezért gyűjti a hitelkártyákat, és járatja a *New Yorker*-t, mert azt hiszi, hogy a felsőközép ízlésvilágába jut általa. Ragaszkodása a laphoz és hirdetéseihez világos példája Mills igazságának, mely szerint a középosz-

tály „felsőbb köröktől kölcsönözné státusát". A *New Yorker* hirdetői tudják is ezt jól. Mű-felsőközép palifogásuk roppant mulatságos olykor – mint legutóbb, amikor a drága levélpapírok miatt húzták az orrukat, és íme, benyújtották helyette a nyomtatott meghívót.

DR. ÉS MRS. LEONARD ADAM WESTMAN
ÉS
DR. ÉS MRS. JEFFREY LOGAN BRANDON
TISZTELETÉRE
REMÉLJÜK SZÍVES TÁRSASÁGÁT

(e helyütt felsőbb körökben következne, hogy koktéllal vagy, a csalatkozás mindenképpen elkerülendő, italokkal várjuk – itt azonban a doktorok és nőik tételesen felsorolják, hogy egyebek közt lesz ott:)

PEZSGŐ ÉS KAVIÁR
PÉNTEKEN EKKOR MEG EKKOR
A VALLEY HUNT KLUBBAN
A CONNECTICUTI STAMFORDBAN stb.

Az üdítők márkájának ismertetéséről megfeledkeztek.

Régen a legtősgyökeresebb családok körében forogtak ilyen meghívók, ma a leggyökértelenebbek körében forognak. A középosztályiaknak nem egyetlen szépséghibája, hogy a családi patinát úgy vásárolják. Középosztályhoz tartozók azok is, akik a legtöbbet költöznek nagy távolságokra, semminő lakóhelyeket váltogatnak leginkább, aztán megkapják az indulási parancsot a részvénytársaságuktól megint, és szedik a sátorfájukat. Ők az olajtársaság jobbágyi állapotú geológusai, számítógép-programozói, a repülőgépmérnökök, a „marketing"-szakemberek (ko-

rábban vigécek), akiket új rétekre csapnak ki. Ők lakják családjukkal mind a kertvárost, mind a toronyházat. „Kincstári ellátmányukat", mint az ifjabb William H. Whyte mondja, a részvénytársaságtól húzzák. Az IBM meg a DuPont másodrendű főiskolákról szegődteti őket, és megtanítja arra, hogy magukban semmit nem érnek, csakis a csapat tagjaiként. Egyéniségüknek, enyhe különködésüknek játéktere nincsen, és hamar megtanulják, hogy meggyőződéseiket semmiképpen ne nyilvánítsák, még, mint látni fogjuk, nappali szobájuk elrendezésében se. Rettegésükben, hogy állásukat veszthetik, szolgalelkűekké válnak, és mint az óriás szerkezet részei, méghozzá cserélhető részei, lassan kikopnak az emberségből. „A mi képzésünk az elemeket cserélhetővé teszi", nyilatkozta egy IBM vezető nemrégiben.

E jobbágyi állapotban nem csoda, ha a középosztály kap a tekintély és jelentőség akármi káprázatán. Vágyakozásának egyik jele a nemesi címer („Kézi művű okirattal igazolhatja családfáját"). Más ilyen az évenként kibocsátott családi körlevél a sarjadékok diadalairól abban a versengésben, hogy „szabad foglalkozásúak" lehessenek:

> *Johnunk betöltötte 22. életévét és a Wayne-i Állami Egyetem Fogászati Tagozatának elsőéves hallgatója.*
> *Caroline az idahói Boise-ban tevékeny egy tekintélyes cég igazgatói titkárságán.*

E körlevelek némelykor szívfacsaróak, oly büszkén hangoztatják a csemete utóbbi évben szerzett fényes „kapcsolatait": „Bobunk a Kereskedelmi Kamara Ifjúsági Szakosztályának lett tagja az utóbbi évben, valamint az Észak-amerikai Sörösdobozgyűjtők Ligájának, továbbá az Evansville-i Egyetem Öregdiák

Szövetségének, végezetül az Ifjú Republikánusok Vanderburgh Megyei Tanácsának." (Vö. Veblen: „Mivel a konzervativizmus a közösség gazdagabb s ezért tekintélyesebb részét jellemzi, kitüntető értéke nem elhanyagolható.") A középosztályi feleség aggodalmasan öltözik vásárló körútjára, mert sejti, amit sorsának egyik társa egy kérdezőbiztossal közölt: „Az osztály, az olyan dolog, hogy az embert az áruházban előzékenyebben szolgálják ki, ha jól öltözött."

„Aki az embert csupán születése és vagyona szerint becsüli meg" – ez a *sznob* fogalmának szótári meghatározása, és a sznobok igazi tenyészete a középosztály. Tulajdon ízlésükben nem bíznak, mert nem tudják, javukra válik-e vagy kárukra. Természetesen hajlandóságukat, hogy lefelé tekingessenek a társadalmi ranglétrán, a mélység borzadálya fékezi, ezért inkább a hatalom és pénz vélt birtokosai felé emelik sóvár tekintetüket. A „korrektség" és feddhetetlenség rögeszméjükké válik, ezért eresztenek meg köszönőleveleket a legközönségesebb vacsorák vendéglátó házigazdáinak, ezért vásárolnak drága vagy „megfelelő" ajándékokat, és ezért nem vennének a szájukra olyan helységnevet – mint az arkansas-i Fort Smith például –, amelynek csengése nem tekintélyes. A világlátott Olvasót nem lepi majd meg, hogy Neil Mackwood, a sznobság brit szakértője a legtöbb sznobot Belgiumból látja kirajzani, hiszen Belgium a világközéposztály főhadiszállásának számít.

A valahová tartozás vágya s a vágynak vásárlás útján történő megelégítése ugyancsak a középosztályra vall. Leginkább bizdító szavának a *klub* meg a *céh* számít (mint A Hónap Könyve Klub és az Irodalmi Céh). Ingatlanügynökségek a középosztályt veszik célba efféle hirdetésekkel:

AZ ÖN VILÁGA A PARK FOREST!
AMINT VÁROSUNKBA ÉRKEZIK,
NYOMBAN TAPASZTALJA:
SZÍVESEN LÁTJUK.
EGY NAGY CSALÁD FOGADJA
KEBLÉBE.

Utálatának tárgyai a különködés, a begombolkozás – a felsőbb rétegek értékei a középosztályban visszájukra fordultak. A középosztály hallgatólagosan egyetért abban, hogy kerítést emelni vagy tövises elevensövényt ültetni sértés. Közmegegyezés az is, hogy szomszédok és barátok látogathatók telefonbejelentés nélkül. A középosztály tagja magát jó szándékú, nyíltszívű embernek tekintvén megbotránkozik, hogy nem mindenki ilyen. Egyébként viszont félénk és sokat ad a megszokásra, ezért el nem hinné, hogy másvalaki a délutánt választja a közösülés idejéül, nem pedig az éjjeli órákat, mint elfoglalt és feddhetetlen életű részvénytársasági alkalmazotthoz illik. Amikor az ifjabb William H. Whyte egy kertváros népe közt vizslatott, egyik asszonytól, a középosztály nyilvánvaló képviselőjétől ezt hallotta: „Már a lábtól való utcában nem ilyen barátságosak ám! Kopogni szokás az ajtókon ottan."

Az asszonyok a barátságos légkört tartják nagyra, a férfiak az „úri foglalkozást" (többre a keresetnél is). A szent szó itt az „adminisztratív". (Valójában éles az osztályhatár azok közt, akik ezt a szót áhítattal lehelik és akik elhányják magukat a hallatán.) A telefonszolgálati készülék odahaza viszonylag olcsó módja a hivatali fontosság megjátszásának, ámbár a tüsténkedőnek eszébe nem jutna, hogy készüléke valami szokatlan szöveget nyomjon (mondjuk franciául, vagy Donald kacsa vagy Richard Nixon hangján) kérvén a hívót, hogy a sípoló jelre bökje ki, mi fáj. Nem, mivel a középosztály embere örök

aggodalomban él. Mint C. Wright Mills megállapítja: „Szolgálatot teljesít, akár a részvénytársaságnál, akár az államnak, akár a hadseregben..." Azért nem lehet eléggé óvatos. Egy „ügyviteli előadó" mondta Studs Terkelnek: „Az ember feleségének, de a gyerekeinek is meg kell becsülniük magukat. Nem lehet kilógni a sorból. Vigyázni kell." George Orwell 1939-es *Coming Up for Air* (Felbukni egy szusszanásra) című művében jól mondja középosztálybeli hősének nevében:

> Beszélnek zöldeket a munkásosztály szenvedéseiről. Én nem sajnálom a prolikat annyira... A proli testileg szenved, de ha a munkájával végzett, szabad ember. Azonban akárhány ilyen kis stukkóskatulyában olyanok élnek, akik legfeljebb, ha álmukban szabadok.

Mivel a középosztálybeli az ügynöke valakinek, a viselkedése vigécre vall. Derűlátó és hiszi, hogy különb ember lehet, ha épülésébe elég igyekezetet belégazol. Az *Annie* meg a *La Mancha lovagja* azért akkora kasszasiker, mert a középosztály emberének és feleségének olyan dalokkal szolgál, mint a „Holnap" meg a „Távoli álom", amelyek azt sugallják, hogy hamarosan jóra fordul minden. A középosztály végső stigmája is arról árulkodik, milyen gyenge lábon áll társadalmilag: az, hogy a tulajdon tréfáin nevet. Nem lévén bizonyos, milyen hatást kelt, s mint vigéc mégis rászorított, hogy derűt és jóakaratot gerjesszen minél szélesebb körben, a középosztály embere magát jutalmazza falrengető tetszésével. Olykor társaságban kétségbeesetten néz szét, hátha valaki díjazza a szellemességét.

A középosztály ifjú almái sem esnek messzi a fájuktól. Aki azt kutatná, ki bújja John T. Molloy könyveit abban a reményben, hogy receptjei és kép-

letei birtokában betörhet a felsőközéposztályba, a középosztály fiainak körében kereskedjék. E fiakkal főként repülőgépeken találkozni, amint az egyik részvénytársasági tanfolyamról a másikra szállítják őket. Ingjük patyolatfehér, öltő ruhájuk hollófekete, nyakkendőjük temetkezési vállalkozót sejtet, hajukat az ötvenes évek divatja szerint nyíratják. Szavuk járása a *végső soron*, és „nem" helyett mindig *semmiképpent* mondanak. A nyakukat talán többet tekergetik a kelleténél, és a szemük, akár a gyíké, úgy jár – mindig oldalvást, sose föl-le. Az életbe mint a részvénytársasági tanfolyás végzősei lépnek, és negyvenöt hűségesen leszolgált évük után méltán töprengenek el, mire is éltek.

Ennyit a szinte parttalan középosztályról – hiszen ha mindent elhiszünk, amit az emberek a maguk társadalmi helyzetéről vallanak, az Egyesült Államok népességének mintegy nyolcvan százalékát felöleli. Ha a létrán régebben ereszkedtünk volna lefelé, az alsóközéposztály foka következnék. Ilyen osztály azonban nincs ma már. A hatvanas-hetvenes évek pénzromlása elszegényítette, beleolvadt a felsőproletárosztályba. Mi a különbség alsóközép és felsőproli közt? A szabadság és az önbecsülés fogyatkozása. Az új felsőproli a „tömegek" élén áll, de ha akár a teljes proletariátusnak állna élén, akkor is irányított és nem irányító. A pénzügyi politika, a csaló hirdetések, a divatok és bolondériák, a tömegkultúra, a rablózabák, a fogyasztói palifogás együttes igáját húzza. Az 1940-es évek alsóközéposztálya még érettségivel dicsekedett, és a „tervezés" meg a „takarékosság" megtartotta – bármily ingatag – osztályhelyzetében a munkásosztály fölött. Akkoriban, írja C. Wright Mills:

Kevesebb volt a reménytelen kisember, és érettségijüknek egy rövid korszakra szóló monopóliuma valójában megvédte őket a kapitalista fejlődés csúnya zúzódásaitól. Táplálhattak illúziókat mind egyéni képességeik, mind a rendszer megbízhatósága felől. Amint azonban szaporodtak, bérmunkássorba süllyedtek mindinkább.

Lecsúsztak tehát. Ez a korábbi kistisztviselői réteg ma gépies dolgozó, és a család megélhetéséhez bérrel kell hozzájárulnia az asszonynak is.

A munka természete és a munkából következő aggodalom természete osztja ma három rétegre a munkásosztályt. A felsőprolik szakmunkások, iparosok, mint a nyomdászok. A középprolik betanítottak, mint a buszsofőr. Az alsóprolik szakképzetlenek, mint a rakodómunkásság. Státusának csökkenése vagy elenyészte a felsőprolira jellemző aggodalom: ácsok bandagazdájának lenni nagy büszkeség, és meg kell mutatni a világnak a különbséget a vezénylő s a vezényelt közt. A középprolira az állás elvesztésének aggodalma jellemző, az alsóra pedig az a derengő eszmélés, hogy megkeresett pénzével se szerezni nem tud, se kedvét nem töltheti.

A felsőprolikat állásuk gyakran arra csábítja, hogy „irányítóknak" képzeljék magukat – teszem azt, egy nagy város „köztisztasági hivatalnokainak". Egy postás elmondja Studs Terkelnek, miért szereti annyira a munkáját: „Mind lelkendezik: »Jön a postás!«... Énszerintem a postásé a legtiszteltebb hivatal." Proli asszonyok, akik ápolónők lesznek, örökké a hozzáértésüket hangoztatják. A legkedvesebb felsőproli foglalkozást, a légikisasszonyságot választottak ugyancsak. Bár a hadsereg tisztjei a fölötteseiktől való remegés szerint inkább a középosztályba volnának oszthatók, „hozzáértésük" hangoztatá-

sa folytán lejjebb kell kerülniük. Csúfos vietnami kudarcuk megsokszoroztatársadalmi állásukkalkapcsolatos aggodalmaikat, és azóta még többet hallani a hozzáértésükről. Egy tiszti feleség vallomása: „A legképzettebbek közt mindig az orvosokat, ügyvédeket, ilyesmiket emlegetik. Hol maradnak a tisztek?" Majd, némi letéréssel a logika ösvényéről: „Ki lehetne képzettebb, mint aki a hazája védelmének szenteli életét?"

A középosztály és a felsőproletariátus elválasztása pofon egyszerű: minél nagyobb a munkaruha meg az „ünneplő" különbsége, annál alább történhet a besorolás. Ne csupán a fizikaiakat tekintsük persze, hanem a portásokat, gazdákat, vasúti kalauzokat és tűzoltókat is. Egy tűzoltó így vallott: „Nem bánnák ügyvédnek lenni! Hát még doktornak! Csak hát a kókusz. A kókusz kevés volt hozzája."

A felsőprolinál a kókusz nem hibádzik – legalábbis ravaszságért nem megy a szomszédba. Mivel körmére nem néznek, büszke lehet munkájára, és szabadságának érzésében megveti az olyat, aki az ő helyzetébe nem jutott. Őket nevezi E. E. LeMasters szociológus könyve címéül *Blue Collar Aristocrats*-nak (A fizikaiak arisztokratái) (1975). Megvetésük a középosztály iránt merőben arisztokratikus. Egy felsőprolitól ezt halljuk: „Ha a fiam inkább nyakkendőben feszítene élethossziglan és valami főnöknek hajlongana meg nyalna be, hát a szíve joga. De legyen meg az a joga is, hogy a két kezével kaparja ki a tisztességes kenyerét, ha azt választja."Akár az arisztokraták, magyarázza LeMasters, „fenn ülnek a maguk társadalmi világának legtetején, és nem vesztegetik erejüket kapaszkodásra". Kedvteléseik is arisztokratikusak, mint a szerencsejáték meg a vadászat. Szarvasagancsokkal cicomázott lakásuk azért emlékeztet a skót nemesség vadászkastélyaira. A felsőproli abban is rokona az arisztokratának, jegyzi meg

Ortega y Gasset, hogy „örömeit élete tengelyébe állítja" – akárcsak nem romantikus természetű vonzódását a nők iránt.

Mivel aggodalom nem emészti őket a státusjelképek helyes megválasztása miatt, lehetnek akár előkelően hanyagok. Tehetnek, mondhatnak, viselhetnek akármit, nincs szégyenkeznivalójuk, mint a felettük álló középosztálynak. Az örök röstelkedés a polgárság életérzése. Kálvin János, állítja Jilly Cooper, a középosztály prófétája, Marx Károly viszont a proletároké, még akkor is, ha a legtöbben nem hallják a szavát.

Akadnak a felsőproliságnak is többé-kevésbé csalhatatlan jelei. Bankok karácsonyi és hanukka-klubjainak tagjai, akik a tartós fogyasztási cikkeket csak részletre veszik, a bonyolult gombrendszerű színes tévék, sztereók és hűtőgépek kedvelői – nem úgy, mint a középosztály, amely inkább nappali szobában és ebédlőben kiállítható „jó ízlésű" bútordarabokat vásárol. A felsőproli csukott kocsijában hátraülteti a feleségét. (A középosztálynál azt tapasztaljuk, hogy lenn egy házaspár ül elöl, másik hátul, feljebb viszont helyet szoktak cserélni a házaspárok női.) A felsőproli időben érkezik a társas eseményekre, mert a húszperces késés csupán a felső körökben dívik. Aki bárban ítélné meg szomszédja társadalmi állását, a legbiztosabb, ha valamilyen ürüggyel előveteti vele a tárcáját. A felsőprolié degeszre tömött mindig. Nem csupán feleségéről, gyermekeiről és unokáiról készült pillanatfelvételeket hurcol, hogy elázás esetén legyen mivel dicsekednie, hanem egy teljes érzelgős irattárat, melyben fontos sportesemények vásárolt belépőjegyének letépett végét, leveleket és egyéb örökbecsű dokumentumokat őriz, hogy alkalomadtán „bizonyíthasson". Az igazi felsőproli-levéltárcát gumiheveder övezi.

A proli általában tisztelettel tekint mind a hirde-

tésekre, mind a gyártmányok nevére. Tudja, hogy ismeretükben naprakészen a tájékozottsága, sőt a hirdetett árucikkek sikerével is azonosíthatja magát. A ház előtt hajtani fel egy jellegzetes üveg Coca-Colát a melegben nem csupán kólaivás, hanem osztozás a siker társadalmi szertartásában – mármint a Coca-Cola Részvénytársaságéban –, valamint a szomszédságnak abban a jó érzésében, hogy most valami szuper-összamerikai áldomást iszik. John Brooks figyelte meg, hogy a New York-i földalatti falra-író művészei mindenütt ott hagyják a kezük nyomát, csupán a hirdetéseken nem, „mintha a hirdetés társadalmi szentsége előtt még ők is fejet hajtanának". Philip Roth hősnője, Sophie Portnoy a középosztály és a felsőproliság közt ingázik. Szakadatlan öndicsérete a középosztályra vall, a hirdetett árucikkek és áraik egyszeregy-biztonságú ismerete felsőproliságra. „Csak éntőlem kap jót – magyarázza a fiának fekete takarítónőjüket. – Énnálam megkapja a teljes doboz szardíniáját ebédre, de nem ám akármilyen bóvlit, mert én az Alex-féle Tengeri Aprójószágot veszem, kettőt negyvenkilenc centért!" A „fizikaiak" feleségét megcélzó *True Story* azzal csalogatja hirdetőit, bizonyára nem álnokul, hogy olvasói köre „férjéhez nem hívebb az egyszer megszeretett márkáknál". A felsőproli úgy tesz, ahogy a kereskedelemre épült társadalom elvárja tőle. A Délnyugaton, azon a tájon, amelynek szokásait a társadalom elvárása szerint mindannyiunknak szívünkbe kellene zárnunk, hogy az „elitizmus" vádjától mentesülhessünk, a köztiszteletnek örvendő felsőproli család esti mulatsága, hogy kikocsikázik az autómosóhoz, majd hazafelé beáll egy tüstént-falatra a helyi alumíniumcsárdába. Vagy még megnézhetik a jégrevüt, melynek címe: „Nyuszika a világűrben".

A felsőprolik aranyos népek. A proliság tüskésebb tulajdonságai a középső- meg az alsóproliságban kezdenek kiütközni. Elkeserítő a munkájuk, főként a szigorú ellenőrzés, amely a megbízhatatlan gyerekek sorába süllyeszti őket. „Akár a seregben – magyarázza egy autó-összeállító gyártelep munkása –, azaz rosszabb annál is... Minden pössentéshez eltávozást kell kérni." Andrew Levison, „A munkásosztály többsége" című munka (1974) szerzője figyelmeztet, gondoljuk csak meg, milyen érzés volna, ha művezető ügyelne minden mozdulatunkra – mert „ennek a személynek megfelelője nincs a középosztály társadalmában. Havi fizetést húzó szellemi dolgozóknak is lehet fölöttesük, azonban elképzelhetetlen, hogy professzorok vagy cégvezetők csupán orvosi igazolással maradhatnának el egy nap a munkájukból, vagy az illemhelyre való kilépést elfogadhatóan meg kelljen okolniuk". A középső- és alsóprolik sorsa ez, mert a Veblen által oly utálatosnak ítélt „embernek ember általi kihasználásában" önekik jutott az áldozat szerepe. (Hogy az ember mást használjon ki, s ne őt magát használják ki, az a szerencsésebbek kiváltsága – cégvezetőké, tanároké, íróké, újságíróké, papságé, filmrendezőké.)

Az ellenőrzés mértéke valójában beszédesebb osztályjelző a jövedelemnél, ami arra vall, hogy a teljes osztályrendszer a szabadság értékének hódol inkább, mintsem a készpénz örömeinek. A fellebbvaló csószkódése tehát többet mond a beosztott osztályhelyzetéről, mint a hazavitt boríték. Ezért áll a középiskolai tanár lejjebb az egyetemi rendes tanárnál. A középiskolainak hetenként be kell nyújtania tantervét igazgatójának vagy a „tantervegyeztetőnek", alárendeltsége töredelmes jeléül. A professzor viszont senkinek nem tartozik elszámolással, s még akkor is felsőbb osztályhelyzetet élvez, ha középiskolai kollégája eszesebb, úribb viselkedésű vagy akár gazda-

gabb. (Felügyelőkkel a középiskolákban, a postaszolgálatban és a rendőri rangrendben találkozni: ennyit elég is tudnia a proligyűjtőnek.) A középső- és alsóproli életének örök kolonca az alárendeltség. Értelmiségiek többnyire olyan munkát végeznek, amelyben a tévedések következményei távoliak, helyesebben nem szembeszökőek – nem úgy, mint ha egy fölöttes nyomban megszégyeníti értük az embert.

A proletariátus alsóbb bugyraiban e folytonos megszégyenülések rágják el a munka erkölcsét. „Legtöbbünknek olyan a munkája, hogy a lelkünk nagyobbik fele kilóg belőle" – vallja egy munkásasszony, egy St. Louis-i taxisofőr pedig ilyen érveléssel kelt a vietnami háború pártjára: „Nem lehetünk agyaglábú kolosszus. Meg kell mutatnunk, hogy mi vagyunk a világ eleje." Studs Terkel megkérdezte tőle: „Hát maga? Maga minek az eleje?" A sofőr hallgatott rá egy sort, majd így válaszolt: „Én semminek. Én a hetvenhetedik senki vagyok." A proliság jele az is, hogy osztályhelyzetük miatti keserűségükben magukat gyalázzák, azért Richard Hoggart brit kritikus szavát jó lesz megfogadnunk: „Nincsenek egyszerű emberek. A »köznapi ember« is bonyolult képlet." Robert Bly igen egyetértene e figyelmeztetéssel, mint *Gyere velem* című verse mutatja:

Gyere velem, kísértsünk egy kicsit reménytelen
emlékeim közt –
Ahol leszerelt Chevrolet-kerekek zokogják
magányosságukat
Salakos szemét közt, akár a ruhájukat
elhányt részegek,
Mikor éjnek idején nekilódulnak s utoljára a
vízből fogják ki őket –
Gyorsforgalmi utak padkáin fakadt
hasú belsők,

Győzködésben inuk szakadt fekete testek,
A szuszt kigázolták belőlük –
Aztán a kunkorgó acélforgácsok garázsok
esztergapadja körül,
Meleg, reszelős életük a kezünkben,
Pedig már kifújtak ők is, és mindenért a
rendszert okolják –
Aztán lépjünk ki Dél-Dakota sötétjébe s rakjuk
marokkal magunk elé az utat...

„A rendszer" felelős mindenért, legyint a középső- és alsóproletariátus, és visszavonul privát boldogságába: barkácsol, kocsiját mossa-csiszálja, pókerezik, horgászik, táborozik, sporthíreket és vadnyugati filmeket néz a tévén, és egy balszélsővel vagy egy revolverhőssel azonosul, rokonokat látogat (a felsőközéposztály meg a felsőosztály közben szökésben van a rokonok elől és barátait látogatja), és családi vásárló körutakat rendez szombaton és vasárnap a helyi üzletközpontban.

A munkásosztály alján elhelyezkedő alsóprolit munkahelyének a bizonytalanságából ismerni meg. Mellé állíthatjuk az illegálisan bevándorolt mexikói gyümölcsszedőt meg a más vándormunkásokat is. A társadalmi elszigeteltség jellemző rájuk, és amit Hoggard mond a brit alsókról, az megáll minálunk is: „Társas értelemben nap nap után, hét a hétre tervezetlenül telik. Nincs határidőnapló, nincs zsebnaptár, se kapott, se postára tett levél." Kiszorultság és elátkozottság, mint az Appalache-hegység völgyeiben – azon a társadalmi tájékon találkozunk olyanokkal, akik, se iskolájuk, se szakmájuk nem lévén, tanácstalanságukban beállnak katonának.

Mégis jobb a dolguk, mint az ágrólszakadtaknak, akik még idénymunkához sem jutnak és népjóléti segélyen tengődnek. A láthatatlan aljtól nem is anynyira a jobblétük különbözteti meg őket, mint in-

kább az, hogy láthatók, mint a Részegesek utcájának csavargói, mindenüket a szatyrukban hurcoló mámik, forgalmi csomópontokban panaszaikat soroló szakállasok, újságpapírba tekert borosüvegek szopogatói, meg olyanok, akiket az emberszámba vétel vágya indít „cselekvésre" az utca népe előtt. Ahol bűn és baj találkozik, ott ütközünk a láthatatlan aljba. A láthatatlan alj segélyszállásokon bujdosik, vagy azon töri a fejét, hogyan lehetne valami intézet lakója – szeretetházé-e vagy börtöné, egykutya.

Ilyen az osztálylétra – ámbár elképzelhetjük az osztályokat egy hosszú utcát szegélyező színházsornak is. Mindeniknek óriási a kapuzata, és megdicsőülésről szóló színműveket hirdetnek mérsékelt helyárakkal és díszpáholyokkal. Nem is különös azonban, hogy egyikben nem játsszák a másik színművének folytatását. A legfontosabb pedig: nincs olyan színésze ezeknek a színházaknak, akármilyen jó, lelkes és sokat próbált, amelyiknek lámpaláza ne volna, és ne citerázna örökké, hogy megbotlik, hogy belesül a szövegébe, hogy fordítva talált belebújni a jelmezébe vagy másként puskázza el a szerepét. Ha olyan amerikaira bukkannánk, akinek osztálybiztonsága teljes, a leghelyesebb, ha kitömjük és kiállítjuk. Igen ritka példány.

3

A KÜLSŐ TESZI

Miért van az, hogy éles szemű ember egy pillantással helyére tesz akárkit? Ugyan miféle osztályjegyek szerint?

A jó külsejűekből jut minden osztálynak, a felső rétegekben mégis sűrűbben találkozni vele. A jelen-

ség oka, mint Jilly Cooper megállapítja, a természetes kiválasztás. Ha felsőosztályiak rangjukon alul nősülnek, mondja, leginkább szépséget választanak, majd hozzáfűzi: „Jó külsejű emberek viszont rangjukon felül házasodnak... Rangon aluli házasságot csak a csúfságban és bizonytalanságban szenvedők kötnek. Osztályt jelez a mosolygás is – módjával. Az utcán megfigyelhető, hogy proli asszonyok többet és szélesebbeket mosolyognak, mint a középosztályiak vagy a felsők." Részint szeretik a fogászati ipar drága pénzen szerzett termékeit mutogatni, részint a „szép jó napokat" kultúrszintjén élnek, s derűlátásukat védekezésül vetik be minduntalan. A fogsorokról jut eszembe, hogy a múltkorában különös mutatványnak voltam a tanúja: egy proli az utcán leválasztotta nyelvével a felső fogsorát, és úgy előretolta, hogy sárgája is, rózsaszíne is messzi kiötlött a szájából. Szándéka nyilván az volt, hogy szellőzteti. Elképzelhetetlen viszont, hogy középosztálybeli vagy a felsőközép tagja a járókelőket semmibe véve ilyesmit tenne.

A szálasság Angliában megbízhatóbb jele az osztályhelyzetnek, mint másutt a világon, de dugónak vagy szélibe szabottnak lenni nálunk sem előkelőség. A kurta vagy kurtának tetsző nyak és a porbafingó termet alacsony sorról árulkodik. A nyaktalanság szembeötlő Lawrence Welken, és az olyan népdal- és vadnyugati dalénekeseken, mint Johny Cash.

Mivel az amerikaiak hatvankét százaléka elhízott, az előkelő külső szerzésének olcsó módja a soványság. A felső négy osztály ezen igyekszik mind, bár a többnyire ülőmunkával foglalatos középosztálynak iszonyú erőfeszítésébe kerülhet, hogy megvonja szájától a krumplit. Az ínségesek meg a láthatatlan aljon élők nemigen dicsekedhetnek telt formákkal, ámbár nem az ő érdemük. Fékeveszetten hízni inkább a

három proliosztály hízik. Első oka hízásának az alumíniumbüfé meg a sör, de része van benne annak a félelemnek is, kivált felsőprolikörökben, hogy egy fokkal alább kell adniuk. A háj a biztos állás jelvénye, s hogy telik étteremre is – felsőprolinak a „Reggelizzen nálunk!" is hívogató, ha a McDonald-féle tévéidomítás hatásos.

Egy minap megjelent magazinhirdetés proliknak szánt táplálkozási tanácsadót ismertet, és hirtelenében elbánik a testsúly körüli néhány tévhittel, kimondván, ha nem is valami tapintatosan: „Nem kell annyit zabálni!" A közkeletű tévedések közé sorolja a hirdetés azt is, hogy „egyformán elhízott minden társadalmi osztály", majd elmagyarázza:

> Társadalmi állapota jól megítélhető a testsúlyából. A testesség száz éve még a siker jele volt. Ma más világot élünk. Az embert kövérsége a középosztály aljára helyezi, ahol az elhízottság négyszer olyan gyakori, mint a középosztály felsőbb régióiban.

De nemcsak négyszer olyan gyakori, hanem négyszer olyan látható is, mert a proli közszemlére teszi hájait, mintha a felsőosztályok szépérzékét sértvén állna bosszút rajtuk. Jonathan Rabant a Minnesotai Állami Vásáron trágár szándékkal közszemlére tett kövérségnek látványával ajándékozta meg a sorsa:

> Ezek a gazdálkodó családok valamennyien éhes német és skandináv bevándorlók ivadékai... Nemzedékről nemzedékre híztak Amerikán, és most egy a formája mindnek: eltenyeredő ülep, Buddha-has, nyakat helyettesítő lebernyeges toka és ámbracettörzs. A nők lasztexnadrágba gyűrik magukat, a férfiakról pattog a kockás

ingjük gombja, és a dakronnadrágjuk varrása feslik.

De mintha attól tartottak volna így is, hogy nem keltenek elég figyelmet. A férfiak sapkái mintha azt a régi szót akarták volna meghazudtolni, hogy a bölcsesség öregapáink dolga. Rabant annyira lenyűgözték az Egyesült Államok pohosai, hogy a hájatlasz készítését ajánlotta, amely kétséget kizáróan igazolná, hogy a legkövérebbek azokon a területeken élnek, ahová a bevándorlás a legutóbbi időkben történt, ahol tehát „az éhezés ősi emlékei a legközelibbek". Másrészt „az 1776 előtt települt államokon találhatnánk legvékonyabbnak a zsírszövetet. Kiderülne, hogy a derékbőség kelettől nyugatra és déltől északra növekszik. Az Egyesült Államok hájközpontjának eszerint valahol a Minnesota, Iowa és a két Dakota államba rajzolható háromszögön belül kell lennie".

Nem kell Rabannal mindenben egyetértenünk, tudni való dolog, hogy az elitet külsejéről megismerni minálunk. Nőik karcsúak, hajviseletük tizennyolchúsz éve múlta divatját. (A legelőkelőbbek főiskolás koruk óta nem változtatnak hajviseletükön.) Testre szabott ruhát viselnek, és drága, bár nem rikoltóan drága cipőt és kézitáskát, ékszert pedig igen keveset. Nyakukba kendőt kötnek – ez ugyanis haszontalan lévén rávall a felsőosztályra. A férfiak szikárak. Gyűrűt viselniük jellemhiba. A nemesfém cigarettatárca ugyancsak. Hajukat félhosszan viselik, és sohasem festik, ami középosztályi vagy felsőproli jel, mint Reagan elnökön láthatjuk. Nőknek egyébként a hajék is tilos. (Felső- és középsőprolik tarajnak és üstöknyomtatónak mondják az ilyesmit, a legalsóbbak abrincsnak.) Az elit külső mind férfiak, mind nők körében megköveteli a tartózkodást a divatostól, a látványostól, a fölöstől. A hajat is ilyenformán ítéli

az elit fölöslegesnek. Michael Korda *Siker!* című könyvében megérti a helyzetet. „A karcsúság megtérül" – írja.

A tartózkodás a fölöstől azonban korántsem teszi az elit öltözködését minimálissá. Inkább a rétegesség kötelező. Alison Lurie írja *The Language of Clothes* (Ruhánk beszéde) (1981) című könyvében: „Általános igazság, hogy minél több a ruha valakin, annál feljebb soroljuk be." Majd így folytatja: „A réteges öltözködés újabb divatának talán van némi köze, mint állítják, az energiaszűkéhez, azonban a nagy ruhatárnak mindenképpen alkalmas kiállítása."

A felsőközéposztály asszonya szinte mindig szürke flanel- vagy nagy kockás vagy terepszín gyapjúszoknyában jelenik meg, tengerészkék, akár copfkötéses kardigánban, kerek galléros blúzban, harisnyában, lapos sarkú cipőben, lehetőleg baszk sapkában. Amikor hidegre fordul, klubzakót ölt vagy munkában szürke flanelkosztümöt. Színkeverése mindenképpen a tengerészkék iránt tart. Öltözködésében rétegezésnek és visszafogásnak lehetünk tanúi. Elengedhetetlen kellékének számít a maga készítette hímzett szemüvegtok (fontos kasztjel: a hímzésről fölös szabad időre következtethetünk, hosszú órák aprómunkájára, amiről proli nem is álmodhat). Ha az asszony köt családjának is, barátainak is, alighanem felsőközéposztály-béli. Ha azonban elkészült szvetterébe kis címkét varr bele ilyen szöveggel:

KÖTÖTTE GERTRUDE WILLIS

– középosztálybéli. Ha viszont ezt olvassuk címkéjén:

KÉZZEL KÖTÖTTE GERTRUDE WILLIS

– akkor felsőproli.

Ha a tengerészkéket a felsőközéposztály színének tekintjük, a bíborvöröst tekinthetjük a proli színének bízvást. Azért ostorozza annyit Barbara Blaes, a Munkaadói és a Kereskedelmi Kamara, továbbá a CIA meg az Élelmiszer- és Gyógyszeripari Minisztérium ruházati tanácsadója. Barbara asszony négyszáz dollárt akaszt le naponta a kormányhivatalokban dolgozó nők ruhatárának gyomlálgatásáért. Célja, hogy a nők leginkább nőimitátorokra emlékeztessenek mértékre szabott kék vagy szürke kosztümjükben. Azonban nem nadrágkosztümben, semmiképp, kivált nem bíborvörös nadrágkosztümben, legkivált nem poliészter bíborvörösben. Ezt tekinti a klasszikus proliegyénruhának. De mellé helyezhető a másik proliöröm, a karcsúak kedvence – minthogy a bíborvörös nadrágkosztüm a töltöttgalamboké –, a testre igazított farmer, magas sarkú cipővel. A kertvárosok jövevényeinek egyenruhája ez, olyanoké, akik az ál-leányfőiskolás illedelmekkel még nem ismerősek.

A bíborvörös proliészter nadrágkosztüm a felsőbb osztályok ruházkodási elveit két pontján is sérti: a szín elvét meg a természetes anyagok elvét. Ha a tengerészkéket most félretesszük, a színek annál előkelőbbek, minél fakóbbak vagy mosottabbak, az anyagok pedig, minél több bennük az élővilág terméke, tehát gyapjú, bőr, selyem, pamut vagy szőrme. A műszálak egytől egyig prolisorban vannak, részint, mert olcsóbbak a természetes szálaknál, részint, mert múltjuk nincsen, de legfőként, mert egyenszínük unalmas – meg nem történhet, hogy egy pulóver akrilfonala közt szalmaszálat vagy birkaganéjt lel az ember. Veblen már 1899-ben látta a tömeges gyártású ruházati cikkek sorsát: „A közönséges és műveletlen nép igen csodálja és vásárolja a géppel készült és már tökéletességében szemet fájdító holmit, mivel ők a jó társaság fogyasztói ízlésének út-

vesztőiben nem járatosak." (A természetes anyagok elve parancsolja azt is, hogy a konyhában a fa előkelőbb a poliuretánnál, a konyhaasztalon pedig a pamutszálas abrosz különb a plasztiknál vagy a viaszosvászonnál.) A felsőközéposztály megvetése oly teljes a műszál iránt, hogy a fennköltek szeme még a természetes szövetbe beszőtt műszálat is kiszúrja, mint a *Hivatalos leányiskolai kézikönyv* írja: „Az Oxford-ingben már némi műszál" is a középosztályhoz tartozás leverő jele. Ugyanez az örökbecsű könyv az ifjú Caroline Kennedyt magasztalja az egekig, mivel „intézeti ízlésűbb a Mamánál" – mégpedig azért, mert „a Harvardon töltött négy éve során műszál a testét nem érintette". Úgy tetszik, nagyon amerikai és huszadik-század-végi jelenség, más szóval prolitünet, hogy frottírtörülközőket tukmálnának ránk – hivatásuk a nedvesség felitatása volna, mégpedig nedvszívó gyapotszáluk által –, a tukmált frottírt azonban tizenkét százaléknyi műszállal szövik át, hogy ne legyen jó nedvszívó.

Azonban senki a száját ki nem nyithatja, hogy Mr. Fisher A. Rhymes-szal, az Ember-Eresztette-Szál nevű Társulás közönségszervezési igazgatójával a baja meg ne gyűlne. Rhymes főhadiszállása Washingtonban van, mert mind a hadsereget, mind a haditengerészetet onnan környékezheti a legalkalmasabban, hogy ne csak törülközőjükbe, hanem felmosórongyaikba és szivacsaikba is minél több ember-eresztette szálat szőjenek. Egyébként készen áll, hogy cáfoljon minden rágalmat, mint a legutóbb is, mikor a *New York Times*-nak írott olvasólevelében megvédi a poliésztert egy divatkritikus ócsárlásától. „A poliészter – fejtegeti – számtalan fényűző minőségében napjaink legdivatosabb szála." (Osztályszempontból persze éppen ez a baja.)

A proletariátushoz való közelség bemérhető, színnel és műszállal, de alkalmas segédeszköz az „olvas-

ható ruha" is. A megjelölés Alison Lurie-tól származik, az olvasmányul vagy csodálat tárgyaként feliratával ellátott trikókat és sapkákat jelöli vele. Feliratuk lehet rövid, mint mondjuk BUDWEISER vagy HEINEKEN'S, de lehet a mondókája rejtjeles vagy éppenséggel kacér, mint az ilyen leánytrikón: BELÜL A JAVA. Amikor prolik összegyűlnek szabad idejük elverésére, rengeteg az olvasnivaló. Az osztályok lépcsőin felfelé ismét a visszafogás elvét tapasztaljuk: a szavak lassan eltűnnek, és a középtájtól felfelé megjelennek a címerek, majd az emblémák, mint a Lacoste alligátora. Tovább kaptatván cégjelek s egyebek mind eltűnnek, és a felsőosztály ritkább légkörébe jutottunk. Hogy a KÓLA AZ IGAZI, azt egyazon következtetés útján ítéljük prolijelnek, mint a MARA GRÓFNŐ-t a nyakkendőn közönségesnek és középosztályinak.

Lelki okai vannak, miért érzik a prolik az olvasható ruha szükségét. Ezek az okok pedig nem annyira nevetségesek, mint inkább meghatóak. A proli egy SPORTS ILLUSTRATED vagy egy GATORADE vagy egy LESTER LANIN feliratú ruhadarab révén sikeres vállalkozással köti össze sorsát a világ szemében, és pillanatnyilag osztozik a fontosságában. Ilyenformán májusban az indianapolisi gyorsforgalmi úton meglett embereket látunk őgyelegni idétlen tökfedőben, és nem egyébért, mert a tökfödő a GOODYEAR vagy a VALVOLINE feliratot viseli. A márkanevek manapság totemisztikus hatalmat ruháznak át viselőikre. Az olvasható ruhák a magánszemélyt beleolvasztják a sikeres kereskedelmi társaságba, azaz jelentéktelenségéből a siker szárnyára kapják. A floridai Holiday postafiókjának utalványozott huszonhét dollár árán kék-fehér-sárga nejlonzekéhez juthatni, melynek mellén az UNION 76 felirat díszlik. Hölgyméretben és gyermekszámokban is rendelhető. Táborozáshoz elengedhetetlen. Az

olvasmányosság azonban, mint már említettük, nem merő proletárszükség, mert tekintsük csak a *New York Review of Books* felirattal hordott trikókat és szatyrokat. „Magas dolgokat olvasok", hirdetik. Némely szatyron Mozart vagy Haydn vagy Beethoven köti a lelkére a világnak: „Kultúremberrel vetett össze a szerencséd." A klubzakók aranyozott gombjain az egyetemi címer ugyancsak afelől tudósít, hogy középosztálybéli viselőjének valami köze lehet az olyan tiszteletet parancsoló egyetemi márkákhoz, mint az Indianai vagy a Louisianai Állami.

A vadonatúj, szembeötlően jó karban lévő vagy patyolattiszta ruha is arról beszél, hogy viselőjének társadalmi biztonsága nem teljes. A felsőosztály meg a felsőközép szívesen mutatkozik régi holmiban, mintha azzal tüntetnének, milyen könnyedén megválnak a köznapi méltóságtól – például, hogy a mokasszinjukhoz elfelejtenek zoknit húzni. Douglas Sutherland *The English Gentleman* (Az angol úr) (1980) című munkájában helyükre teszi az avítt holmikat. „Az úr – írja – oly irigylendő biztonsággal viseli el a ruháját, hogy az is látni való, milyen jó szabó foglalkozott a megalkotásával." Másrészt a középosztály meg a proliság imádja az új ruhát, annyi poliészterrel, amennyi csak belefér. A tisztaság mint osztálykérdés már ravaszabb valami – Alison Lurie el sem gondolja, mennyire. Őszerinte a tisztaság „a jó helyzet jele, mivel tisztának és takarosnak lenni pénzbe és időbe kerül". Pénzért s időért küzdeni azonban, hogy tisztán és takarosan jelenhessünk meg a világ előtt, részint azt sugallja, hogy a helyzetünkhöz foggal-körömmel ragaszkodunk, részint, hogy az ájulásig érdekel, mit szól a világ, ez a két jel pedig lefelé mutat. A tökéletesen ülő ingnyak, a mértanilag megkötött nyakkendő, a tisztító skatulyájából kihúzottság bájgúnárra vall. Vagy szomorú életű kistisztviselőre. Beszédes példa a csokornyakkendő-

kötés alakulása. Hogyha hanyagul és igazi hozzáértés nélkül félrekötik, a hatás felsőközéposztályi, sőt ha teljesen lehetetlenül áll, akár felsőosztályi. A takarékosságnak társadalmilag szólván a hatása olyankor a legrosszabb, ha az alkalom elnyűttséget követel – a tisztaságnak pedig, amikor torzonborzabb külső volna helyénvaló. Hasonlatul kínálkozik ide az agyoncsutakolt kocsi, amely mindig elárulja proletár tulajdonosát. Csakis felsőbb körök tehetik, hogy koszos kocsival járnak, mint ahogy az utcán, ha gyalogszerrel látjuk őket, hivatalos papírjaikat nem a középosztály ízlését dicsérő rézveretes bőr diplomatatáskában, hanem kopott iratgyűjtő harmonikában viszik, amelyen ujjlenyomatok és izzadságfoltok éktelenkednek.

A nem túl elegáns öltözködés létfontosságú a férfiaknál. Az aprólékos gond a középosztálytól lefelé mutat. „Kedves öcsém, maga ahhoz jól öltözött, hogy úrnak lássék" – írja Neil Mackwood a *Debrett's In and Out* (Debrett forgó szerencséje) (1980) szerzője, elképzelvén egy beszélgetést, melyben felsőosztálybeli oktat ki egy középosztályit, hogy öltözködése inkább divatbábra, köszönőemberre vagy színészre vall. „Egy hollywoodi filmhíresség – tudósít Vance Packard – máig megmutatja, hogy alacsony sorból származik, valahányszor leül. Nadrágjai éleit gondosan összecsippenti és felhúzza." IV. György király állítólag így ítélte meg Robert Peelt: „Úrnak nem úr. Ha letelepszik, szétválasztja frakkja szárnyait."

Az efféle ítélkezést segíti, hogy a felsőbb körök rég viselik az öltő ruhát. Az öltő ruha pedig, mint Lurie megállapítja, „kedvez a dologtalanoknak és elcsúfítja a kétkezi munkást". (Az atlétatermetűeket és izompacsirtákat is persze: Arnold Schwartzenegger kész röhej zakóban.) Így aztán az öltő ruha – lehetőleg „sötét" – a polgárság pompás fegyverének bizo-

nyult a proletariátus ellen vívott tizenkilencedik századi harcában. „Az öltöny diadala volt – fejtegeti Lurie –, hogy a nehéz testi munkás éppen a legjobb ruhájában került a legmegalázóbb helyzetbe feletteseivel szemben." Emlékezzünk Joe Gargery kovácsra Dickens *Szép remények*-jében, amint állig öltözötten teszi tiszteletét a városban, s hogy a hanyagul öltözött Pip milyen magabiztos mellette.

„E meglőtt állapotnak máig tanúi lehetünk – fejteget tovább Lurie – a szakszervezet és gyárigazgatóság helyi találkozóin, a bankok és hitelintézetek irodáiban és bármely állami hivatalban, ahová munkásember csak a lábát beteszi." Beszédes példája ez John T. Molloy általános megállapításának is, hogy emberek a ruházatukkal osztályjeleket közvetítenek. Két férfi találkozásából ezt olvassa ki: „Az egyik ruhája így szól a másikhoz: »Én fontosabb személyiség vagyok, tiszteletet kérek« vagy »Nem őriztünk együtt libát a réten«." Éppen ezért, figyelmeztet Molloy, a feltörekvő proletárnak „északkeleti hivatalnokkülsőt kell öltenie", vagyis a Brooks Brothers és J. Press öltözködési tanácsait kell megfogadnia: „Üzleti tárgyalásokhoz öltött ruhánk legyen egyszerű, fölösleges díszgombok ne virítsanak rajta, más színű szálakkal ne legyen kivarrva, fülek ne lefegjenek a zsebein, bőrfolt ne legyen a könyökén, öv a derekán, a rávarrt vállpántoktól pedig tekintsünk el mindörökre."

Élhet bármilyen életformában az ember, leginkább gyakorlat és megszokás dolga, állítja C. Wright Mills *Az uralkodó elit*-ben (1956), hogy „némi pénz és hajlandóság árán csupán a Brooks Brothers sima szabású, válltömés, szitaszövet és lószőr nélküli öltő ruháiban ne feszengjen". Hozzátehetném, hogy ugyanezzel a fáradsággal leszokhat a fénylő (középosztályi) szövetekről és rákaphat a krétaszín felsőosztályiakra. A középosztály anyagai egyébként árul-

kodnak nemcsak azzal, hogy fénylenek, mikor még ruhának ki sem szabták, hanem a tapintásuk is túlságosan sima. A felsőközéposztály ruhaanyagai inkább puhák, gyapjasak, durván és rücskösen szőttek. A két osztály viseletei visszavezethetők a város és vidék különbségére, a vidék azonban ebben a kapcsolatban nem tehenganajt és tanyasi iskolát jelent, hanem birtokot és kilovaglásokat. Innen a tweedzakó közkelete a felsőközéposztály (s persze a reménybeli felsőközéposztály meg az előkelőbb egyetemek hallgatóinak) körében: vidéki jómódot sugall, nem városi bérrabszolgaságot.

A tweedzakó nélkülözhetetlen továbbá a felsőközéposztály réteges öltözködéséhez is. Férfiról lerí, hogy felső körökhöz tartozik, ha a zakó alá mellényt ölt vagy szvettert húz, vagy ezt is, azt is, továbbá ingéhez nyakkendőt köt, hosszú gyapjúsálat kerít a nyakába, s ha kell, arra veszi rá az esőkabátját. Párhuzamul a felsőközéposztály háza kínálkozik, mindenféle célt szolgáló mindenféle szobájával. Egyik ingféle a másikon – legombolós gallérú Oxford-ing a garbónyakú trikón például – felsőközéposztályi viseletnek számít, de láttam a felső Madison Sugárút nyolcvanas számai tájján sétálni meleg időben olyanokat is, akik felsőingük alá gallérját fitító fehér inget öltöttek. Mivel a szvetterek a réteges öltözködésben elengedhetetlennek mondhatók, tudnunk kell, hogy a legelőkelőbb a kerek nyakú shetlandi, méghpedig a „skót" színű – mályva és hasonló (persze műszál nélküli), kivált, amikor a nyakkendő nélkül viselt Oxford-ing gallérja éppen hogy kivillan a kerek nyaka fölött. Öltsünk ehhez a szereléshez válltömés nélküli drága tweedzakót, és senki meg nem mondja, hogy szülőosztályunk nem a felsőközép, legalábbis. A V-nyakú pulóver, amelynek nyakát csakis azért tervezik ilyenre, hogy a nyakkendő viselése a nyilvánosság előtt igazolható legyen, éppen ezért a kö-

zéposztály vagy éppenséggel a felsőproliság viselete. Elgondolnom is bajos, hogy emberek olykor a pulóverüket beleeresztik nadrágjuk kötésébe, bár adatközlőim állítják, hogy megtörténik. Ha megtörténik, igen rossz jel.

A férfiviseletek osztálytolmácsa haszonnal figyelheti jövő-menő elnökeink öltözködését. Általános szabálynak tekinthetjük, hogy öltő ruhájuknak kétgombos zakóját alábbvalónak tekintik a háromgombos keleti-hivatalosnál. A legtöbb elnök a kétgombost viselte hivataloskodásának ideje előtt. Mikor aztán beiktatják őket a „Szabad Világ" vezérségébe, kötelezőnek érzik átváltani a háromgombosra, hogy a Chase Manhattan Bank igazgatósági tanácsának kerekasztalánál is helyet foglalhassanak. Ez az igyekezet tette Richard Nixont oly félszeggé. Ő a sportosabb kétgombosban lehetett otthon, az olyasfélében, amilyet az ember a kaliforniai Whittier takarékpénztárának igazgatójaként visel. Bár utódja, Gerald Ford ugyancsak a cikis kétgombos viseletében nőtt fel, nem úgy járt a háromgombosban aztán, mint az álruhában, vagy mert képlékenyebb, vagy mert tanulékonyabb volt Nixonnál. Átejtenie azonban senkit nem sikerült, mivel arca inkább emlékeztetett Joe Palookáéra, mint valami ismert amerikai arisztokratáéra. James Earl Carter mindkettőjüknél merőbben tekinthetett a tükörbe, mert nem kísérletezett sem a két-, sem a háromgombos zakóval, hanem megmaradt a kék farmernál, ilyenformán elkerülte az előkelőséggel hiába kísérletezőknek járó megszólást.

Ronald Reagannek persze meg sem kell céloznia az előkelőséget, mivel tudja, hogy istenfélő és nadrágos embertől irtózó választóit sértené az efféle kilengés. Reagan öltözködését talán Los Angeles (vagy éppen Orange) megyei vigéckedőként jellemezhetnénk. Akik szentül hiszik, mondja vele, hogy ő is

van olyan legény, mint az írott-olvasott kultúremberek – mármint a sok keleti betű-tetű – azok olyanok is csakugyan. Még olyanabbak. Reagan a Napos Övezet lelkivilágának és gondolkodásának tökéletes képviselője. Ő persze nem tágít, és a szabóizmokkal jól kitömött kétgombos zakóváltozatot hordja, szivarzsebében Truman szokása szerint négyszögűre hajtott fehér zsebkendővel – azért, ha igazán kicsípi magát, a vasárnapi misére induló prolihoz hasonlatos. Olykor, ha szabadidő-tervezését váltja valóra (nyilván így is nevezi), cowboykülsőt ölt, és megjelenése, élemedett korát tekintve, fergeteges hatású a kaliforniai nagyikra. Öltözetének műszáltartalmát illetően vonakodunk találgatásokba bocsátkozni.

Reagan a felső-, illetve felsőközéposztály-béli viseletnek valójában minden törvényét megszegi. Hajfestése, mint már említettük, botrányos, arcpirosítója úgyszintén. (Vajon mikor kezdi Elnökünk szemhéját és szempilláját festeni?) Fehér puplininge az alig félreérthető gallérmerevítőkkel nemkülönben. (Aggodalmas takarékosság.) Öltő ruháinak anyaga a középosztály legközepére jellemző: skót mintás, de sohasem skót. Nyakkendőjét szigorú háromszögbe köti, mint az olyan érettségizők, akik adnak magukra. Amikor egy sajtókonferenciája után Dan Rather, akiből nem mindenki nézi ki az érettségit, megpróbálja a képernyőn „összefoglalni" az elnöki kuszaságot, égszínkék és legombolt nyakú Oxfordinge meg a „kincstári" kötésű nyakkendője szinte felsőközéposztályivá teszi a látottak után. Ha a ruhák osztályolvasója Reagan politikai portréját is a ruhatárából állítaná össze, egy középnyugati kisváros szellemi távlatai állnának előtte. A hasonló igyekezet Roosevelt megjelenéséből arisztokratikus hanyagságra következtetne, különös tekintettel tengerészsapkájára, csíptetőjére és cigarettaszipkájára.

Az úri öltözködés törvényeit azonban nem csupán

Reagan sérti, hanem „csapatának" legkiemelkedőbb tagjai is. Példának okáért Al Haig. (Ugyan nem külügyminiszter már, de annyira kapna az elnökségen, hogy a leghelyesebb itt foglalkoznunk vele.) Kegyetlenség persze azt követelnünk egy katonaembertől, hogy az ízlés dolgaiban járatos legyen, mikor rendes embernek álcázottan is bajos megjelennie. (Ámbár ellenpéldául megemlíthetjük George C. Marshall tábornokot, aki életét egyenruhában töltvén végül oly hanyagul hordta a háromgombos civilt, mintha abban született volna.) Al Haig a zakója elálló nyakán hordozza osztálybélyegét, ami proletárigazolványa neki is, másnak is. Tüzetesebben, a zakó gallérja a viselő nyakszirtjén elválik az ing gallérjától, és az egy-két ujjnyi rés azt a látszatot kelti, mintha emberünk szét akarna esni. Hogy ezt az osztálybélyeget nem a politikai reakció üti rá emberekre, azt a brit radikális és munkáspártrajongó Richard Hoggart fotográfus bizonyítja, mert ő a legutóbbi könyve borítóján bakarasznyira elálló zakógallérban hirdette magát, hogy mindenki meggyőződhessen: az elálló gallér a szélsőbal és a szélsőjobb körében egyaránt pusztít. Ha politikai következtetés kell, nem is annyira forrófejűre vall, mint inkább besúgóra. Legjobban például az a szerencsétlen alak ötlik az eszembe, akit legutóbb William F. Buckley kérdezett ki a tévé előtt. Valahonnan Texasból szalajtották, és az iskolakönyvekből akarta erős szándékkal kicenzúrázni egyéb gonoszságok közt a *pro-niszkittást.* (Buckley a lehető legtapintatosabban helyesbítette szavát *promiszkuitásra,* nehogy valaki már ágybapiszkítást értsen.) Ha azonban a szerencsétlen texasi nem is fut neki többször a szónak s viszi át, legjobb tehetsége szerint, kutyába se véve a segítséget, a néző akkor is tudta volna, kivel áll szemközt. Csak rá kellett tekintenie zakója gallérjára, amely egy teljes arasszal állt el az ingétől. Buckley gallérja persze

megmaradt a nyakán, bármekkora taglejtésekkel kísérte is beszédét. Azért e helyütt vágok elébe annak a vádnak, hogy a szegények rovására mulatok. Nem arról van szó, hogy a gazdagok szabónál dolgoztatnak és a szegény sorsra születettek az áruházból öltözködnek, mert igenis találni simuló gallérú zakót minden konfekciós osztályon – vagy ha nem, ott helyben megigazítják. A kérdés csupán, hogy a vásárló tudja-e, amit Douglas Sutherland ír *Az angol úr*-ban, hogy tudniillik a zakóviselésnek egyéb értelme nincs is, csupán hogy „a váll és nyak táján simuljon".

Az osztálylétrán nemcsak a „Haig" és „besúgó" zakógallérok mutatnak lefelé. Megemlítünk két más jelet is. Kivált akkor szembeötlők, mikor tanulmányunk alanya nem visel zakót. Az egyik a tolltartó, a másik az övről lecsüngő mindenféle bigyegő. A tolltartó, amelyről szó van, kicsiny plasztiktok, tollat takaró fülén olykor valamely cég hirdetése, és azt a célt szolgálja, hogy az ing mellzsebében hordott tollak és ceruzák valahogy kárt ne tegyenek a műszálban. A tolltartóiparban „zsebvédő" e cikk neve. Egy felsőproliságot megcélzó rendelési árjegyzék afelől is megnyugtatja a vevőt, hogy tolltartóját szívesen „megszemélyesítik" egy hárombetűs monogram erejéig. E tolltartókkal olyanok élnek, akiknek a sürgölődés a kenyerük, mint az élelmiszer-áruházak vezetői, vagy az olyanok, akiknek azt a látszatot kell kelteniük, hogy minduntalan a tollukhoz kapnak, és már írják is, mint a kóbor biztosítási ügynökök.

Övre függesztett megfelelője, a bőrből vagy műszálból készült karabineres tok a középosztály vagy éppenséggel a proletárság csalhatatlan jele. Szolgálhat logarléc tartójaként, rejthet napszemüveget, lehet cigarettatartó, „a vadnyugati kézműipar terméke", vagy mint egy katalógusban olvasom: „Szemüveg- és tolltár, elsőrendű tehénbőrből, az Ön sze-

mélyes névjelével". A *tár* jelzi, miféle talpig-férfias ízléshez fellebbeznek. Osztályhelyzetét meghatározni segítenek azok az alja homokosok is, akik nemi érdeklődésük irányát jelzendő lógatják ezeket elöl vagy hátul. Ezért bajos mérnököt akár a felsőközéposztály tagjaként elképzelnünk: a bigyegők viselését már az egyetemi előkészítőn elkezdik, és egy életre szokásukká válik – ha logarlőcs vagy zsebszámítógép társai, ha földtani csákányé, ha akármié.

Képzeljünk el egy mérnökembert munkájához öltözötten nyáron. Rövid ujjú fehér inget visel (rendszerint dakront), nyakkendőt, sötét nadrágot és tolltartót. Ilyenformán lehet akár középosztályi vagy felsőproli segéd egy vaskereskedésben. Ha mérnökké akarjuk ütni, nem kell több, csupán annyi, hogy felszereljük bigyegőkkel és a fejébe csapjunk egy fehér bukósisakot. Ilyenformán válik szemléltetővé a mérnökök társadalmi bizonytalansága, hogy munkások-e avagy igazgatók ők, agymunkával keresik-e kenyerüket avagy izommunkával. Bárhogy van is, ami csak az övön bigyeg, az mind proletártrófea – a műbőrből nyomott napszemüvegtok például. Inkább akasztaná be hanyagul száránál fogva inge gombjába a hasa táján – elmenne a középosztállyal is, olvasatlan.

Tekintsünk szét a jelek rengetegében. Ha ingét nyakkendő nélkül viseli, szvetterrel vagy zakóval, hova teszi az inge gallérját? A szvetter nyakával vagy a zakó gallérjával leszorítani felső- vagy felsőközéposztályi jel, gondolom részint azért, mert a hatás inkább hanyag, mint takaros. Viszont aki kihajtja a zakó gallérjára, az, ha ugyan nem képviselője az izraeli Knesszetnek vagy nem a Héber Egyetemen tanít – de lehet, hogy még akkor is –, a középosztályhoz vagy a proletariátushoz tartozik. Ha csak annyit mondunk, hogy Elnökünk is ilyen sportosan

hányja ki az inge gallérját, ha lovagolni indul, akkor mindent megmondtunk.

Az ing valójában az osztály legveszélyesebb ruházati jele, és számtalan módon lehet árulója viselője kilétének. „Fehéret fehéren" viselve a középosztályban vagy a felsőproletariátus közt a helyünk, ha viszont rövid ujjú ingre vagy éppenséggel trikóra öltünk mellényt, semmi ki nem emelhet bennünket a középső- vagy alsóproletariátus sorai közül. Olykor még trikón feszülő nadrágtartót is látunk, ami jelként éppoly messziről bőg, mint a zoknival viselt szandál. Angliában kiváltképpen, de az Egyesült Államok angolbarát vidékein is az olvasható az efféle viseletből, hogy a középosztályhoz tartozó matek- vagy kémiatanár kikapcsolódásul deklasszálódni vágyik.

Az ékszer a társadalmi rang leszállításának rögtönös eszköze ugyancsak. Tekintsük a Csillagos Lobogót hajtókába tűzött zománcos jelvényként, ahogy a bomlott elmék és a rókalelkű politikusok viselik, ha elmaradt vidékeken próbálnak befutni. Ha politikusfeleségek hordják fattyúgyémántokkal ékes változatban, a mélyproliság rejtelmeibe tekinthetünk. A karórák osztályrendjében viszont általános szabály, hogy minél „spécibb", mentől „többet tud", antól prolibb: például, ha az óra megmondja, idő dolgában hányadán állnak Kuala Lumpurban éppen, hány napja pergett el az évnek máris, vagy az állatöv melyik jelét éljük. A Cartier-féle tankóra fekete gyíkbőr szíjjal viselt változatának felsőosztályi hívei váltig állítják, hogy az óránál még a percmutatója is kompromittálhat, mert arra mutat, hogy viselőjének a pontosság az életeleme, vagyis buszindító lehet a végállomáson. A felsőosztály másik kedves óramárkája a legolcsóbb és legegyszerűbb Timex – bordázott selyemszalag pánttal viselik, és alkalom szerint váltogatják. Estélyre fekete órát kötnek. Le-

felé mutató jel továbbá, ha a kézelőgombnak hatalmas jelentőséget tulajdonítunk, mint Kurt Vonnegut hőse, Billy Pilgrim, *Az ötösszámú vágóhíd* látszerésze: nagy római pénzérméket viselni kézelőgomb gyanánt, vagy rulett-tárcsákat, amelyek forognak is, vagy „balján valódi hőmérőt, jobbján használható iránytűt". Az efféle modellek már majd olyan jók, mint amilyenekről Meyer Wolfsheim mondja el *A nagy Gatsby*-ben, hogy „emberi rágcsálók megindító elmeszüleményei".

Osztályhatár az esőkabát színe is. John T. Molloy hosszas és mélyenszántó kutatásai során kiderítette, hogy a homokszínű esőkabát toronymagasan áll a fekete, olajzöld és sötétkék esőkabát fölött. A fekete esőkabátról közben kiderült, hogy a proliság kétséget nem tűrő jele. Molloy ezért oktatja ki felsőközéposztályi ambíciókat melengető proli olvasóit, hogy amint lehet, nyergeljenek át a homokszínre. A homokszín ugyanis sejteti, hogy viselője nem törődik az olajpecsétekkel – ez a fene-bánja lengeség viszont nem kíséri a célirányos fekete színt. Ezek után nem is okoz meglepetést, ha arra emlékeztetek, hogy Ricky Ricardo a *Szeretem Lucyt*-ban fekete esőkabátot viselt.

Fene-bánja lengeség jellemzi a kertvárosi felsőközéposztály sportos és játékos nadrágjait is. Ilyen például az apró zöld békákkal telihímzett fehér flanelnadrág, és változata, a levélzöld, amelyen sötétkék hímzett cethalak úszkálnak. Vagy jelzőzászlók rebegnek, vagy bóják bukdálnak. Vagy rákok hátrálnak. Már akármi, de a fontos, hogy valami tengeri dolog tegyen-vegyen rajta, jelezvén, hogy a nadrág viselője éppen csak pár lépésnyire távolodott el öbölben ringó tekintélyes vitorlásától. Innen a „holdjáró cipő" osztályfontossága is: erősen barázdált talpa „jól kapaszkodik az esőmosta fedélzeten". Hasonlóképpen vagyunk a számtalan húzómadzaggal felsze-

relt széltörővel. A Chris–Craft-féle rendelési árjegyzékben láthatjuk követendő képét, azonban a felsőközép alatt több létrafokkal elhelyezkedők gondolják meg jól, hogy ezt a vitorlásküls őt sokáig játszani nem lehet. Veleszületett hanyagság, szélfútta szemtelenség kell hozzá. Legfőként nyurga nyak, amit megjátszani bajos.

A férfi nyakkendőviselet osztálybonyodalmai valójában külön kötetet érdemelnek. Ide csupán néhány irányelvet vethetek. Bármily szűkös is a nyakkendő szerepe az öltözködés egészében, a rétegességhez hozzájárul igenis, ezért általában felfelé mutat a létrán. Megjegyzendő viszont, hogy választékosan hiányzó nyakkendő is mutathat az ember felsőosztályi mivoltára, azzal, hogy a világ gáncsa őt nem érheti. Molloy egyik kísérlete világosan bizonyítja, mennyire fűződik a nyakkendőhöz a megbízhatóság, a felelősségtudat és a középosztállyal összekapcsolt más érdemek képzete. Jó állásokra jelentkező emberek káderezésénél volt jelen. Némely jelentkezők nyakkendőt kötöttek, mások nem. Molloy azonban felismerte azt a szigorú törvényszerűséget, hogy

> az állásokat mindig a nyakkendősök kapták, a nyakkendőtleneket elküldték. Egyszer elképesztő helyzet támadt, amikor a személyzetis az egyik jelentkező nyakából oly fájdalmasan hiányolta a nyakkendőt, hogy hat dollár ötvenet nyomott neki a kezébe, azzal, hogy szaladjon ki, vegyen egy nyakkendőt, kösse föl, s majd akkor folytatja a káderezést. A nyomorult visszajött nyakkendősen, de az állást nem kapta meg.

Molloy másik kísérlete, ezúttal a borzalmas New York-i Port Authority buszvégállomáson, ugyancsak azt bizonyítja, milyen fontos határjel a nyakkendő a középosztály és a proletariátus között. A busz-

végállomás hagyományos porondja mindenféle kötekedésnek, botránynak és bűnözésnek. Molloy középosztályi emberként járta körbe azzal, hogy otthon felejtette pénztárcáját és vissza kell jutnia valamelyik kertvárosba. Csúcsforgalom idején 75 centes kölcsönt kért buszra, ehhez az első órában öltő ruhában, de nyakkendő nélkül folyamodott, a második órában tisztességesen, nyakkendőben. „Az első órában – közli az eredményt – csupán 7 dollár 23 centet sikerült összeszednem, a másodikban, már nyakkendősen, 26 dollárt, sőt akadt egy jótevőm, aki a kért 75 cent mellé még újságra is adott."

Az a szabály, hogy a ruházat minél olvashatóbb, annál lejjebb áll az osztálylétrán, a nyakkendők tekintetében többszörösen igaz. A felsőbb osztályok nyakkendői tartózkodnak az írásos nyilatkozatoktól, sőt a könnyen értelmezhető jelképektől is. Megmaradnak a sávoknál, festékpacáknál vagy az apróbb baboknál, így nyilvánítván, hogy viselőjük előkelőbb annál, semmint hogy közszemlére tegye a lelkivilágát. (Nyakkendőik azt az arisztokratikus álláspontot szemléltetik, hogy ti csak söpörjétek a jól vasalt kispolgári portátok elejét.) Fehér bab a nyakkendő fekete földjén alighanem a legidőtállóbb minta. Szereti mind a felsőosztály, mind a felsőközép, de azok is, akik nagy ívben kerülnék a pallérozatlanság, az iszákosság vagy a lélektelenség látszatát, mint az újságírók, a tévébemondók és sporttudósítók, meg azok, akik hitelüket a-kétség árnyékától is óvják, mint a jobb New York-i bankok célvagyonkezelői. Lelépvén a sávok, pacák és babok fokáról, a többet mondó és világosabb jelentéstartalmú nyakkendők rétegébe jutunk. Némelyek tudatnák a világgal, hogy felsőosztályhoz tartozó viselőjük jópofa. Ezeken fácánok menekülnek átlós csapatban, vagy vitorlások húznak el, vagy szextánsok mérnek. („Vadászom és vitorlást tartok. Nekem semmi se drága.") E nyak-

kendők alatt húzódik a miliőminták rétege, amely a viselők hivatását magasztalja, illetve minden jót kíván neki szerencsés választásához. Részint a középosztály lelki bizonytalansággal küzdő tagjai viselnek ilyeneket (például sebészek), részint a felsőközépfelé kapaszkodók (például a könyvelők). Az apró kígyós botokat lengető nyakkendő ezt rikoltja: „Ihajla! Orvos vagyok ám!" (Jellemző viszont, hogy fogorvosok számára nem terem miliőminta a nyakkendők mezején.) A patikamérlegek azt mondják: „Nem ütik a jogászt agyon!" A kottafejek: „Búsuljon, akinek a füle bot!" A dollárjelek vagy pénzeszsákok tőzsdést, bankárt, akár őrülten sikeres plasztikai sebészt vagy lottónyertest hirdetnek. Láttam egyszer nyakkendőt kis dzsipekkel is, és az eszem megállt, mert ha nekünk valamelyik háborúnkban sofőrködött valaki, azt csak nem hírestelti? Más vállveregető minták, mint, teszem azt, apró cetek, delfinek vagy fókák azt hivatottak megsúgni, hogy viselőjük természetbarát, sok időt szentel a környezet védelmének, ennélfogva nem akármilyen ember. A miliőmintásokkal egyenértékűek azok a kreppselyem nyakkendők, amelyeken brit (soha, de soha német, francia, olasz, spanyol, portugál vagy fehérorosz!) ezredek, klubok, egyetemek vélt színei virítanak.

Lejjebb a nyakkendők rendjében megjelennek az írott szövegek, és választ várnak olvasójuktól. Egy ilyen magakellető iparművészeti termék a Nagypapi Nyakkendője: sötétkék alapján az unokák neve átlósan, kézírással. Gondoljuk el, milyen érdekfeszítő beszélgetésekre sarkall! Más fajtákon ilyesmik olvashatók: „Inkább szállnék tengerre!", „Jobb volna síelni!" Ezek is a magánélet szentségére törnek, értsd, beszélgetéseket csiklandoznának ki a kertvárosi középosztály hagyományának hódolván, miszerint a szomszédra rá lehet törni figyelmeztetés nélkül. Néhány nyakkendőhosszal lejjebb kezdődnek

a szellemességek: „Hál' isten péntek lett!", „Hát hétfő van megint!" Az olvasó legalább egy mosollyal tartozik értük. Az ilyen nyakkendőket egy nyakhosszal feljebb teszi az osztályrendben, ha jelentésüket rövidítéssel vagy tengeri zászlójelekkel tudatják. A középosztály alját, a proletariátusba való átmenetet jelzik a ragyogó színek, a művésziesen elfolyatott festékek. Ezek jelentéstartalma gyakran: „Én beleváló gyerek vagyok!" Viselőiket figyelmezteti Molloy: „Bíbort semmi áron!"

Még lejjebb, mikor már a vitorlástulajdon, sőt a belevalóság sem jöhet számításba, eljutunk a felső-, illetve középproli „nyakszíjhoz", fonott vagy sima bőrén örv jár fel s alá (olykor türkizből vagy ezüstből való). Legtöbbnyire a Napos Övezetbe, teszem azt, Új-Mexikóba visszavonult nyugdíjasok a kedvelői. Mint a más nyakkendők, ez is megmondja a magáét: „Én nem bánom, ha szokatlannak nézel, mert tudatom, hogy a természet ártatlan gyermeke vagyok, még akkor is, ha a nyolcvanat gázolom." Sok prolicikkhez hasonlóan ezek a nyakszíjak is lehetnek méregdrágák, kivált ha az örvük nemesfémből készült vagy „iparművészeti". Amiből ismét kiviláglik, hogy a pénz bármilyen fontos, nem a legfontosabb tétele az osztályba sorolásnak. A nyakszíjasok alatt már csak az ágrólszakadtak, a láthatatlan alsók helyezkednek el, akik nyakkendőt sosem viselnek vagy csak egyet, de azt is csak életük ünnepnapjain. Ebben az alsó bugyorban a nyakkendő viselője vagy katuskának számít, vagy olyannak, aki szívesen kirúg a hámból. Ezért mondja egy proli asszony: „Én az uramat az atlétatrikóban temetem el, ha a temetkezési vállalkozó is rámondja az ámen!"

A kalapok manapság ritkasági értéküknél fogva egyszerűbb eligazítók a nyakkendőknél. Mióta a puhakalap a divatját múlta, a felsőközéposztály csakis

operettbe illő főfödőket visel – „orosz" szőrmét, az L. L. Bean-féle „ír" tweedkalapot, Pat Moynihan szenátor kedvencét, vagy csurgóra álló fehér Popeye-kalapokat, amelyektől a felsőosztályoknak még az sem vette el a kedvét, hogy Franklin D. Roosevelt is kedvelte. A kalap osztályhelyzete manapság csakis hetyke ráadásként ítélhető meg. Aki a kalapját méltósággal viseli, az veszít a rangsorolásban. Kivált az olyanokra vonatkozik ez a szabály, mint az 1980-as évek elején középosztályi viseletnek szánt méltóságos és egyszersmind pimasz barna vagy fekete festett nyúlszőr kalapok északkeleten és a felső középnyugaton. Sikernek számított az ugyancsak középosztálynak szánt sötétkék, ellenzős „görög halászsapka" a *New Yorker* hirdetései nyomán. A sapka maga ezt hirdette viselője fején: „Jártam Görögországban, eszerint jómódú vagyok. Telik hosszabb repülőutakra az Olympic Airlines-on, kalandos természetem viszont örvendezőn fogadja be a recinához és a taramasalátához hasonló különlegességeket." A baj csak az volt, hogy ez a főfödő proletár képzeteket ébresztett, s egyre inkább, amint fekete bőrből készült változata is megjelent a piacon. Valójában csupán hatféle ruházkodási kellék készülhet fekete bőrből viselőjének osztálysérelme nélkül: öv, cipő, kézitáska, kesztyű, fényképezőgép-tok és kutyapóráz.

Volt idő, igen, amikor Miklós cár és V. György király is vitorlássapkát viselt, csak akkor még nem számított az ellenző félreismerhetetlen proletárjelnek, mint ma, mikor nemcsak görög halászok jutnak róla az osztálytudatosan öltözködők eszébe, hanem munkások, katonák, sofőrök, rendőrök, vasutasok és baseballjátékosok is. A proletár ösztönösen kap az ellenzős sapkán, azért itt egyik fajtáját prolifödőnek nevezzük – mégpedig azt a baseballsapkát, amely nagyrészt plasztikszita, három elemi színben, vörös-

ben, kékben és sárgában pompázik, hátul pedig a tarkószabadjának nevezhető hasítékát szíj hidalja át, s ezáltal minden fejhez (tökfejhez) hozzáigazítható. A prolifödő szabása nem is olyan életbevágó, mint az az egy követelménye, hogy randa legyen. Ez a férfiak válasza a proletárfeleségek bíborszínű akril nadrágkosztümjére. Mint valahány ruhadarab, beszédes a proletárfödő is. Azokhoz szól, akiknek nevelésébe pénzt vertek és rávezették őket, hogy a tér méltóságának képe a Piazza San Marco vagy a Parthenon, és Michelangelo Dávidjában vagy a Sixtus-kápolna Ádámjában a férfiúi fej eszményére tekintsenek: „Vagyok olyan legény, mint te!" – mondja ezeknek. A hátul húzódó kis szíj fontos proletárkellék, mert a sityaknak már a vásárlóját megalázza. Áthárítja rá ugyanis a kereskedő kötelezettségét, mert korábban annak kellett tekintélyes méretválasztékot tartania. Éppolyan megalázás ez, mint manapság a léglöketű repülőgép és az önkiszolgálás, hiszen az eladó kényelmét hamis hírveréssel a vásárló kényelme gyanánt tálalják. A proli, hogy a nagyobb randaság kívánalmának megfelelhessen, olykor hátul viseli sapkája ellenzőjét. A szíj a tarkóról ilyenformán a viselő homlokára kerül, mintha e kitüntetett helyen mutatná meg a világnak a sityak „technológiáját", s hencegne azzal is, hogy sikerült elsajátítania. Reagan elnök is egyszer prolifödőt nyomott a fejébe, amikor Peoriában egy traktor tetején szerepelt. És milyen jól állt neki! Ha pedig még kételyeink volnának e tökfödő osztálytartalma felől, elég, ha eloszlatásukra beletekintünk a felsőközéposztálynak szánt L. L. Bean-árjegyzékbe, amely kínál ugyan mindenféle fejrevalót, de a határt szigorúan megvonja a plasztik prolifödőnél, azaz egyetlen hasított bőrből készült változatát kínálja. A trikókon kívül ezek a proletárfödők tüntetnek nagy olvasmányosságukkal. Az ilyen gorombaságoktól,

mint a BELÉD IS!, az olyan illedelmekig, mint a CAROLINA SZERSZÁM- ÉS GÉPGYÁR R T., BALDWIN SZŰRŐK vagy PARK KOLBÁSZ FOGALOM.

Hihetnénk, hogy a prolifödővel a férfifejdíszek világát kimerítettük az utolsó cseppig. Nem, nem. Ereszkedhetünk még egy-két lépcsővel. Első lépcső a proletárfödőnek az a változata, amelynek ellenzőjéről plasztik napszemüveg hajtható le az orrunkra. Sőt még e végszót is megtoldja a Napernyő Sapka: peremében apró bordákat ereszt, és úgy nyílik-csukódik, akár az esernyő, mintegy négy arasz szélességében. Az ernyő maga vörös és fehér cikkekből összeillesztett. „Modern" a velejéig – már amilyen a velő a meszesedésben szenvedő huszadik század utolján.

Ezzel eljutottunk a felsőosztályok régieskedő ízléséhez. Láttuk már, hogy a természetes anyagok, mint a gyapjú meg a fa, felette állnak a nejlon- és Formica-féle műanyagoknak, és hogy felsőbbségükben benne lappang régiségük is. Teljes az egyetértés, bárha olykor ösztönös, hogy a régiség előkelő. Ezért vonzódik a középosztály a „koloniál" meg a Cape Cod-stílusú házakhoz. Ezért van, hogy az amerikaiak Európára, kivált Angliára még mindig feltekintenek. Ezért, mint láttuk, az örökség és a régi vagyon roppant osztályértéke. Ezért öltöztetik a felsők és a láthatatlan felsők inasaikat libériába, ezért köttetnek a cselédlánnyal fehér kötényt, ezért visel az inasuk csíkos mellényt. Efféle ódivatú kellékekkel szemléltetik, hogy a család pénze nem mai keletű, és hogy a vagyonnal régi szokásokat is örököltek.

Amit Veblen a dologtalan osztály régiségimádatának nevez, az megmutatkozik mindenfelé: a felsőközéposztály operajárásában és a klasszikus balett közönségében, abban, hogy gyermekeiket nem járatják koedukált iskolába, mert az iskola egyneműségét

az idő megszentelte, hogy Európába és a Közel-Keletre régiségnézőbe utaznak, hogy „humán szakokon" tanulnak, nem pedig, teszem azt, villamosmérnöknek, mert a bölcsészet a múlttal foglalkozik és búvárlása keserédes emlékeket ébreszt. Még a jog hallgatásának is az ásatagságáért fognak: a nyavalyás latinnak az összes eseteivel! Előkelő népeket nem érdekel a jövő. Gyalog járó eszű közlekedési mérnöknek, tervezőknek, feltalálóknak való az. Az iskolázott tévénéző fekete-fehér filmekhez való vonzalmáról szólván állapítja meg Peter Conrad brit kritikus: „Számunkra a stílus a divatját múltnál kezdődik." S ha egyszer a felsőosztályok az óságot osztálytulajdonukban tartják – maradiságukra utal a régi ruhák viselete is –, mit tehetnek az alja népek egyebet, mint hogy keblükre ölelik az újságot, nem csupán a csillogó műszálas divatként, hanem fényképezőgépek, elektronikus szerkentyűk, sztereók, hét nyelven beszélő órák és videojátékok képében is.

Russel Lynes vezet rá minket *Az ízlésformálók*ban, hogy napjaink részvénytársasága csupán a proletariátus elkáprázta tására emeli székházának modern homlokzatát – a színfalak mögött az üzletemberek felső rétege a régiség varázsát vadássza.

> Ha a New York-i Lever Palotába látogatunk el – írja – a Park Sugárúton, a Lever Testvérek üzleti irodáinak csinosan elhelyezett székházába, azt tapasztaljuk, hogy minél feljebb jutunk az üzleti rangrendben, annál ódivatúbb környezet fogad. A ház nagyközönségnek szánt homloka merészen modern. A tisztviselők és az osztályvezetők irodái tárgyilagosak. A felső vezetés irodáiban viszont a korai Amerika nyitott kandallói és csillárjai... A J. Walter Thompson R T. cégvezetői ebédlőjében mintha Cape Cod-i házat rendeztek volna be windsori székekkel és

rongyszőnyegekkel. Az ablaktokok s az ablakra bentről ráhajtható levelek fából készültek.

Az ügynökök mind tudják, mennyivel tekintélyesebbek, ha ódivatú termékkel kereskednek – akár nemes borokkal, akár természetesen érlelt sajttal, akár pékségből származó kenyérrel, akár reneszánsz művészettel vagy régi könyvekkel. A régiség szinte feloldozás a kereskedés osztályvétségéből. Aki valódi szivacsot ad el, különb, mint aki műszivacsban utazik – így lesz nyilvánvaló a természetes meg az ó osztályegysége.

Nagy-Britannia látott jobb napokat is, ezért lehet az anglománia a felsőosztály ruházkodási és irodalmi ízlésének, beszédének, viselkedésének, társas szertartásosságának oly elengedhetetlen eleme. Az anglomániát ma persze nem szemléljük mosolygás nélkül. A tizenkilencedik században, amikor Anglia a világ nagy részének ura volt, természetesnek tetszett, hogy a sznobok brit szokásokat majmolnak. A majmolás máig sem szűnik, de nem azért, mert Nagy-Britannia hatalmas, hanem éppen mert törpe. Aki brit holmikat szerez be s tüntet velük, ódonászságát bizonyítja, és megerősíti a felső- vagy felsőközéposztályhoz való tartozásának jogát. Bizonyító erejű a skót szoknya, a shetlandi pulóver, a Harris tweed, a Burberry, az iskolához, klubhoz, ezredhez fűződő nyakkendő. A proletárság feletti osztályok amerikai elképzelése a jólöltözöttségről, hogy a férfi egy ötvenéves film vásznáról száll le angol úrként. A lovaglóleckék azért ajánlatosak a felsőosztályok ifjúságának, mert a hozzá való legjobb öltözéket-lószerszámot Angliából hozzák. A felsőosztályok konyhája is a britre emlékeztet: ízetlen, semmitmondó és ötlettelen. A felsőközéposztály vasárnapi ebédje semmiben nem különbözik a brit felsőközép ebédjé-

től: sült hús burgonyával és kétféle főtt zöldséggel. Szent Jakab Udvarában lenni amerikai követnek máig felsőosztályi státust kölcsönöz egy Walter Annenbergnek is. Merő más dolog Srí Lankában vagy Venezuelában következkedni.

Mélyen gyökerező babona az amerikai tudatban, és az egyetemi építészet gótikus kúszóleveleiig ható, hogy a felsőoktatás nálunk annál rangosabb, minél inkább szemlélteti a két nagy angol egyetemmel való kapcsolatát. Amikor a kaliforniai Glendale megrendelésre dolgozó diplomagyára olyan nevet keres, hogy a hallatára dőljön a proletárdollár, a Kensington Egyetem nevet ölti. Ahhoz azonban már ki kell evickélnünk a prolet-árból, sőt a középosztálybéli illedelmekből is, hogy a Régi Anglia bőrkötéshez és kátrányszappanhoz fogható hamisítatlan illatai csapják meg az orrunkat. A felsőközéposztályban ütközünk csak abba a rendíthetetlen hitbe, hogy Oxford és Cambridge különb – nem csupán különösebb – a Harvardnál meg a Yale-nél, no meg a Michigani Egyetemnél. Felsőközéposztályi körökben egyébként is megtaláljuk azokat, akiken ugyan nem fognak a hirdetésipar huncutságai, mégis meggyőződésük, hogy Schweppes Klub Szóda ízesebb a White Rocknál. Némely felsőosztályi ebédlőasztalnál nem elég, hogy szóba kerül a királyi család, hanem hosszasan meghányják-vetik Charles, Lady Di, Margaret, Anne, Andrew meg a kis Vilmos herceg sorsát.

Nem lebecsülendő azonban a középosztály anglomániája sem. Hosszas levelezésem győzött meg erről egy „területfejlesztő" barátommal, aki mint építkezési vállalkozó teljesen új városokat emelt. Mikor az utcanevekből kifogyott, hozzám fordult segítségért (Knightsbridge-ben laktam akkor). Arra kért, küldjek neki ábécérendbe szedett jól hangzó – tehát brit – helységneveket, amelyek utcanévként vonzanák házainak középosztálybeli vásárlóit. Nyomban

megértettem, mennyire fontosak az ilyen nevek a majdani tulajdonos magabecsülése, sőt szellemi egyensúlya szempontjából, azért összeszedtem egy listára valót:

Albemarle
Berkeley
Cavendish
Devonshire
Exeter
Fanshawe és így tovább.

Csupán ilyen megjelöléseket akasztott utánuk –

utca
udvar
körtér
út
sor
liget

s a reménybeli vásárlók megúszták, hogy a McGillicutty utcában vagy a Bernstein sugárúton vagy a Guappo magaslaton kelljen lakniuk. Mikor már a végére jártam az ábécének – hasznosítván Landsdowne-t, Montpelier-t, Osborne-t és Prioryt –, a W kimerítésénél nem állhattam ellent Windsornak, ezért gyanítom, hogy valami szerencsétlen máig azon golyózik, miért nem szegődött őmellé a szerencse, ha már egyszer a Windsor sétány 221-ben lakik, nem pedig a Széles utca nyugati végén. Velőtrázóan modern városok, mint Houston, egy-kettő körülkerítik magukat kertvárosokkal, s nevüknek a legtőrőlmetszettebb brit helyneveket választják:

Nottingham Oaks
Afton Oaks

Inverness Forest
Sherwood Forest
Braes Manor
Meredith Manor

Akad köztük még Shamrock Manor is, bár britnek aligha tekinthető s előkelőnek még kevésbé, azonban Houston oly messzi Bostontól, hogy a név hangzása mindenkit ledönt a lábáról. Szerencsétlen dr. Herman (Hymie) Tarnower jut az ember eszébe, hogyan juttatta tönkre felsőközéposztályból való barátnője, aki közönségességét a városzobájában szétszórt brit folyóiratokkal igyekezett enyhíteni.

A névváltoztatásban is érvényes, hogy minél britebb, annál előkelőbb. Senki nem változtatná a nevét Poshenitzről Gamberinire, de igenis minden Horowitzból Howe lesz. Aki pedig kelt tésztából szaggatott ízetlen vakarcsok árusítására adja fejét, „angol fánk"-ként elsütheti.

4

A HÁZ KÖRÜL

Amikor W. H. Auden megírja egyik versében, hogy a gyógyítók nem csupán városi klinikákon tevékenyek, hanem

behajtók végén, vidéki lakokban

is, nem arra utal, hogy proletárok vagy éppenséggel a középosztályhoz tartozók. Mint az osztályjelek szemfüles megfigyelője, jól tudta, hogy a ház lakója felől a kocsibehajtó többet elárul a háznál magánál.

Ha a behajtót meg sem leljük, nagy bizonyossággal következtethetünk, hogy akit keresünk, felső lát-

hatatlan. A behajtók osztálytanulmánya ezért csupán a felsőközépnél kezdődhet. Annyit általános tételként előrebocsáthatunk, hogy a behajtó minél hosszabb, annál felsőbb rétegben járunk, s az általánosság megszorításául, hogy a hosszú és tekervényes előkelőbb a hosszú és egyenesnél. Az oka, mint már Veblen látta, hogy a tekervényes a hiábavalóbb, és több termőföldet tesz haszontalanná. „A hiábavalóság kánona – szegezi le – azt parancsolja, hogy sík földön is csavarintsanak a behajtón." (Ha tudniillik a föld nem volna sík, még a hasznosság is szólhatna ökörhugyos vezetése mellett – síkon azonban merő játék és kérkedés a kacskaringó.) Még a szerényebb felsőközéposztályi behajtó is egyenest a garázsnak visz – de hiába, a hiúság vásárán veszít. Fontos továbbá, mivel rakják ki. A leghatásosabb a felsőközéposztály által alkalmazott semleges vagy sötét színű kavics. A fehér murva már lejjebb teszi a gazdát, mivel azt a szabályt sérti, hogy az erős hatások és a viszálykodó színek kerülendők. Még alábbvaló az öntött út – hasznosságnak és gazdaságosságnak egyaránt hódol. A kavics mindenképpen fölébe helyezendő, nemcsak régibb volta miatt, hanem mert sűrű megújítása jelentős költség és fáradság. Tekintve pedig, hogy a felsőosztályok magukba zárkóznak, a magas kerítésfal – már a két méternél magasabb – előkelőségről beszél. Az alacsonyabbja meg az átlátható drótkerítés vagy a semmilyen: a középosztály jele. A nagykapu viszont csak akkor előkelő, ha a ház pazar vagy az útról nem látható mennyiségben áll a telken.

Rongyrázásnak számíthat már a házszám ilyenolyan feltüntetése. A hivalkodás egyik módja a betűvel kiírás (megismételhető a családi levélborítékokon is), mint a „kétszázöt" (a „kettőszázöt" még pimaszabb hatású). Vagy a tulajdonos neve a ház homlokán, akár a postaládán így: *Johnsonék*. Mintha cég

lakná a házat. Vagy elnevezni nagyhangúan és a nevét vakolatberakással írni rá: *Füzes*. Az ötletes megoldásoknak e téren se szeri, se száma, kivált a felsőközépposztály-béli anglománia ízlésvilágában. Nem számít, hogy Angliában a prolik is szívesen akasztanak nevet a házukra, mert tüntetnének vele, hogy nem tanácsi, hanem saját, és lakója megfizetett érte (többnyire).

Tekintsük a garázs kérdését. Régebben a felsőközép is, a középosztály is rejtegette a garázst háza mögött, mint valami árnyékszéket. Mára azonban része lett a tulajdonos osztálykirakodójának, és előbbre került a telken, hogy az utcai járókelő is láthassa két kocsira való méretét, oldalában a kosárlabdakosarat meg a krokettkaput (bizonyítékául, hogy a ház lakói közt akad legalább egyifjúsági semmittevő). Az utcáról szemlélhető garázs haszna még, hogy tárulj-ajtói csodálat és irigység tárgyai lehetnek. Három kocsit vagy többet befogadó garázsok ritkán láthatók – nem azért, mert nincsenek, hanem mert legtöbbnyire a felső láthatatlanok birodalmaiban épülnek.

A házhoz közeledvén az osztályjelzések pergőtüzébe kerülünk. Az elmélyült kutató ilyenkor nem vágódik hasra, hanem elemzőre fog minden jelet. Elsőül a pázsitot veszi szemügyre. Puszta létében anglománia nyilvánul, hiszen Angliában vált rangjelzővé. Ápoltságának pirimókos gondja társadalmi aggodalmasságra vall, és elárulja, hogy a középosztály földjét tapodjuk. Ha az angol perje közt nem látunk ujjas muhart, gyanítható, hogy a tulajdonos a lecsúszástól retteg, mivel a pázsit Brooks szerint „a ragadozó gyűlölség meg a vele járó irigy indulatok klaszszikus pástja". Középosztályi szomszédságokban a pázsit elhanyagolása iszonyú megtorlást vonhat maga után. „A szankciókat senki nem nevezi nevén – állítja az ifjabb William H. Whyte –, azonban a görbe szem, a megvont mosoly, a *janapot* odavetettsége so-

kakat hajszolt már az ideg-összeroppanásba." Ha a pázsit legelésére állatot tartunk (ilyet csakis a felsőosztály tesz), fontos, hogy más tekintetben hasznos ne legyen. Nem lehet tehát birka, tehén vagy kecske, mert az ilyen jószág, figyelmeztet Veblen, „krajcároskodóra vall", viszont a különlegesebb állat, példának okáért a szarvas, „nem lévén közönséges pénzelő", a hiábavalóságnak illő címere.

A hideg telek égöve alatt a középosztály azzal a kérdéssel kerül szemközt, hogyan hasznosítsa pázsitjának osztályértékeit, ha a hó befödi. Megoldásul kínálkozik a karácsonyi fényárban ugrándozó gipsz rénszarvasok, kéményen bemászkáló huncut mikulások kiállítása, kegyesebb pázsitokon a fonalfűrészszel kikanyarított Betlehem. Senki nem járt még a végére, miként válthatná meg magát a középosztály a rosszallástól, John Brooks szavával élve, „a tömb legpazarabb karácsonyi díszkivilágításával", de a díszkivilágítás meg pázsitgondozás rejtett kapcsolatai sem tisztázottak. Whyte *The Organization Man* (A szervezet embere) (1956) című könyvéhez tanulmányozott kertvárosában odáig mennek a karácsonyi fényjátékokkal, hogy évente százezer ember (nyilván proli) jár autón a csodájukra.

Amikor az előkert pázsitja állandó kiállítási területévé lesz a tátogatni vágyóknak, akkor tudjuk, hogy a létra alja felé tartunk. A kiállítás felsőprolitárgyai a vakító fehérre festett urnák, továbbá az olyan kovácsolt ágasfák, amelyeknek tizenhárom zöldre festett ágán gyűrűvel felfüggesztett virágcserepek imbolyognak. Némely tárgyat nem csupán a csodáltatás célzatával tesznek ki a ház elé, hanem imádás végett, mint például a Boldogságos Szűz szobrát, kiselejtezett és bütére buktatott öntöttvas fürdőkád mandorlájában. Még mélyebbről szólnak a kerti törpék, flamingók és Disney-állatok meg a kosárlabda nagyságú csillámos gömbök fodros betontalpazaton.

A következő állomás – most éppen Proli-Alsón állunk – a fehérre festett teherautó-kerékköpenyek, virágláda gyanánt. (Személyautó kerékköpenye egy fokozattal feljebb helyezhető.) A kerti osztályviszonyok legalján a kiégett villanykörtékkel szegélyezett virágágyás helyezkedik el, s vele egy rangfokozaton a nyakával lefelé beágyazott sörösüveg. Ilyen előkertekben megtalálni a jobb napokra váró elrozsdált ABC-vásárlótargoncát is.

Téved, aki azt képzeli, hogy háza elejében bármilyen virág nyílhat osztálysérelem nélkül. A felsőközép virága a havasszépe, a tigrisliliom, a völgyliliom, a galambvirág, a mikulásvirág meg a mindenféle rózsa, az égővörös kivételével. Egy módja a közönséges virágok kifürkészésének, hogy vasárnap délelőtt megnézzük, mit mutatnak a tévéájtatosságok. Itt főként muskátlit mutatnak (vöröset, mert az a rózsaszínnél alábbvaló), erdei iszalagot és krizantémot – ezért nyomban tudni való, ha a szóróvirágokra ügyet sem vetünk, hogy a műsor a felsőprolit célozza. Neki szólnak a más égővörös virágok is, mint például a tulipán, de még a lángvirág, a rézvirág, a paprikavirág, a kardvirág, a begónia, a dália, a fukszia meg a petúnia is. A középosztály olykor úgy enyhítene jajvörös virágainak közönséges hatásán, hogy korhadó talicskába vagy szétesőben lévő ladikba ülteti, azonban az efféle fáradozás hiábavaló.

Hirdetésekből is kiolvashatjuk a virágok társadalmi üzenetét. Jessica Mitford az amerikai temetkezési vállalkozásról szóló 1963-as tanulmányában, a *The American Way of Death*-ben (Az amerikai halál) olyan hirdetésre idézi figyelmünket egy vállalkozói szaklapban, amely a tetembalzsamozás és a virágkereskedelem hagyományos összjátékára utal. A képen frissen megözvegyült fiatalasszony kezébe nyomnak virágot, és mint a képfelirat mondja: „Láthatjuk az arc ellágyulását a gyász megenyhültével." A tanulé-

kony olvasónak mondanom sem kell, hogy a képen látható virág: krizantém.

Ámde mondhatunk-e még a ház tájáról egyebet? Ha a ház maga újonnan épült, oly egységes rondaságba ütközünk, hogy aligha következtetünk a háziúr osztályhelyzetére. Russel Lynes írhat epébe mártott tollal, de nem igazságtalan:

> Bármilyen drága a manapság épült ház, nem több a doboznál... vagy dobozok soránál. Olykor a doboznak hegyes a tetőszöge és fehér deszkával borított az oldala, ilyenkor Cape Cod-stílusúnak mondjuk. Ha a doboz hosszabb a szélténél és a teteje lankás, tanyaház. Ha kocka, akkor bungalow. Ha emeletes doboz, akkor „koloniál". Ha két dobozt ültettek egymás tőszomszédságába, de az egyiket valamivel a másik fölébe építették, osztott szintű dobozzal kerültünk szembe. (Lehetséges osztott szintű Cape Cod-ház és osztott szintű tanyaház is.)

Nem különb a felsőközéposztály és a középosztály háza sem. A felsőközép talán beljebb építkezik a telken, de hajléka az utóbbi huszonöt évben alig különbözik a többitől. A proli otthona sem arról ismerszik meg, hogy kisebb, hanem hogy a motorcsónakot, a lakókocsit meg a más „szabadidős járgányt" ott teszik közszemlére a behajtón, amely persze nyílegyenes és aszfaltozott. Mindehhez hozzászámítanak a telken elhelyezett, rég kiselejtezésre került családi kocsik is, a szemléletesség kedvéért betontalpakra emelten. Ha a behajtóról meg a kertből mindezeket eltakarítjuk, és a ház elé fehérre meszelt ál-kútházat ültetünk, egyebekben nem lévén különbség, középosztályi lakot kapunk tüstént. A kúthház Új-Angliára utal, vagyis a középosztály régieskedő snobságára. Egyéb új-angliai elemek a rézből való

vagy „fekete laggal lefújt" hintólámpások a bejárati ajtónál kétfelől, és valami hasonló lámpás hosszú fehér pózna végén, hogy a kertajtóból világítson, továbbá a szélkakas a garázsra helyezett, leemelhető fehér kupola búbján, valamint az aranyozott vagy fekete „gyarmati" sas a bejárat felett – többnyire alumíniumöntvény, azonban flóderozott festésű, hogy a fa kézi faragását utánozza. Olyan ház nincsen, amelyik a sast szégyellené, csupán a sas nem ad szárnyakat már az „Ó-Amerika" iránt igyekvő képzeletnek – egyik felsőközéposztályi barátom, csúfos kis házakon látván e madarat seregestül, arra a következtetésre jutott, hogy alighanem repülőgép-anyahajók szerelői laknak bennük. A régieskedő középosztály kedvelt házstílusai egyébként a tizenkilencedik századi amerikai tanyaházutánzat (meghitt és nagy erkölcsű), meg a „Tudor", a gerendavázat mutató homlokával (bizalomgerjesztő, a megbízhatóság képe).

A modern hajlék betonegységét tekintve a tulajdonos nem tehet egyebet, a homlokzati tornácon kell hogy elhelyezze valóságos vagy óhajtott társadalmi státusának címereit. Az ötvenes években ezt a célt szolgálta a tévéantenna meg az ablakon kiötlő légkondicionáló szerkezet – azóta nem gerjeszt már egyik sem tiszteletet. A bejárati ajtó éppoly cáfolhatatlan osztályjeleit hordozza a háznak, akár az arcnak a száj. A ház homloka ugyancsak, akár az emberi homlok, ha magas, ha alacsony, tiszteletet parancsolna, s ebbeli erőfeszítésében a legsajnálatosabb fintorokkal él.

A hatás egyik középosztályi módja a neoklasszicista részarányosság, mind a bejárat két feléről elhelyezett cserepes fácska, mind a kétfelé kötött függönyszárny képében. A tanyaházi tükörablakon át asztalt látunk, az asztal közepén selyemernyős lámpát, amelyről a celofánvédő sohasem kerül le. Hasonló részarányosság jellemzi („Takaros a termész-

tünk!") az első tornácon elhelyezett két „beszélgetős" cső karosszéket, amelyek az eldörgő forgalommal dacolva várják a csevegni vágyókat. A középosztály gyakran állít a ház homlokára pillért vagy oszlopot a csalás tekintélyét öregbítendő. Egyik középosztályi házfajtán ezek emeletmagas botokká csenevészednek – szám szerint általában négy fehérre festett példány tartja a „déli úrilak" vízcsendesítőjét. E tetőgyámolításnak izmosabb formái mind sűrűbbek a középosztály alján: a tornác tetejét hordhatják vaskos pillérek, de vándorkövekből összeragasztott oszlopok is, vagy éppen kovácsoltvas gyámokat állítanak a teljes tizenöt kilogrammos árnyékrács alá, nehogy maga alá temesse a családot.

A szomszédságomban egy ház fényes példája, milyen közel jár a középosztály tekintélye keresésében a fellengzősséghez. Valójában szegényes bungalow, földszintes, sátortetős, azbeszt-„palával" hajalt építmény. Rögtönzött kincstári raktárra emlékeztet a legjobban, annyira nincs rajta semmi különös. Tulajdonosát azonban *folie de grandeur* emészti, ezért kirakta háza homlokát téglával, és a bejárati ajtó két felén pedig hornyolt ión oszlopok tartják a nincsmit. E törekvő lélek annyit megértett, hogy az egyenesnél a görbe mindig tekintélyesebb, akár kocsibehajtó, akár oszlop. (Egyébként a négyszögű pillérek a legalábbvalók, felettük állnak az oszlopok, legfelül a hasasak meg a hornyoltak.) Szomszédom tökéletlen oszlopos-vöröstéglás hamisítványához lehetően sok elütő fehérséget is bevezetett, párkányokat, napvetőket, miegymást. A ház szinte illeg, hogy ne tessék pillantással illetni pucér oldalát, se hátsó fertályát, mivel a szépet meg a jót csakis a képes felén hordja. A Veblen idejében épült lakóházaknak általában például szolgálhatna: „jobb népeknek épült bérkaszárnyák és bérházak feleslegesen változatos homlokzati cicomái az építész tanácstalanságát tükrözik... Ha már

szépséget keresünk, tűzfalaikon többet találunk, mert oda nem fért tejszíntömlőjével az épületcukrász."

Tulipiros a holtfehéren mindig ott törne választékosságra, ahol a középosztály a felsőproliséggal találkozik. Kicsiny felsőprolilak jár az eszemben egy ismerős kisvárosban. Az utcától csupán néhány betonlépcső választja el, meg a lépcső két felén egy-egy apró couchant oroszlán, betonból, mindkettő fehérre meszelve. Hanem a szájuk, az lihegő vörös. Címertani elképzelést közvetítenének, azonban hogy mit, azt szemiotikusok hada meg nem fejtené. Olcsón elérhető a piros-fehér hatás, ha házunk homlokának pengőtégláit még pirosabbra pingáljuk, s a hézagokban a habarcsot fehérre, olajjal. Hasonló tájékon járunk, mikor a Sheraton-féle szállólánc vendégfelvezető igyekezetét tapasztaljuk a bejárati lépcsőkön. Három fokának kell lennie legalább. E lépcsőt smaragdzöld szőnyeg teríti be, sarkosan és elvágólag. Felsőprolitornácokon megtalálható a „pamlag" is, ami alsóbb változatban lehet kimustrált autó hátsó ülése. A fontos az, hogy „lehessen rajta a szépet tenni". Déli államokban ott a hűtőszekrény is az első tornácon – furcsa helyzetét némiképp magyarázza az a múlt századi hagyomány, hogy a jeges (aki még alacsonyabb sorban élt) nem hatolhatott be a ház szentélyébe. A hűtőszekrény mai elhelyezése két gyakorlati célt szolgál: megmutatni költséges mivoltában a járókelőknek, és kéznél tartani szódát meg a széptevéshez szükséges egyéb italokat.

Megindulván a ház körül, lássuk, mit mondanak ablakai a házigazdáék társadalmi állása felől. A vezérelv, mint általában, a régiesség. Társadalmilag a legfellebbvalók az ál-tizennyolcadik-századi fiókos ablakok, és minél több fiókot számlál egy szárny, annál előkelőbb: hat az elengedhetetlen, tizenkettő már igen úri. Hihetnénk, hogy az ásatagság elve szerint a Tudor-stílű csutás-üveg ablak (ónba foglalt szódás-

üvegaljakkal) az urizálás netovábbja. Nem az. Az ilyen ablakok annyira nyilvánvaló hamisítványai az egyetemi vagy egyházi gótikának, hogy a tizennyolcadik századi puritanizmus csillagzata alatt született hazában már-már csíradivatnak nézik. Proligusztus az ökörszem-ablakok elhelyezése osztott szintű tanyaházakon – félméteres átmérőjük és fehér keretük régimódi mentőövre emlékeztet, és azt sugallná, hogy a tulaj sok időt tölt vitorlásán. Bedőlni azonban senki nem dől be. Aki viharvédő külső táblákat akasztana ablakai elé, annak jó tudni, hogy a fémnél különb a fa, részint, mert a szerves anyag elvét követi, részint, mert a fatáblák felrakásához és leszedéséhez, ha a ház elég nagy, alkalmazottra („kertészre") lehet szükség.

A kertész dolga lenne a kerti bútor ki-be rakodása is. A szerves anyagok elve szerint lejjebb nem is süllyedhetnénk, mint hogy csőalumínium székeket állítunk kertünkbe, amelyeken a levélzöld plasztikháló elernyed az ülepek alatt. A fából készült bútor aligha nem a legúribb, kivált, ha párnákkal jól megpúpozzuk, mert a felsőosztályok hite, hogy kényelmetlenséget szenvedniük legfeljebb vitorlázás közben szabad. S ha az ember a házban nem ereszkedik ernyedt pvc-hevederekre, miért a kertjében? Ha a háznak terasza van, osztálymeggondolásokból legyen jóval nagyobb a szükségesnél, és álljon rajta üveglapos asztal – üvege pedig sima legyen, ne katedrál, mert a simát tisztán tartani bajosabb, ezért elképzelhető, hogy a személyzet dolga. Ugyanazért a házban is kívánatos a sok tükör. A teraszon, a sima üveglapos asztalon elköltött reggeli felső- és felsőközéposztályi szokását a negyvenes és ötvenes évek filmjei alapozták meg. Az ilyen asztalnál kényelmesen kipárnázott kovácsoltvas széken ülünk és isszuk a narancs (frissen kisajtolt) levét, persze nem egymagunkban. (A fehérre festett kovácsoltvas egyike a termé-

szetes anyagoktól engedélyezett néhány eltérésnek.)

Az automobil a ház homlokához hasonlóan jelentős kirakata a család osztályhelyzetének, bár mondhatjuk, ha a felsőosztály nézőszögéből vizsgálódunk, hogy kirakatba nem tétele is sokatmondó lehet, mert a felsőosztály akár tekintheti az automobilt oly szemet sértően *nouveau*-nak, hogy megvonja tőle a figyelmét. Fogása a hanyagság: akinek pénze és szabadsága lehetővé teszi, hogy fütyüljön a világra, az a leghitványabb és legközönségesebb kocsit vásárolja, jelezvén, hogy ő nem tekint osztálytotemnek ilyen közönséges tucatholmit. Vesz tehát Chevyt, Fordot, Plymouth-t vagy Dodge-ot, annak is a legsemmitmondóbb típusát vagy színét. Tarthatja akár tisztán is, bár jobb, ha kicsit koszosan tartja. Fődolog, hogy unalmas kocsi legyen. Másik lehetőség, hogy „jó" kocsi, Jaguár, vagy BMW, de ütött-kopott. Aki a kocsinak oda se néz, ne vegyen Rollsot, Cadillacet, se Mercedest. Kivált Mercedest ne, amelyről Joseph Epstein megírja az *American Scholar* 1981–82-es téli számában, hogy a nyugatnémet fiatalság legértelmesebbje „a közönségesség biztos jelének" ítéli a tartását, mert „a Beverly Hills-i fogorvosok és afrikai tárca nélküli miniszterek büszkesége". A felsőközéposztály leghitványabbja jár Mercedesen, legjobbja Oldsmobile-on, Buickon, Chrysleren, akár dzsipen vagy Land Roveren, azt sugallván, hogy tulajdonosának világtól elzárt fészkéhez öntött út sem vezet, de talán azért nem, hogy mindenféle bádog örömládákkal meg ne lehessen közelíteni. Az autó fitymálásának kánona megköveteli a lassú vezetést is. Akik tépnek, azok vagy nem angolszász származású proligyerekek, akik a magukszőrű leányzókat szédítik, vagy osztályhelyzetük bizonytalanságától szenvedő középosztályiak, akik sok autós üldözést láttak moziban, és azt hiszik, hogy az autózás izgalmas, ro-

mantikus, szívdögletető. A felsőosztály követelménye a lassú, biztos és csöndes vezetés, lehetőleg az út közepén.

Az autó mondanivalójának nincs vége fajtájával, állapotával, vezetésének módjával. Beszédes mindaz, ami bele- vagy rákerül, a vadászpuskák állványától a Déli Methodista Egyetem ablakcímkéjéig. Prolik imádják csicsázni a kocsijukat, nemcsak leopárdutánzatú üléshuzattal és a szélvédőn meg a hátsó ablakon fityegtetett kockákkal és babacipőkkel, hanem a kocsi farára ragasztott feliratokkal is (DUDÁLJ A JÉZUS SZERELMÉÉRT), és persze kicsiny plasztik Kristófokkal a műszertáblán. A középosztály sem veti meg a fariratokat, ámbár magukat szívesebben dicsérik velük: VIGYÁZZ! MINDEN APRÓ ÁLLATÉRT FÉKEZEK!

Tudomásom szerint az amerikai a világ egyetlen népe, amely osztályhelyzetéért való aggodalmában képes kocsijának hátsó ablakában középiskolához vagy egyetemhez fűződő kapcsolatát hirdetni. Bejárhatjuk kocsival Európát, sehol nem rikolt hátsó ablakban a CHRIST CHURCH vagy az UNIVERSITÉ DE PARIS. Közmegegyezés minálunk, hogy a felsőbb tanulmányokból tréfát űzni nem illik, a főiskolát hirdető farragasszal ezért minden társadalmi osztály él. Inkább gyalázná meg a nemzeti lobogót, mint hogy az iskoláját hírül adó feliratot játszi kedvében féloldalvást vagy éppen fejjel lefelé ragasztaná az ablakába, vagy kétkedő macskakörmöt kaparna a „Főiskola" vagy „Egyetem" mellé. Felvetődik az a csupán amerikai erkölcsi kérdés is, mennyi ideig dicsekedhet a család azzal, hogy valamelyik tagja előkelő főiskolát látogatott. Egy esztendeig? Tízig? A sírig? Meg is köszönnék az egységes rendelkezést, amelynek talán éppen a főiskolák felől kellene érkeznie.

S ha egyszer a főiskolai farragasz nem tréfadolog,

mennyivel komolyabb a ház olyan szobáinak elrendezése, amelyeket idegenek is láthatnak! Legkivált a nappali, „a családi rátartiság múzeuma", mint Russel Lynes mondja. A felsőközéposztályi, sőt akárhányszor a középosztályi ház is nyomban megítélhető abból, hogy rekeszti el a hálószobákat és a mellékhelyiségeket, mintegy megtisztítván a szint a bemutatkozáshoz. A család kultúrájának a nappaliban kiállított jelképeivel foglalkozott mélyrehatóan F. Stuart Chapin szociológus majd ötven éve megjelent könyvében, a *Contemporary American Institution*-ben (Korunk amerikai intézményei) (1935). „Barátok és más látogatók véleménye, tehát a család társadalmi állása is felértékelődhet – írja – a nappaliban jól elhelyezett kulturális jelvények által." Chapin táblázatot is készített a nappaliban rendezett kiállítás osztályértékelésének megkönnyítésére, és „a nappali zsűrijé"-nek nevezte. A tárgyakra jó és rossz pontokat oszt – vagyis ha a nappaliban ébresztőórát lát, két rossz pont, azonban a „nyitott kandalló két vagy három tűziszerszámmal" nyolc jó pont. A keményfa padló tíz jó, minden függönyös ablak két jó, minden könyvespolc nyolc jó. Egy-egy elheverő hírlap és képesújság nyolc jó pont, aki azonban varrógépét tapintatlanul a nappaliba teszi, két rossz pontot von a fejére. Bármilyen ötletes a zsűrije, nem tekinthetem megbízhatónak. Chapin először is nem árnyal eléggé. Egy cseppet nem közömbös például, hogy a nappaliban elheverő újságok mifélék. A *Reader's Digest*-ért meg a *Family Circle*-ért rossz pontok járnának, jók viszont a *Smithsonian*-ért vagy az *Art News*-ért. Másrészt elfelejtkezik a felsőosztályi kiállítás azóta kivált megerősödött gunyorosságáról. Mindazon szemet szúró tárgyakért, amelyekért Chapin a rossz pontokat osztja, ma jó pontok volnának szerezhetők a tárgyak fintorgó vagy futurisztikus kiállításán, akár a varrógéppel is. Meg is próbáltam

Chapin nappali-mérlegét napjaink szintjéhez állítani, hogy szomszédaink és barátaink megbízhatóbb osztálymértéke legyen.

A felsőosztály nappalijának magassága három harminctól három kilencvenig terjed, hogy minden fölösleges hajlat – lábazati párkány, ajtófél kajácsai, miegyebek – bőséges térhez jusson, s ha már épületasztalosi anyagát szemlére bocsátja, jobban járjon benne a sötét színű fa (mivel ásatagabb hatású). A keményfa padló kötelező, legjobb a parkett. Legyen betakarva – ne teljesen – váslott keleti szőnyegekkel, mert azok visszamutatnak a család ködbe vesző múltjába. (Az új keleti szőnyegek, bármennyire lerí róluk a drágaság, középosztályi állapotot panaszolnak.) A felsőosztályi nappaliban a székek ületét s hátát boríthatják gyönyörű tűhímzések, bizonyítván a ház asszonyának tenger ráérő idejét. Minél feljebb tekintünk, annál több Európából átszármazott építészeti díszt látunk – fekete-fehér márványkapuzatokat, mellvédeket és bábos lépcsőkorlátokat, selyembrokát falikárpitot, réz zárcímert és kilincset (naponta tisztogatják, ha igaz, de nem ám a háziúrék!) – mert mindezek az amerikai szellemmel ellenkező ásatagságról beszélnek, a felsőosztály státusának legfőbb támaszáról. Fel-felbukkan egy tárgy, amely nélkül felsőosztályi kiállítás elképzelhető ugyan, mégsem látható, csakis felső körökben: a márványból vagy kristályból metszett asztali obeliszk. Ravasz utalást rejt – nem Egyiptomra, mert ott az előkelőségnek nincs keresnivalója, hanem Párizsra. Persze a Tiffanyra is, mivel az avatottak tudják, hogy az ilyen különleges osztályjelzők mind onnan származnak. A virágok általában a felső nappaliban virítanak. (*Vágott virágok*, a középosztályi háziasszony nyomatékos közlése szerint, megkülönböztetésül az ő világában dívó plasztikvirágoktól.)

Ha kissé ereszkedünk a felsőközépnek, máris új

jellegzetességek ötlenek szemünkbe. Például a háziúrnak vagy feleségének olajportréja, olyan művész „kezétől", mint Zita Davisson, aki „a valósághű portré jeles és ünnepelt mestere". A Bergdorf-Goodman-cég meg is szervezi az ülést hozzá. Ha azonban a festmény megfizethetetlenül drága volna, lógathat a házigazda művészi fényképet is magáról (mintha maga Churcill lenne), Yousuf Karsh művét, *New Yorker*-beli hirdetései nyomán. Ha asztali keretbe helyezné, a keret mindenképpen ezüst legyen, éppúgy, mint a dohányzóasztalon álló, cédrussal bélelt cigarettásdoboz. Ha viszont több könyvespolccal szállították a nappali bútorát, mint amennyi múlhatatlanul szükséges, tessék írni a Könyv Méterhosszat elnevezésű cégnek: New York, Madison Sugárút 601.: „Bőrkötéses könyvek, XVIII. és XIX. századi regények, életrajzok, vallási klasszikusok, Shakespeare, Fielding, Carlyle, Swift, Pope, Johnson, Milton stb. Pompásan öltözteti szobáját." Az igazi felsőközép nappaliban a tengerrel is találkoznunk kell, például Nantucket bekeretezett térképével, bizonyságul, hogy a házigazda úgy ismeri Nantucket vizeit, mint a tenyerét. Ebben az osztályban is megtalálhatók a viseltes, bár nem elnyűtt perzsák.

A felsőosztályok nappalija galériákat és múzeumokat majmol, a középosztályi meg az alantasabb nappalik inkább motelszobákra emlékeztetnek. Az osztályhatár ott húzódik, ahol az eredeti vagy érdemleges művészet átengedi helyét a műnyomatoknak és utánzatoknak. A Tiffany-lámpa jó példa. Züllése gyors volt, attól fogva, hogy plasztik-„üveges" változata megjelent a középosztályi lakásokban és éttermekben, később pedig prolikörnyezetben. A középosztály is büszkélkedik „halhatatlan mesterek" nyomataival, és bútora (ha lehet, „koloniál") hegyi juhar vagy vörösfenyő. A villanykapcsolók helyeskék-virágos porcelánból, rajzfilmek figuráival –

és egy falra akasztott rekeszben idejüket múlt és beszélgetések indítására alkalmas tárgyak, asztali jégtörők, gyufatartós fém hamutálak gazdag gyűjteményét találhatjuk. Szőnyegpadlón járunk, az ablakok lécredőnye alumínium, lécei kajszák. A cserepes virágok állványán bizonyára látunk kaktuszokat.

A középosztályi környezetet azonban legjobban a „kihívó"-tól, az ideológiai töltetű holmitól való irtózás jellemzi. A középosztály szülötte nem vigyázhat eléggé. Képek közt például a legbiztonságosabbak a vitorlások, az állatokkal játszó gyermekek, a pásztori jelenetek. Kényesek az olyan címűek, hogy „Franciaország 1790-ben", „Amerikai polgárháború", „New York városa", „Fedélközi bevándorlók". A vitát, de még az egyet-nem-értést is mindenképpen meg kell előzni. E szelíd cél érdekében munkálnak a bekeretezett aranymondások, mint például:

> Add meg, Nagy Szellem, hogy felebarátomban kivetnivalót addig ne találjak, míg mokasszinjában legalább egy mérföldet nem gyalogoltam.

Bájosan semmitmondók a falon az Audubon-nyomatok. A szekrénysorokat is azért kedvelik, mert inkább a tévének meg a sztereónak adnak helyet, mint az olykor már gerincfeliratukkal is megbotránkoztató könyveknek. Igazi középosztályi a dohányzóasztala aljára sem tenne könyvet vagy folyóiratot olyat, amelyből kérdések, következtetések vagy neadjisten ellenvélemények következhetnének. Beszélgetések megelőzését szolgálja a diavetítő, mert a gondolatok kiküszöbölésére majd olyan alkalmas, mint a *National Geographic*. A vitákat csírájukban fojtja el maga a középosztályi „jó ízlés" kifejezés, amely Russel Lynes értelmezésében azt jelenti: „csak szőrmentében". (A New York-i W. J. Sloannál és a chicagói Marshall Fieldnél megrendelhetjük teljes nap-

pali szobai jó ízlésünket.) A középosztály lakása azért is olyan jellegtelen, mert az asszonyok lakberendezési ötleteiket országosan terjesztett képes újságokból merítik, és úgy okoskodnak, ahogy egyikük Lynesnek is elmondta: „Ami képeslapban megjelenik, azzal már mindenki ki van békülve." Így kerül a nyeles rézserpenyő a téglamintás tapétára. Tulajdonítható továbbá a jellegtelenség a középosztályiak vállalati vezényletre történő gyakori költözésének. A költözések során pedig így szól az okoskodás: „Ami az egyik házban megtette, megteszi a másikban is." Vance Packard hallotta egy középosztályi feleségtől: „Olyasmit választok, ami jól költöztethető."

Ha a középosztályi nappalit prolinappalivá akarjuk alakítani, mindenekelőtt „beszélő" képekre cseréljük a semmitmondókat. A képek azonban ne mondjanak többet, se egyebet, mint a „Krisztus az Egyesült Nemzetek előtt" közkedvelt nyomata. Az ülőbútorok kárpitját vastag műanyag zsák védje a portól, a kereveten legyen virágos és fodros szélű a bútorhuzat, a lámpaernyőkön gyapjas gombócok himbálózzanak, s ha több himbál, akkor széles galandból kötött csokréta fogja össze zsinórjukat. Ezt a proletár díszítőkedvet a lakberendezők „a bigyó szerelmé"-nek jellemzik. Az ebédlőasztal ilyen helyen pvc-vel borított fém, és a tekehordó szatyor láthatóan van kifüggesztve.

Aki a házban sokáig nem időzne, levonhatja következtetéseit csupán a tévékészülék helyzetéből. Szabály, hogy minél felsőbb osztályban járunk, annál kevésbé teszik közszemlére a tévét a nappaliban. Vagyis a büszkeség eleme hiányzik az elhelyezéséből. Aki a célszerűség okából teszi a nappaliba, vagy mert egyéb helye nem kínálkozik, randaságát megenyhítheti némi fitymálással – jelezvén, hogy helyzete nem központi a háztartásban: a legokádékabb kis

nippek, lehetetlen helyekről származó emléktárgyak és nászajándékok rakhatók rá.

(A burkolt tanács annak szól, aki tart tévét egyáltalán. A felsőosztály nemigen tart. Az illinois-i Lake Forestban száz felsőosztálybeli otthonról készült képeskönyv mindössze egy készüléket mutat. A tévé „nem arisztokratikus hírközvetítő", mint az ipar egyik képviselője végre megállapította, és bármily hajmeresztő, akadnak felsőosztályiak, akik nem hallottak Breki és Társairól.)

A tévékészülék közönségességén a felsőközéposztály úgy segít, hogy „finom bútornak" öltözteti, például nemes fából készült neogótikus italszekrénynek. Rejtik továbbá átvilágítható tükör mögé vagy síneken festményt is csúsztatnak a kisebb képernyőre. Vagy, mint Peter Conrad brit kritikus megfigyelte: „Művelt házban gyakran látni, hogy a tévét könyvsorok közé illesztik, hátha a jó szomszédságban maga is irodalmi alkotássá válik."

Lejjebb, a középosztályban, meg a felsőprolik közt már nem szégyenletes a tévé, inkább a család vívmánya. Léglökéses repülőgépéhez vagy űrkapszulához fogható bonyodalmas vezérletét fitogtatják, ha készülék egy van a háznál, ha több – színes mind, persze – és még lejjebb a társadalmi létrán, a több készülék egyszerre is „jár". Valójában, ha olyan helyen fordulnak meg, ahol az egy vagy több tévé képernyője ritkán sötét, következtethetünk akár prolira, akár tévé- vagy hírügynökségi szakemberre, akár elnökünk szóvivőjére, vagy olyanra, aki tévéalkatrészeket árusít. Közép- és alsóproliéknál már azért is a lakószobában vagy a konyhában állítják fel a készüléket, hogy az étkezésekre egybegyülekező családot nehogy a beszélgetés szelleme találja megkísérteni.

És persze osztálybélyeg, hogy melyik család milyen műsort néz. Vagy nem néz – mert a készüléket

másnak álcázó felsőközéposztály alig néz egyebet, mint egy-egy ismeretterjesztő filmet vagy a tévéhíradó különkiadását, ha valami érdemleges politikai gyilkosság történt. A középosztály a családoknak szánt tévéjátékok jó részét nézi, de inkább a sportközvetítéseket. Néz? Az nem is szó. Néznék, ha jelen volnának a mérkőzésen. A tévé sportműsorainak nézése a kulcslyukon leskelődés izgalmához foghatót, állapítja meg Roger Price, és pontoskodóan hozzáfűzi, hogy „a nézést másvalakire bíztuk". Aztán persze minél szorosabb a testi érintkezés a nézett sport küzdői közt, annál alsóbb osztályba sorolható a néző. Teniszt, golfot, de még akár tekézést nézni is feljebb való, mint ökölvívást, hokit és profi labdarúgást. A középosztály nézi a tévéhíradót is – hűségük a hétórás kiadáshoz (még akkor is, ha a híreket az orrhangú Dan Rather olvassa be) országszerte hozzájárult a délutáni lapok kihalásához.

A középosztály legalja és a felsőproliság teszi a Ki Mit Tud műsorok közönségét, és minél seminőbb a játékmester, annál nagyobb rajongói a proletárok. Nincs ugyanis semmi veszélye, hogy majd az olyan jóember, mint Bill Cullen, aki a légynek se árt, se használ, aki a poliészteröltönyében pont olyan, mint mink, prolik, majd minket behúz a csőbe valami sunyi kérdéssel.

Az alsóproli csak bekapcsolja és nézi, ahogy jön, és mérsékelten elégedett is mindennel, mert amíg a tévé szól, a sugallata ez: „Olyan család tulajdonában vagyok, amelyiknek telik színes tévére." Közép- és felsőprolik a tüntetően sokat tudó készülékeiken leginkább helyzetkomédiákat néznek, amelyek vagy mennyei csodára alapozottak (mint *A repülő apáca*), vagy a technológia valamely csodájára (mint *A roncs*, *Az éteri nő* vagy *A hatmillió dolláros férfi*). Hogy a Roncs gammasugárzásból támad (fene tudja, hogyan), az a prolit éppúgy leveszi a lábáról, mint hogy

a Superman „kryptonnal" dolgozik. Társasági értelemben sem a tudomány, sem a technológia nem futott be soha (Sebastian Flyte már akármit hallgatott is Oxfordban az *Utolsó látogatás* során, nem matfizt, az szent), gyanítom részint azért nem, mert a velük karöltve járó „halladás" izgalma a prolira jellemző. Közép- és alsóprolik az olyan helyzetkomédiákat is szeretik, mint *A szerelem hajója* vagy a *Gilligan szigete,* mert a párbeszéd oly lényegtelen bennük, hogy a nézésbe merült családot az se zavarja, ha nem értik. Az osztályskála mélyein helyezkedik el a *kőkorszaki szaki,* mivel azt a fajta nézőközönséget célozza meg, amelyik az újságot is a humorrovatáért veszi. A tévé helyszíni közvetítései során jól megfigyelhető, hogy akadnak emberek, nem is csupán kamaszok, akik megfészkelődnek a kép hátterében, aztán időről időre felugranak, hadonásznak, és legszélesebb színi mosolyukat öltik fel. Reménykedésük, hogy „lekapják" őket is, aztán majd csodálkoznak odahaza, elárulja őket, hogy alsóprolisorból valók.

Mivel munkájában a legtöbb alsó- és középprolinak a körmére néznek, tévéműsorok hasonló sorsú szereplőivel azonosul szívesen. A rendőrség munkáját népszerűsítő műsorok egyebek közt a kényszerítés és erőszak elemeiért oly kedveltek, de azért is, mert a proli néző könnyen beleképzeli magát „a górét átvágó" vagy „pofára ejtő melós" szereplő cipőjébe.

Szereti a proli a tévéhirdetéseket is. Beszélgetésük fordulatait hirdetések nyomán formálják: „Jaj, de jól kijövök, ha bemegyek!" – „... bőre őre, ezt használja nyakra-főre! (ne feküdjön öreg nőre!)" Az alsó láthatatlanok is szeretik a tévét, a műsorokban való válogatás jogát azonban intézményi személyzetre ruházták át, börtönőrökre, nővérekre vagy az aggok házának ápolóira. A börtönök népe örömest néz

minden olyan műsort, amelyekben bögyes nők szerepelnek, mert azok adnak leginkább szárnyat a képzeletüknek. Mint egy börtönviselt mondta Studs Terkelnek: „A nap egyetlen hosszú tévéműsor volt... A legjobban a *Randik* tetszettek, mert abba jöttek elő a nők."

Mindezt a nappali és legárulkodóbb darabja, a tévékészülék kapcsán mondtuk el. S jóllehet a nappali az osztálybélyegek legfőbb kirakata, a lakás másik két helyiségét sem mellőzhetjük, nevezetesen a konyhát meg a fürdőszobát. Mivel a felsőosztály konyhájára csakis a személyzet jár rá, szembeötlően régimódi, kényelmetlen, ütött-kopott, fabútoros – sehol a műanyag, a háztartási gépeknek is éppencsak a legeslegszükségesebbje. Miért is állítana be a felsőosztály zajos szerkentyűket, ha a cselédség zajtalanul is elvégzi a dolgát? Hűtőszekrényük megvan, de olyan ósdi, hogy a sarkai még lekerekítettek, és vastag fehér kígyó vezet ki a tetejéből. Amint a középosztály felé ereszkedünk, úgy csinosodik és korszerűsödik a konyha – és minél inkább hasonló a laboratóriumhoz, annál lesújtóbb a megítélése. A villanytűzhely rangja kisebb a gáztűzhelyénél – a modernség meg a „sokat tudás" látszata, mint egyéb területeken is, rontja a státuspontozást. A hét nyelven beszélő konyha, a mikrohullámos sütők, a kenyérpiritó üvegkemencék és a kávéfőző tornyok társadalmi osztályzata éppoly rossz, mint azé a tévékészüléké, amelynek hatalmas műszertáblája elektrotechnikai középiskolában eltöltött sanyarú ifjúságra enged következtetni.

A felsőosztály fürdőszobája elmaradottság dolgában a konyhájával mérkőzhetik. A keményfából való sötét, lakkozott vécéülőke osztályelsőséget hirdet, hasonlóképpen a zuhany hiánya is, kivált azért, mert ez a hiány Angliára általában jellemző. Szarufésűk és ezüstnyelű sörtekefék ékesen szóló jelei a felső-

osztály fürdőszobájának, épp annyira, mint a középosztály fürdőszobájának az illatosított toalettpapír meg a rózsaszín akril klotyósuba.

A felsőproli-fürdőszobában két elképzelés belvillongása dúl: az egyik a „kórházi" tisztaság megcélzása tenger Lysol és fenyőolaj szétlocsolásával, a másik a lehető legtöbb fényűzés és cifraság kirakatba tétele. E harcból támadtak a műszőrmével bevont vécédeszkák és a nem nedvszívó műanyag szálas törülközők, amelyek nedves sikamlósságát legfeljebb a belészőtt „aranyszál" akasztja meg. A prolifürdőszoba a „Mihez kezdenék, ha dúsgazdag lennék?" című álom műterme. Itt próbálgatja szárnyát a család képzelete krómnikkel polcokon, üvegcséken, tégelyeken, kencéken és balzsamokon, villanyfogkeféken és szájzuhanyokon. A felsőproli-fürdőszoba csicsásításához a Woolworth-áruház teljes készleteket árusít a mindenféle színű műszálas minisubákból, hogy legyen egy a klotyó födőjén egy a deszkáján, egy ölelje körül a csészét lenn a, kövön, egy pedig fönn a víztartályt, ha netán valaki inkább ott foglalna helyet. Mindazáltal a felsőproli-fürdőszoba komoly hely, nem tűri az olyan játszi holmit, mint a léha versezetekkel telinyomtatott vécépapír, vagy a dollár valós értékállása felől tudósító selymes tekercs bankjegyutánzat. Ezekben a vécékben kék, illetve zöld víz örvénylik, jeléül, hogy a háziasszonynak nemcsak színkultúrája van, hanem határozni is tud gyorsan, amint hirdetést lát.

Házi körkép nem teljes, se felsőosztályi, se proli, a háziállatok nélkül, és persze osztályjelképeknek értelmezhetők maguk a háziállatok is. A kutyák mindenekelőtt. Annál előkelőbbek, minél inkább a haszontalan vadászatokra, azaz Angliára utalnak. A kutyák közt is nagykutyák tehát a labradoriak, vélsziek, angol vizslák, kajtászebek, afgán agarak. Igazi felsőosztályi mindjárt egy falkát tart belőlük, s

az égetett vagy párolt szeszek családjából választ nekik drágább neveket. A középosztálynak elég a skót terrier vagy az ír szetter, és többnyire skót vagy ír nevet akaszt rájuk, azzal a megkötéssel, hogy a veretes hangzású Sean nevet (az előkelőség okából olykor Shawnnak is írják) tulajdon magzatának tartja fenn. Prolik inkább vagyonuk és testi épségük őrzőit tekintik a kutyákban, ezért dobermanokat, farkaskutyákat és kopókat tartanak, vagy a természetben való kóborláshoz hasznosnak mondott fajtákat, mint a tacskó. A kutyák kondíciója is gyakran rávall gazdájuk társadalmi osztályára. „Felsőosztályi kutyák naponta egyszer étkeznek – állítja Jilly Cooper –, ezért a gazdájukhoz hasonlóan csikaszok." Felfedezi azt is, hogy az előkelőbbek a Rottweiler és Weimaraner fajtákat nem egyébért választják, hanem csakis azért, mert a nevükbe az alsóbb osztályoknak beletörik a nyelvük. A felsőosztály pedig nemcsak azért szereti a kutyát, kivált az acsargókat és zajosabbat, mert a vidéki nemességnek, vagy amit Amerikában vidéki nemességnek hisznek, annak a jelképei. Utalt már rá Jean-Jacques Rousseau is kétszáz esztendeje egy beszélgetésében James Boswell-lel:

ROUSSEAU: Szereti a macskákat?
BOSWELL: Nem.
ROUSSEAU: Biztosra vettem. Jellempróbám ez a kérdés. A férfiak zsarnoki hajlama ütközik ki belőle. A férfiak azért nem állhatják a macskát, mert a macska szabad állat és rabigát jókedvéből nem venne a nyakába. Szót sem fogad a más kezes állat módjára.

A felsőbb rendek kutyaszeretetéhez tehát az is hozzájárul, hogy kutyáikkal éppúgy rendelkezhetnek,

mint házi cselédjeikkel, kertészeikkel, ügyvédjeikkel – minél többel, annál jobb. „Leülni! Okos a kutya."

Mutatósabb, hangosabb is a macskánál, egyebek közt ezért is alkalmas inkább az osztályzászló lengetésére. „A macska tisztessége kisebb – állapítja meg Veblen –, mert kevesebbet pocsékol és akár hasznosnak tekinthető", kordában tartja az egereket. A felsőosztály macskái általában a pincsikkel egyértékűek, és ajánlatos, hogy távoli tájakról származzanak, ahová utazni bajos, mint a Himalája vagy Burma. A felsőközéposztály többnyire macskának szólítja a macskáját. A középosztály a sziámi macska kedvelője, a proli a cirmosoké, és „ciccic"-nek szólítja őket. A kalitkás madár tőrőlmetszetten középosztályi jelenség, az akváriumi hal felsőproli. Minél több „természetes" holmit tetszik az aranyhalaknak a víz alá süllyeszteni – gályát, sellőt, óriáskagylót –, annál prolibbnak tetszik lenni.

5

FOGYASZTÁS, SZABAD IDŐ, TINTÁZÁS

Az osztálymegnyilatkozások délideje a koktélidő, mivel az ital megválasztása és elköltött mennyisége beszédes jelhalmaz. Ha például javakorú ember fehérbort kér – egyébként minél édesebb a kínált bor, annál alábbvaló a kínálója –, jelet bocsát ki, amely úgy értelmezhető, hogy az illető a felsőosztályhoz vagy a felsőközéphez húz. Amire persze lehet válasz, hogy az illető a maga idejében döntött tömény szeszt is a gallérja mögé eleget, s a jobb főiskolán felszedett költséges szokásából csupán férfikora delén ocsúdott, mondván, hogy jó lesz lassítani, s ha már, akkor stílussal. (A száraz fehérbornak a sóvány kultuszát űzők körében nagy ajánlója az

is, hogy kalória dolgában a legszegényebbnek tekintik.) A jobb emberek közül annyian elhagyták a tömény szeszt mostanában, hogy a felsőosztályból meg a felsőközépből teljes hada támadt a fehérbor barátainak, akik azt gondolják, hogy ha a történelem által megszentelt nedűt szivornyáznak, senki nem veszi majd észre, ha megtántorodnak vagy a szél összekuszálja a nyelvüket. Legkedvesebb tintájuk az olasz Soave, részint az olcsósága miatt, részint mert mindenütt kapható, részint mert a nevét még borközi állapotban sem bajos kimondani. Szembeötlő importpalackozása miatt is fenn a helye az osztályok italpolcán. A Frascati a másik kedvelt borfajta. Ha viszont az ember Perrier kristályvizet követel (a felsőosztályi ember), vagy Klub szódát (a középosztályi), miközben a többiek töményet rendelnek, osztályhelyzetét éppúgy megszilárdítja, mintha fehérbort inna: „Jellemóriás vagyok két okból – oktatja ki viselkedése a többieket. – Először azért, mert valamikor ittam – hancúroztam én is, de azóta megjött az eszem, és azt mondtam, ennyi elég lesz az eléghez. Vagyis intelligens és fegyelmezett gyerek vagyok. Másodszor felettetek állok e pillanatban azért is, mert józanul figyelem, hogyan áztok el, és mondhatom, csúnyák vagytok."

A fehérbor és a szénsavas vizek felsőosztályi társaságában foglal helyet a vodka – kivált, ha csupán vízzel hígítják, mert hígítása tonikkal a középosztályra utal –, a Bloody Mary (délutáni három után azonban soha!), továbbá a skót whisky, leginkább jéggel meg egy csöpp vízzel. Skót whisky szódával alpári ötlet. Anglofíliánkból következik, hogy a skót whisky magasabb rendűnek számít az amerikai kukoricawhiskynél, amely a középosztály tintája. Ugyancsak a középosztály soraiból támadnak a Martini barátai. Aki azonban étkezés után issza a Martiniját, az proli. A sör gólyaital, viszont a sörök

közötti különbség jelzi az egyetemek közötti különbséget is, mint Dwight Mc Donald megállapítja: „A Yale gólyája másképp issza le magát, mint a Penn State gólyája." A megkülönböztetés, ha egyféle sörről van szó, tovább megy a doboz meg az üveg között: a régiesség elve szerint a palackos előbbre való a dobozosnál. (Középosztályiak szokása az is, hogy az italt a konyhában rejtik el, és nem egykönnyen varázsolják elő, legfeljebb poharanként.) Ahol már látható helyre teszik az üvegeket, ott olyan márkákkal kerülünk szemközt a középosztályban, mint az Old Grand-Dad vagy a Tanqueray (ez egyébként kacsintás Anglia felé is). A felsőosztály, nem szorulván igazoló márkákra, közönséges italokkal kínálja vendégeit, és nem mentegetőzik érte. De isznak akár eldobható plasztikpoharakból is ebben az osztályban, mivel a szesz számít, nem a cifraság. A felsőközép viszont régimódi, nagy űrtartalmú és kacsákkal, kutyákkal vagy vitorlásokkal megfestett poharakból vedel. A középosztály rózsaszín talpas poharat, inkább öntöttet, mint metszettet tesz a vendég elé. A felsőproli üdítősnek nevezett pohárból hörpöl. Az ilyeneket vaskereskedésben vagy a filléres cikkek boltjában kapni, matricás díszük narancs, eper, malac, szalmakalapos kislány. A leáztatott címkéjű lekváros- és földimogyoróvajas-üveg a közép- és alsóproliság pohara.

Az osztályok szétválása azonban jóval előbb kezdődik, és a törésvonal a társadalom közepe táján figyelhető meg, a száraz vagy az édes ital élvezete közt. Aki a „hét meg hét" megjelölést nem érti elsőre, majd a száját húzza, elgondolván, hogy a Seagram-féle Seven Crown whiskyt 7 Uppal zagyválják, az alighanem felsőbb körökbe tartozik – legalábbis nem osztozik a társadalom aljának édességájúságában. A kukoricawhisky („gyömbérrel") ugyancsak a mélyek iránt mutat, felsőbb körökben szinte isme-

retlen. Ráadásul ezeket a pálinkás, likőrös, konyakos, édes-ürmös koktélokkal együtt étvágygerjesztőül isszák az alsóbb bugyrokban, amiből kiderül, hogy az *apéritif* értelme is csak azoknak kezd derengeni, akik már kűtemplomot, értsd Európát láttak.

A proli Amerika megdöbbentően édesszájú. Egy Roper-féle közönségvizsgálat adatai szerint az amerikaiak 40%-a kólát vagy hasonló édes üdítőt megiszik napjában egyet, a proli meg éppenséggel kenyérbe se harap olyanba, amelyikbe cukrot vagy mézet nem gyúrtak. Legédesebb vidék a Középnyugat, ahol borpárlatot többet isznak, mint pálinkát, száraz bor pedig még mutatóba is alig akad. Valójában egy család cukorfogyasztásából is következtethetünk osztályhelyzetére, ha a gyermekek számára tekintettel vagyunk. Az ifjúság-bohóság viszont osztályokra való tekintet nélkül az édes szeszes italok kedvelője, útjában a málnaszörptől a meglett korú szittyózás felé. Trent Lehman, tévédrámák öngyilkosságot elkövetett korábbi gyermekhősének barátnője jellemzően vall: „Igen nekifogott a hét meg hét ivásának. Egyszer is ott találtam a buborékfürdőjében, bekáfoltan, ruhástul." Szerencsétlen kamasz! Érett elme inkább száraz fehérborban pácolódik.

Ha tehát a tévében egy kekszfajtát azzal hirdetnek, hogy „egy csepp méz" sült benne, tudni való, hogy a felnőtt prolit, vagy a minden osztályok gyermekseregét célozzák meg vele. Azaz tudni való lenne – mert szomorú igazság, hogy az osztályok étkezési szokásaival nemigen foglalkozott senki. A tárgy egyetlen megbízható kutatója Diane Johnson, aki a múltkorában huszonnégy szakácskönyvet és az ételek tálalására vonatkozó kézikönyvet tekintett át a *New York Review of Books* hasábjain. A könyveket a felsőközéposztálynak szánták, és mint Johnson megállapította, a „választékosságot" hangoztatják

legtöbbnyire. Ha barátokat hívunk vacsorára, nem barátok többé – nem is felebarátok, amint az asztalhoz telepszenek. Közönség lesz belőlük, a vendéglátó házigazdának pedig kötelessége, hogy a tálalás előkelőségével és finomságával, az étkek választékosságával levegye őket a lábukról, ilyenformán értesse velük a fensőbbségét. Johnson az ízlés szüntelen lengetéséből arra a következtetésre jut, hogy „Amerika társadalmi megosztottsága növekvőben van". S a megosztottsággal együtt nő a társas élet sokféle szorongása. „Itt nem az evés számít – mutat rá Johnson a könyvek együttesére. – Ezek a szépen kiállított és drága kötetek szorongást sugároznak": rettegést, hogy a vendéglátó nem vetette meg a lábát hirdetett osztályszintjén, s hogy az asztalnál, ha nem ügyeskedik, züllésének tanúja lesz a teljes vendégsereg. Ezért kell aztán a tálaláshoz gyertyaerdő, virágosrét, drága abrosz, ezüst só-, bors- és gyertyatartó – bár még jobb, ha a só fedeles ezüsttálkákba kerül és apró ezüstkanalacskákkal hintetik. E szertárhoz jár a borivás annyi haszontalan eszköze: az elengedhetetlen borkosár, még akkor is, ha a bor a sarki fűszerestől származik, agyontartósított és a sepreje só, továbbá a palackba dugasztott ezüstcsorgató, nehogy a drága nedűből pocsékba találjon menni egy csepp, az ezüstözött dugóhúzók, az ezüst pókhálómintás palackalátétek és persze a poháralátétek ugyancsak ezüstből.

E tenger holmit este nyolc tájban rakják ki az asztalra, mert az ilyen időkben elköltött vacsora megbízható jele a valóságos vagy megcélzott osztályhelyzetnek. Az idő valójában többet számít az asztalra kerülő vagy az asztalról hiányzó ketchupos üvegeknél vagy a vécécsésze formájú hamutartóknál, amelyek ilyen feliratokkal ékesek: „Ide hullassa!" A nincstelenek meg az alsó láthatatlanok ugyanis fél hatkor vacsoráznak, hiszen proli őrzőik el

akarnak mosogatni, hogy egy jó görkorcsolyázás vagy kugliparti még beleférjen. A proli tehát hat-fél hétkor vacsorál. Jack és Sophie Portnoy családja ugyancsak hatkor vacsorázott a proliélet nyűgeként, holott Jack állása középosztályi – éppen hogy, igaz, mivel biztosítási ügynök. A prolivacsorát azonban nemcsak az asztalhoz ülés ideje határozza meg, hanem az időtartama is: teszem azt, a nyolcperces, a konzervananásztól a jó cukros és koffein nélküli tüstént-kávéig. A prolik gyorsan lezavarják, nincs beszélgetés, álmodozás, elmélkedés. Éppen csak magukhoz veszik a táplálékot, ámbár a karácsony, a húsvét vagy a pészah parádésabb alkalmával, amikor előkerül a jobbik papírszalvéta, olyankor egy kicsit elnyúlhat. S minél alsóbb osztályi a vacsora, annál valószínűbb, hogy az asztalt rokonok ülik körül évhosszat. A jelenség nem annyira a szegénységben, mint inkább a szorongásban leli magyarázatát – a baklövéstől való örökös rettegésben. Aki némi osztálybiztonságot nem élvez, az megmarad abban a műfajban, amit a szociológusok rokoniparnak neveznek.

A gyertyavilág meg az egyéb ásatag ügyeskedések, hogy az asztalnál töltött idő elhúzódjék, a középosztály meg a felsőbb osztályok ipara. Elvégre nem sok értelme a gyertyának, ha a vacsorát napvilágnál kebelezik be. A középosztály hétkor vagy éppenséggel fél nyolckor ül neki, a felsőközép nyolckor vagy fél kilenckor. A felsőközép, felső vagy felső láthatatlan általában kilenc tájt vagy később, mivel a poharazás az éjszakába nyúlhat. Ugyanezért megfelejtkeznek akár az evésről is. Az emberséges felsőosztályi azonban nyolc tájt fog neki, mert tekintettel van a személyzetre. Csupán újgazdagéknál szokás, hogy az apéritifeket tízig is elnyalogatják, majd fél kettőig is vacsoráznak, és a személyzetet három tájt bocsátják el kegyelemben.

A társadalom felső rétegeiben a koszt nem valami jó – azaz hogy se sava, se borsa, akár a beszélgetéseknek. Cornelius Vanderbilt Whitney silány könyvében, az *Éljen egy milliomossal egy évig* című förmedvényben feljegyzi az emlékezetes vacsorákat mind, s köztük ilyeneket olvasunk: „Rákleves, azt követően csirke sonkás hájas tésztával, endíviával. Végezetül keréknyi jégkrémtortát tesznek elénk." Ez az alak, aki töltekezhetne bármivel, aranyfüst levélkés elefántszelettel vagy rózsavízbe áztatott sörbettel, ilyenekkel eteti olvasóját: „Zöldborsóval és salátával körített pompás rántott csirkét ettünk, s hozzá friss lepényt." Vagy reggelire: „Narancslé, fél citrancs, zabkása, rántotta, szalonna, kávé."

A különlegesnek – értsd: külföldinek – értéke úgy nő, ahogy az osztálylépcsőkön a felsőközépig ereszkedünk. Ennek az osztálynak stílusával élne a szegény kis középosztályi lány, aki hóna alatt bibliájával, a *New Yorker*-rel becsődült a nagyvárosba. Törekvéseit a *cuisine* csúcsai iránt így jellemzi Roger Price:

> Az unalom és a takarékosság néhány hónapja a városban rávezeti, hogy „különlegességet" kell készítenie. Ez a különlegesség azonban bármi – spanyol paella, currymártás, lotaringiai quiche, yorkshire-i pudinggal felszolgált marhasült –, mindenképpen meghaladja konyhájának lehetőségeit. Amikor az udvarlóit fogadja, e különlegességét tálalja fel gyertyavilágnál, s melléje az udvarló-hozta bort.
>
> Néhány töredelem nélküli sikertelensége után letesz a különlegességről, és megmarad a „saját recept szerint" készült mártással leöntött spagettinél. A sűrű mártás titka hentesnél vett darált hús a konzervparadicsomban, amit sok majorannával bolondít meg.

Az előre szeletelt kenyér a felsőközép körében *ipso facto* borzalomnak számít, bár hallgatólagos kivételek az olyan márkák, amelyeknek neve ásatag. A külföld varázsa a kenyérnél kezdődik, s a vége, hogy úgy tetszik, bármit megennének, ha egyszer nem hazai. Ezért hivalkodik étlapjukon a tenger *paté,* házi sajt, kerti bor, *morel, escargot, pasta* és *moussaka.* A határt azért meghúzzák a mexikói *tacó*-nál meg az olasz pizzánál és a közönségesebb kínai ételeknél. E pillanatban divatosak a japáni ételek. Divatjukat múltnak számítanak a kínaiak (talán az egy „szecsuáni" nem), a mexikóiak pedig lenézettek. Idegen ételekhez leginkább fehérbort vagy sört szolgálnak fel.

Alább, a középosztályban meg a prolivilágban vacsorához többnyire üdítőt isznak, kólát vagy gyömbérsört, fekete szederlevet vagy tutti-fruttit, a proletárok inkább sört és szinte mindig dobozost. Ami óvatosságot a középosztály lakberendezésében tapasztaltunk, az konyhájukon a határozott ízektől való irtózásban ütközik ki. Itt az ételek csócsáltak, semmitmondók, és a fokhagyma merő említésére is fennakadnak a szemek. Hagymával is csínyján élnek, és a konzervgyümölcsöt, illetve gyümölcslevet jobban szeretik a frissnél, részint mert édesebb, részint mert ízetlenebb. A középosztály udvari szállítói megtanulták azt a szomorú, ámde hasznot hajtó leckét, hogy amire az ENYHE címkét rábiggyesztik, az a cikk. Például az enyhének jelzett sajt vagy mustár megszalad, ha azonban semmi ízjelzőt nem tesznek rá, vagy éppenséggel azt, hogy ERŐS vagy CSÍPŐS, eladhatatlanná válik. Az ízes áru kelete a társadalmi ranglétra legalján élénkül meg ismét, ahol az „etnikai" kereslet kezdődik, és kapkodják a lengyel kolbászt, a paprikás-fokhagymás lében pácolt csípős savanyúságot s a más effélét. Éppen ezért fintorog a középosztály. Azt hiszi, hogy ami zamatos, az el-

indítja őket a züllés útján a jöttment, gallycsapta nem angolszász idegenek felé, erdőből szalajtott fedélközieket társaságába, akik fűszereseket böfögnek. Hamarosan teljes nemzedék szökik elő a középosztály ágyékából, amelyik a mélyhűtőből táplálkozván azt képzeli, hogy a hal valami sajtos fehér anyag, hasonló a „kenyér"-hez, és érdekességért a *koksz*-hoz, a *fű*-höz, a hasishoz és a hét meg héthez fordul.

A fagylalt minden formájában a középosztály kedvence, ízei szerint azonban osztályozható. A vanília a legkülönbeké, a vanília csokoládéval alábbvaló. Az eper és más gyümölcsízek állnak a ranglétra legalján. Ha Edward Kochnak, New York polgármesterének ízlése méretik, ajánlatos latra vetni, hogy legkedvesebb fagylaltja a csokoládé meg a mandula. Amikor Arthur Penn a *Bonnie és Clyde* című film rendezése során a főszereplőket alja népként kívánta jellemezni, az őszibarack-fagylajtot tette meg bolondériájukká.

Nemcsak a fagylalt virító osztályjelző, hanem az a vállalkozás is, amelynél a többi élelmiszerrel együtt vásárolják. Beszédesebb jele az osztályhelyzetnek nincs is abban a kertvárosban, ahol lakom. Valamikor a felsőosztály meg a felsőközép telefonon rendelte élelmét, majd egy szép jóreggelttel érkező ember a romlandót egyenest belerakta a hűtőszekrényükbe. Tíz éve még hat olyan kisebb élelmiszercsarnok volt kertvárosunkban, amelyik házhoz szállított, ma már csak egy van – erről a jelenségről a 8. fejezetben elmélkedem. A szerényebb felsőközép meg a középosztály maga szatyrozik az A & P élelmiszercsarnokból. A prolik az *Acme*-ban meg a *Food Fair*-ben vásárolnak, valamivel olcsóbban, húst azonban jóval gyengébb minőséget – de ami a fődolog, polcaikon nem sorakoznak távoli világokból való, ijesztő árucikkek, még csak „idegenek" sem. A jobb népek persze azért is rendelik telefonon az

élelmüket, mert szeretnek parancsolgatni, meg az is örömük, hogy az importcikkek nevét, például a különleges sajtokét helyesen mondják be a telefonba.

Most pedig tekintsük át az éttermeket. Étterembe járni mind a középosztálynak, mind a prolinak nagy szó, mert pünkösdi király és királyné, rendelhet a pénzéért, kiszolgálják elöl-hátul, s végre egyszer valaki lehet. Az étteremben, amelynek „gourmet" – vigyázat a kiejtésre! – a konyhája, a középosztály kivált elemében van, mert megjátszhatja, hogy valójában a felsőközép tagja. Többszörösen igaz ez olyan éttermekben, amely szívesen lát vendégei közt utazáson csiszolt ízlésű – vagy csupán dörzsölt – felsőközéposztály-belieket. Az ínyes étterem vendége kirakhatja az asztalra tulajdon ezüst kis borsőrlőjét („az utazó ínyenc öröme"), amelyet karácsonyra kapott, és azóta rojtos kostökben hordozza magánál. A középosztály szíve közepét megcélzó vállalkozás ennél fogva sok *flambé* tételt tűz az étlapjára, és halk zenével festi alá, annak is az ízetlenebbjével, húros hangszerekkel. Egy érettségizett igazgatósági titkárnő mondta el Studs Terkelnek: „Nagyon szeretek üzletemberekkel járni el vacsorázni. Éttermekben szeretem a háttérzenét. Idegnyugtató és nem zavarja a beszélgetést. A légkör is nagyon kedvemre való, és hogy milyen emberekkel találkozni ott! Csupa olyannal, amelyik befutott."

Tessék, az éttermezés undok kis titka. A titkárnő középosztály-beliségét nyomban elárulja, hogy az ételekről nem szól egy szót sem, mivel a középosztályt inkább a belső tervező és a zenekarvezető művészete viszi az étterembe, semmint a konyhafőnöké. Van a közelemben is egy étterem, amelyik büszkélkedik vele, hogy berendezése többet ér a konyhájánál. Termei historizáló ízlésűek, van koloniál, Viktória-kori és Tudor, továbbá mindenütt tábla mutat

rá az olyan „korabeli" kincsekre, mint egy-egy szőnyeg, bútordarab vagy akár maga a tapéta. Egyik terme dzsungeldíszlettel kínálja vendégét, fákkal, délszaki növényekkel és mohos kávájú medencébe zuhogó vízeséssel – „Tarzan-film díszlete – írta róla egy kritikus –, még a folyondárok is belelógnak". Ilyen éttermekben fagyos kutyaszart szolgálnak fel méregdrágán, és egy osztag villamosmérnök rakja az egyik mikrohullámos sütőből a másik infrasütőbe. Mivel a középosztály szentül hiszi, hogy fellebbvalói élnek-halnak az eleganciáért, ilyen hirdetésekkel maszlagolják őket:

ÉLÉGANCE PAR EXCELLENCE
AZ ELEGÁNS ÚJ MON RÊVE RESTAURANT AZ ELŐKELŐ ÉTKEZÉSI SZOKÁSOKAT HONOSÍTJA MEG INDIANAPOLISBAN. KLASSZIKUS FRANCIA KONYHÁJÁT NEMZETKÖZI SZINTEN TÖKÉLETESÍTETTE. FEDDHETETLEN KISZOLGÁLÁS SELYMEK ÉS STRAUSS-KRISTÁLYOK ÉS EZÜST ÉTKÉSZLETEK VILLÓZÓ FÉNYÉBEN. SZEMÉLYZETÜNK TAPASZTALT, EURÓPA LEGJOBB ÉTTERMEIBŐL, NEW YORKBÓL, CHICAGÓBÓL ÉS CINCINNATIBÓL ÉRKEZETT.

Ez a csinnadratta, eltekintve az utolsó szavakból kiütköző sorvadás jeleitől, olyan mint a Királyi Nonpluszultra érkezésének meghirdetése a *Huckleberry Finn*-ben, mikor a Herceg megállapítja arról a kikötésről, hogy „NŐKNEK ÉS GYEREKEKNEK TILOS A BEMENET! – »Ha erre a sorra be nem csődülnek... nem ismerem Arkansast.«" (Karinthy Frigyes fordítása.) A „Mon Rêve" nyilvánvalóan az a rongyrázó étterem, ahol a vendég nem tölthet magának a borából, hanem illedelmesen meg kell várnia,

amíg körülötte legyeskedő pincérek gunyoros pofával megtöltik a poharát, soha idején, de akkor csordultig. Délnyugaton a mexikói határ táján az efféle étterem *Filet* (olykor *Fillet*) *Miñon*-t kínál. A középosztály olykor a változatosság kedvéért átpártol a „vacsoraszínházakba": ezek az intézmények már nevükben szavatolják mind a vacsora, mind a színház középszerűségét, s a középosztály éppen ezért nem csalódik bennük.

A proliétteremről azt legalább nem lehet elmondani, hogy fellengzős hely. Se *flambé*, se francia huncutság, se rossz francia helyesírás az étlapon Személyzete csupa jóravaló ember, a vendégekhez hasonlóan, azért a vendég hosszú, bizalmas beszélgetésekbe ereszkedik velük. „Hogy szolgál a kedves mama farzsábája, aranyoskám?" Senki nem vár hódolatot, csupán megbecsülést, és senki a világért nem játszaná az eszét. Az ilyen étteremben, akárcsak a prolinál odahaza, korán nekilátnak az evésnek, és egy-kettő végeznek vele. A Középnyugat kisebb városaiban az átlag felsőproli üzletember fél kettőre már végzett az ebédjével, az éttermek elnéptelenednek, és a személyzet vacsorához kezd teríteni. A vacsora hat tájban már lezajlik. A proli ritkán kockáztat meg ismeretlen ételeket, inkább azt ismétli, amit a főiskolai menzán vagy a kincstári kantinban megszokott, fasírtot, resztelt májat hagymával (némelykor szalonnával), másodrendű bélszínt, pénteken halat és sajtos makarónit. Mindezek az eledelek párlóasztalról pattantak, és eléggé semminőek. A jobb proliéttermekben a rozsdamentes acél evőeszköz inkább öntött, mint sajtolt, és a vendéget salátaasztal várja raponcasalátával és csalamádéval, amely mind arról nevezetes, hogy ízetlen és fagyos, a csésze fenékig áttekinthető híg kávét a főfogással együtt hozza ki a pincér.

A tévé hirdetéseiből a proli étkezési szokások meg-

bízható képe tárul elénk – nem is annyira az élelmiszerek hirdetéséből, mint inkább abból, ami utánuk következik, a „szódabikák" rendjéből. Eszerint óriási kelendősége Amerikára jellemző – én legalább sehol ilyen nyeldeklését nem láttam Di-Gelnek, Alka Seltzernek, se Angliában, se Franciaországban, se az olaszoknál, se Németországban. Mintha csakis nálunk alapozhattak volna sok millió dolláros ipart arra a szokásra, hogy a megevett szemetet (gondoljunk a paprikás *hot dog*-ra) faltörmelékkel nyomtatjuk el. Hogy a proli még reggelizni sem otthon reggelizik, sejthető abból a tévéhirdetésből is, amelyik fánkot ajánl (ajánlhatná mindjárt a hozzá való szódabikát is!) azzal, hogy „Ne ereszd el a népet reggeli nélkül, mama!" De az otthon készülő fasírtnál mindenképpen kelendőbb az idegenben készült fűrészporízű vagdalék. Magyarázatért Veblenhez fordulhatunk, aki mélyrehatóan elemzi a nyilvános költekezés lelki okait. Máig annyi változott, hogy inkább az alsó-, mint a felsőosztályok váltják valóra legszebb álmaikat vásárlóerejük nyilvános próbáin, akár már kora reggel, amikor a közönség száma korlátozott, vagyis a Hamburger-állás előtt csak a más proli lézeng, akinek képzeletét ugyanaz a hirdetés indította meg.

Mielőtt az evés-ivás meg a tévé kapcsolatával végeznénk, egy pillanatra pihenjünk meg annál a hagyományos januári társas eseménynél, amelynek gyökerei ugyan a középosztályba nyúlnak vissza, de a proletariátus körében teljes megértésre talál. Szent Ivó napjáról beszélek. A népmulatságból csak az alja proli marad ki, mivel ők vendéget sosem látnak, legfeljebb rokont. A Szent Ivó-napi mulatság ugyan többnyire batyubál, azonban lehet súlyos érvágása is a házigazdának, ha anyagi erejét fitogtatná. Felesége méregdrága büfét állít ki, ő pedig a sört tölti a maguk italával érkező vendégekbe, meg a „gyöm-

bérrel" hígított kukoricawhiskyt, sőt a nagy horderejű eseményt a vendégsereg ipari kamerán is ellenőrizheti. Némely proliközösségben a Szent Ivó napja az év legjelesebb ünnepe, és aki nem veti bele magát teljes testtel, azt kigolyózzák.

Akárcsak az étel s az ital, a hétvége, a nyaralás, az utazás – a sport mind gyakorlójára, mind szemlélőjére félreérthetetlenül jellemző. A hétvége csúnyán elzüllött az utóbbi száz esztendőben. Ámbár a fogalom maga alig több százesztendősnél, már születése pillanatában, 1878-ban delelőjét jelölte a polgári életnek. Akkoriban vidéki úri lakokban töltötték, és a vendég rászorulhatott az olyanféle tanácsra, amelyet még mindig megkaphat a brit kiadású *Debrett's Etiquette and Modern Manners* (Debrett etikettje és modern viselkedése) (1981) című munkából: „Ha teljes személyzetű tágas úri lakban időzünk, ajánlatos már otthon, a csomagolásnál meggondolnunk, hogy holminkat itt már más rendezi el." (Azaz: gondosan rejtsük szerelmi segédeszközeinket a cselédség elől.) E delelőről indult meg lefelé a hétvége fogalma a mi felső- és felsőközéposztályunk majmolásától a középosztály meg a proletariátus felé. S lett belőle a „szabadság" olcsó jelképe, mivel a törvény kötelezi a kenyéradókat, hogy bérrabszolgáiknak megadják. A „víkend" proletarizálódását a leginkább a *New York Times*, a *San Francisco Chronicle* és egyéb lapok közönségesnél közönségesebb hirdetésektől hemzsegő hétvégi különoldalain láthatjuk, ahol az agyalágyultnak nézett fogyasztót eligazítják, hogyan verje el a pénzét. A hétvégék korai élvezői tudták újságírók és reklámszakemberek nélkül is, mihez kezdjenek. Hanem amikor az ötvenes években Franciaországban megjelent egy *Weekend* nevezetű cigarettafajta, sejthető volt, hogy a klasszikus hétvégeknek lőttek. Említeni is fölösle-

ges, hogy a felsőosztály tagjainak, ha sem alkalmazottaik nincsenek, sem maguk nem dolgoznak a megélhetésért, a hétvége nem sokat mond, legfeljebb annyit, hogy a bankból pénzt kivenni aznap nem lehet.

A hétvége az alkalmazottaké, tehát elsősorban a proletároké. A nyaralás a felsőközéposztálynál kezdődik. Mint Lisa Birnbach és jó szemű kollégái megállapítják: „A nyár az úrilány évének csúcsa... tájékozódási pontja életének. Ruháját, kocsiját, barátait, ölbéli állatait aszerint választja, hol s hogyan tölti nyarát. Dzsipbe ül, ha a vadonnak vág neki, de vitorlás lesz a ruháján is, ha vitorlázni szokott." Nem mintha a proletárok a maguk módján nem nyaralnának – ők azonban aligha töltenének minden nyarat azonegy helyen, amely nemcsak az ő birtokuk, de a család birtoka már nemzedékek óta. És a proletárnyár nem három hónapos, hanem csak kéthetes – legfeljebb négy –, és külön a proletárok részére épülnek látványosságok országszerte, mint a Disney Vidám Park, amelyben a szállást a mulatságok rájuk eső részével együtt „kibérlik". Azon elvből indulva el, hogy milliónyi proletár nem tévedhet, nyári vonulásukban megérkeznek oda, ahol mindjárt sorban állással kezdhetik.

Céloztam már rá, hogy az utazás ásatag-szép szavát alig alkalmazhatjuk a manapság tomboló turizmusra. Azért inkább a turizmusról szólnék. A turizmus minden osztályból szedi az áldozatait, azonban a proletárok közül a legkevesebbet – nem azért, mintha a prolinak nem futná rá, hanem inkább, mert tart a várható új tapasztalatoktól. Ők az előre láthatót szeretik, nem a váratlant – holott éppen a turizmusnak látható előre minden mozzanata manapság. A prolinak azonban még ez is sok. Arthur B. Shostak írja *Blue Collar Life* (A kétkeziek élete) (1969) című művében: „Szabad idejükben korábbi

tapasztalataik megerősítését keresik, nem pedig az újakra bukkanást, a fejtörést." Az újság ijesztő a prolik szemében, ezért a turizmust is veszedelmes vállalkozásnak ítélik: „Idegenekkel értekezni, vadonatúj helyzetekhez idomulni, meglepetéseknek tekinteni a szeme közé... Az »átvágás« örök gyanújához társul a »hová legyek« vidéki feszengése, de az az elégült végkövetkeztetés is, hogy a legjobb otthon, mivel másutt nemigen különb úgyse semmi se." Az efféle gondolkodás korlátozza a proli útjait a rokonlátogatásra meg a rokoni temetésre. Ha azonban egy utazásba mégis belebocsátkoznék, évekig meséli a távolságokat, az ételek részleteit, a költségeket és motelek fényűzését („papírcsík volt ott még a véce födelén is").

A turistaosztály mindenekelőtt a középosztály. Ők azok, akik eljutnak Hawaiiba, akik éltetik a földközitengeri hajótúrák iparát, mert azt képzelik, hogy az efféle utakon vegyülhetnek a felsőközéppel. Nem eszmélnek, hogy az az osztály vagy a minareteket szemléli Isztambulban, vagy egy nepáli völgyben húzódik meg, vagy éppenséggel odahaza marad a connecticuti Old Lyme-ban, triktrakot játszik és a *Town and Country*-t bújja. A turizmus azért való a középosztálynak, mert mint C. Wright Mills mondja, „egy időre megvehetik a felsőbbrendűség érzését". Rámutat arra is, hogy a csoportos utak és nyaralások intézői a felsőközép (sőt akár a felsőosztály) játékszabályai szerint bánnak velük: sok a felszolgált étel, a fehérrel terítés, a habzóbor meg a festett kaviár. Aki összeszámolja, hogy egy turistákat csábító füzetben hányszor fordul elő a „luxus" és hányszor a „gourmet", az megérti az elgondolást. A középosztály ugyanis a felsőbb osztályoktól idegenben tett utazásaikat irigyli a leginkább, jobban házaiknál, kocsijaiknál vagy éppen szemet szúró fogyasztásuknál. Richard P. Coleman és Lee Rainwater is rátapint

1978-as *Social Standing in America* (Társadalmi állás Amerikában) című könyvében: a középosztály irigysége inkább kulturális, mint gazdasági természetű. „Előttük a felsőosztályok kulturális felsőbbrendűségét távoli égaljakon szerzett tapasztalataik bizonyítják, sűrű utazásaik pedig, hogy otthon vannak e világokban."

A felsőosztály egyéni utakat tesz, nem csatlakozik csoporthoz – nem is csoda, hiszen minden csoportban akadnak olyanok, akikkel az érintkezésnek értelme nincsen. Egyetlen kivételnek látszik a „művészettörténeti körút", amelyet többnyire egyetemi kollégák szerveznek, és nem kalauzt, hanem „előadót" fogadnak hozzá. Igaz, az ilyen csoportos kiokosítás az illető tudatlanságára és szellemi tunyaságára enged következtetni, s akár buszozhatna közönséges idegenvezető irányításával, azonban tekintélyt kölcsönöz a játéknak, hogy az ember ugyebár pezsgőfürdőt vesz a művészetben, és körítésnek kapja mellé az „egyetemi szintű" előadásokat.

Az osztály hasonlóképp ment a sportok iránti érdeklődéstől is, ha nem is mindegyik sportágtól. A feltörekvő proli a helyes megválasztásához leghelyesebb, ha betér egy előkelő – értsd felsőközéposztályi – férfidivatüzletbe, és végigböngészi azokat a nyakkendőket, amelyeket John T. Molloy ajánl biztos befektetésül. A nyakkendők többet mondhatnak a sportokról, mint a sportok magukról. Olyan nyakkendőket lát majd Molloy ígérete szerint, amelyeken „kicsiny hal vergődik horoggal a szájában, vagy teniszütőset, vagy vitorlást, vagy golfl abdást golfütővel, vagy lovast, vagy pólóütőset stb.". A proli azonban így sem vigyázhat eléggé. Meg kell tudnia, hogy az édesvízi horgászat előkelőbb a sós vízinél, s hogy a horgászat tárgya a lazac meg a pisztráng, harcsával ne is foglalkozzon. A lazac a fényességét persze Skóciából hozta – a jégkorong ugyanezen oknál fogva

kiváltságos játék. A tenisz züllött valamelyest, amióta mindenfelé nyitják az ingyen városi teniszpályákat, de még így is, ha urasan játsszák, drága öltözék és felszerelés kell hozzá, nem szólva a „leckékről" – mindenestül tehát felsőközéposztályi mulatságnak számít még mindig. A vitorlázás tudománya annyira elengedhetetlen a felsőközéposztályi állapothoz, hogy jelzője lehet szinte egymagában. Persze vitorlásversenyzőnek lenni még többet ér a vízen való ellengedezésnél. A golf veszített felső státusából – manapság akár felsőprolikat is hallani, hogy az ütéseiket megvitatják –, az Alison Lurie által állított követelményeknek azonban még mindig meg kell felelnie:

> Hogy egy sport előkelőnek számíthasson, ahhoz sok drága szerelésre és kies tájékra van szükség, de nem árt, ha ezt is, azt is gyorsan pusztítja. A golfhoz például nagy okáért jó földszakítandó a művelésből, parcellázásból vagy kereskedelmi használatból hektárszám, majd a golfpályának szánt területet füvezni, hengerelni, nyírni, gyomlálni, öntözni kell, lehetőleg méregdrága gépekkel.

Szent igaz. Ha Lurie szemével pásztázzuk a sportokat, melyek teszik a legtöbb kárt és melyekben kell a legnagyobb segédlet, alighanem az agyaggalamblövészetben fedezzük fel a tökélyt, mert ott egy „kör" sikerét az határozza meg, hány agyagfigura ment pocsékba. S bár a sízés manapság középosztályi sorba s még alább csúszott, előkelő sportként kezdte pályáját, mert drága volt, kényelmetlen és távoli tájakon űzték. Veszedelmesnek is számított, a havas hegyoldal pedig a bátrak mezejének, ahonnét a lábukon fehér gipszbunkókkal tértek meg. A bunkó kitüntetés volt abban a társadalmi osztályban, ahol az ingyenes orvosi kezelés épp úgy nem került szóba, mint a betegállomány. A bátorság kokárdáját elnyerheti a vál-

lalkozó lovasbalesetekben is. A lovaglás nem csupán azért a felsőosztály sportja, mert lovat tartani éppoly költséges, mint jachtot, hanem mert ásatag mulatság. Meg aztán tekinthetünk feleinkre magas lóról. Lisa Birnbach világos szabályt állít a közép- és főiskolákon játszott labdajátékok osztályértékének meghatározásához: minél kisebb labda kell hozzá, annál fellebbvaló. Ilyenformán a golf, a tenisz meg a squash többet ér a futballnál, a kosárlabdánál, a kézilabdánál meg a baseballnál. Meg persze a tekénél.

A jacht drágasága miatt is első helyen áll a felsőosztály státuskiállításán. Helyzete azonban árnyalásra szorul. A vitorla fellebbvaló a motornál, hiszen a vitorláson nem elég a slusszkulcsot megfordítani, aztán gyía. A vitorlázónak születnie is kell. A tiszteletet parancsoló jachtnak viszont illik legalább tizenkét méter hosszúnak lennie, és aki újabbra cseréli, az csakis felfelé alkudhat. Egy jachtközvetítő szerint a hajótestek státusa másfél méterenként lépik egyet. Vevői, állítja, „másfél méterekkel araszolnak előre, húsz-huszonöt méteres hosszakig". A jachtnak továbbá a versenyeszmény kényelmetlenségét illik megcéloznia, nem pedig a családi komfortokat, mert a hajón megtelepedés gyanúja is ínségre utal. A tanyahajók tehát a hajózás osztálylétrájának legalsó fokára kerülnek. Egystátusúak a lakókocsikkal, méghozzá legalább három okból: ha mozdíthatók, motorral húzatják őket, nem tulajdon vitorlájuk szárnyában az erejük, továbbá túlságosan kényelmesek, vagyis letanyáznak rajtuk. Kisebb méretű versenyjachtokon az előkelőség mértéke részint az ásatagság, részint a nemzetköziség.

A hajóderék építőanyagában az osztályérték két sarkalatos elve nyilatkozik meg együtt: a természetesség meg a régiesség. A fából épült hajók előkelőbbek azoknál, amelyeknek anyaga a célirányosabb üveggyapot, hiszen fájuk valamikor élt, ezért idővel épp

úgy régiségekké válnak, akár a keleti szőnyegek. Javításuk viszont jóval költségesebb. Az olyan jachttulajdonosoknak, akik a fa hajóderék sznobértékét becsülik, még folyóiratot is szerkesztenek a maine-i Brooklynban, a *Fahajó*-t, hogy rendszeresen emlékeztessék őket, mitől döglik a légy.

Az otthon játszott játékok közt a bridzs meg a triktrak a legfellebbvaló. A betűpóker középosztályi, akárcsak a kanaszta. Sakkozni a felsőközéposztály fölött már nemigen sakkoznak – nagyon megerőltető. A biliárd csak akkor számít előkelőnek, ha külön szobában vagy inkább teremben játsszák. Az olyan biliárdasztal, amely a család ebédlőasztalául is szolgál, felsőproli. Hasonlóképpen a szabványosnál kisebb biliárdasztalok.

A felsőosztálynak ott a jachtja – de mi jut a prolinak? A teke. Aki ad az osztályhelyzetére, az soha el ne vegyüljön tekézők között. A tekézés nyomban lefokozza a felsőközéposztály tagját, prolikörökben viszont nem egy okból örvend népszerűségnek. Mindenekelőtt inni és dohányozni lehet játék közben. Aztán, ha az ember bejutott a gyári csapatba, takaros szatén egyeninget kap, mellzsebe fölött gépi hímzéssel a boldog viselő neve. Vonzóereje szintúgy, hogy olyan sport, amelynek nekivetkezni nem kell – lehetünk bajnokok, mégsem kell feltárnunk proletárhájainkat. Az elmúlt években történtek kísérletek a tekézés társadalmi állásának javítására szakszókincsének úriasításával: ami régen pálya volt, az ma tér, s az árokból csatorna lett. Mindhiába. A tekézés megmarad klasszikus prolisportnak, és a prolik nem telnek be vele: aki a helyi kegyszerkereskedésben szerzi be a Tekéző bronzba öntött Imáját, azt vasárnap ott találjuk a tévé előtt, keze ügyében egy láda jégbe hűtött dobozos sör, és vizsga szemmel figyeli a *Tekézés dolláros alapon* műsorát.

Ezzel eljutottunk a néző meg a szurkoló osztály-

helyzetéhez. A legkülönbnek tekinthető a tenisz nézője, még ha az újabban modernizált – proletarizált – Forest Hills-i pályákról közvetítik is a mérkőzést – ha ugyan nem jut a minálunk ritka anglofil játékok, a krikett és a póló nézéséhez. A golf nézése is meglehetős, kivált, ha az Amerikai Kupa mérkőzéseit közvetítik a Rhode Island-i Newportból. „Élőben" nézni persze különb, mint tévén, annyival éppen, amennyi az odajutás költségkülönbsége. A televíziós rangrendben a baseball a golf alatt helyezkedik el, az alatt a labdarúgás. Utána következik a hoki. Az után az ökölvívás, az autóversenyzés, a tekézés, majd legalul a Roller Derby, amely a hirdetők kedvence volt mindaddig, amíg rá nem jöttek, hogy nézőik annyira alja prolik, sőt nincstelenek, hogy semmit nem vásárolnak, még mosóport, szódabikát, sört se. „Megközelítésre nem érdemeseknek" bélyegezték az ilyeneket a hirdetési szakmában, s így történt, hogy a televízió kedves sportműsorukat is megszüntette.

A proli és középosztályi szurkolók szenvedélyének lángját két lelki szükségük szítja. Az egyik, hogy mint örök vesztesek azonosulhassanak a győztesekkel, és felugrálva meg a karjukat lengetve bőghessék: „Mink vagyunk a jobbak!" Egy hokijátékos vallja: „A profijáték egyetlen célja a győzelem. A győzelmet, azt veszik. Olyan tömegeknek adjuk el, akik mindennapi életükben sosem győznek. Azért csatlakoznak a győztes csapathoz." A helyettesíthető sikert nem számítva szereti a sportot a középosztály meg a proletariátus azért is, mert teret ad sok tudákosságnak, számításnak, szőrszálhasogatásnak, számok emlékezetben elraktározásának. Márpedig e tulajdonságok tudatukban a felsőbb, az „irányító", a „döntő", a „közvélemény-formáló" osztályokhoz fűződnek. A *Nagyvilág* sorozat meg a *Teketória* minden nézőjének lehetőséggel szolgál, hogy tudományos gólyalábon váljék belőle, a söntés lexikona, s hogy

egy időre a felsőbbek tájékozottságának és bölcsességének arany napfényében verőzhessen. Más szóval a *Nagyvilág* meg a *Teketória* évenként két lehetőséget nyújt az egyszerű embernek – s mintha a Természet ajándéka volna, a téli meg a nyári napforduló táján –, hogy tekintélyt spájzoljon be. Ezek tehát nemcsak jeles napok, hanem a demokrácia sátoros ünnepei. Ha a proletár nem is tudja, mitől jegyzik feljebb vagy alább a Union Carbide részvényeit, mint bennfentes igenis jóslásokba bocsátkozhat, vajon a Törekvés vagy a Gyürekvés győz-e a legközelebb, ami lelket megelégítő tudomány szintúgy. A söntésbeli vagy konyhai proliviták e kérdésekről megfelelői az állami törvényszabásban és törvénykezésben zajló hercehurcáknak, a sportesemények gondterhes mérlegelése, a precedensek vitába vetése pedig a tudós testületek működéséből másolt. Végezetül a más nézeteket vallók pellengérre állítói és gúnyolói, kivált proli asztaldörgetés közepette, megfelelnek azoknak a tekintélyes színházi és könyvkritikusoknak, akik a szerencsétlen szerzőkön keresztvizet nem hagynak.

A tekintélyes szó az ilyen élettapasztalatot követelő súlyos ügyekben megerősíti az osztályhelyzetet. A megerősítés másik módja a vásárlás, kivált árjegyzékből rendelés útján. A „T. Cím!"-re, mint a menynyei manna, hulladozik az árjegyzék évhosszat, legsűrűbben az ajándékozással egybekötött össznépi ünnepeken. S bár a T. Cím olykor berzenkedik a postaládáját kitöltő papírtömkeleg ellen, titokban mégis örül, hogy valaki hisz az ő pénze s választása hatalmában. A középosztály meg a proletariátus szereti az ilyen árjegyzékeket, mert a szemezgetés során nem kell tűrniük a kereskedősegéd pimaszkodását, és még a postás sem tudja, mennyiért vásároltak valójában. Az árjegyzék a mimózák és nádszálak magabecsülését menti. Az árjegyzékből választott holmi

éppen nem a legfontosabb – sőt az önérzet építésére való csakis. A száz csatlósához ragaszkodó Lear király megértené az árjegyzékek lélektanát. De Tocqueville az amerikai körkép figyelmes betekintése után így írt 1845-ben: „Demokratikus országok polgárainak törekvése lelkes és szakadatlan, céljaik azonban nem mindig magasztosak. Megvásárolható apróságokban lelt gyönyörűségük tölti be inkább az életüket." Tétele ma is érvényes, ha a krómnikkel jégkockacsipeszre, a Hummel-figurautánzatokra meg az olyan ezüstözött olvasójelekre gondolunk, amelynek „személyes vésete" így szól hozzánk: „Dan Burrisé, senki másé e könyv."

Az árjegyzékek legfőbb búvója a középosztály, és amit megrendel belőlük, az törekvéseinek tárgyi támasza. Az „Elérhetetlen álom" dallamára nyíló szivarosdoboz mintha a megvalósulás felé terelné azt az álmát, hogy a jókat majd meghívják a Mackinac Island felsőközéposztályi nyaralóiba, és felveszik a Yale egyetem jogi tagozatára. Némely árucikknek már az ajánlata is olyanképpen szövegezett, hogy a reménybeli vevő azt higgye: a legjobb úton van a felsőközéposztály felé, ahol „a finom népek" értik, „hogyan kell élni". Meghívásként fogalmazott az árajánlat arra a hat likőröspohárra, amely „kézi fúvású" és „az Ön szíverősítőinek emeléséhez méltó". Az aranyozott evőeszközöket is igen rendelik: senki ugyan tömör aranynak nem nézné az ilyesmit, de hátha mégis. Lear király sem találna semmi kivetnivalót a szarvasbőr tarsolyban leszállított, arannyal futtatott vetőkockákban. Megrendelhető ugyancsak egy felsőosztályi intézménnyel való hajdani kapcsolatunk kamatoztatására alkalmas hímzés „az Alma Mater pecsétjével" – az árjegyzék képe azonban megható módon nem a delaware-i egyetem pecsétjét ábrázolja, ahova jártunk, hanem a Harvardét.

A felfelé óhajtozó középosztály számára a nagy

osztálytotem „anyánk, Anglia", mint az árjegyzékben olvashatjuk. Akárhány árjegyzék bátran belevág, és nyomban címlapjára tűzi az angol lobogót. „Szégyentelenül imádjuk Angliát" – ezzel kezdi az egyik, majd a továbbiakban a szigorúan szerves anyagok, gyapjú és bőr hazájául teszi meg. E cég készletéből vásárolhatunk lovassági kardot és „hozzáillő" bőrkötésben *Churchill Ifjúságá*-t (17,50 $). Egy másik cég anglofil könyvjelzőket kínál. Ezüstözött plakettjuk a három nagy angolt ábrázolja: Shakespeare-t, Churchillt és Sherlock Holmest. Úgy tetszik, nincs olyan randa holmi, ami elsózható ne volna, csak „brit" nevet kell rá akasztani. Tekintsük azt az öntött réz gyertyatartóval keresztezett koppantót, amelyre ha azt írják, Hackensackéknál készült New Jerseyben, elajándékozni nem lehet — mint „kensingtoni gyertyakoppantó"-t, mégis kapkodják, mivel ismertetése az árjegyzékben így szól: „Nem hiányozhat párkányáról (?), ha otthonának angol kedélyt kíván kölcsönözni." Egy ezüstutánzatú kenyérkosarat azzal hirdetnek, hogy „György király udvarából való". Az ám, de melyikéből? I., II., III., IV., V. avagy VI. Györgyéből? Mit számít? Egyiknek is volt udvara, a másiknak is. (Ezek után senkit nem lep meg majd, ha megtudja, hogy a leghitelesebb brit kellékeket forgalmazó cég székhelye az arizonai Tempe.)

A középosztályt megcélzó árjegyzékek azt a látszatot keltik, mintha „címeres" cikkeikkel csakis brit származású vevőkörre pályáznának. („Családi címere művészi domborításban, műpergamenten.") Nincs a bepalizásnak olyan közönséges fogása, amely a középosztályt eltántoríthatná a tisztességet szerző (értsd: brit) múlt megvásárlásától. Egyik árjegyzék huszonnégy poharas készletet ajánl, amelyre „ráégetjük (e szóval) becses családi nevét és címerét". Majd apróbb betűvel, alább:

A SANSON CÍMERTANI INTÉZET KIVÁLASZTJA GAZDAG LEVÉLTÁRÁBÓL AZT A CÍMERT, AMELLYEL AZ ÖN CSALÁDI NEVÉT VAGY ANNAK NÉVTANI VÁLTOZATÁT VISELŐ SZEMÉLY ÉLT VALAMIKOR. AZ INTÉZET MINDAZÁLTAL NEM KÍVÁN CSALÁDI ÁGAK ÉS OSZTÁLYOK BELVILLONGÁSAIBA BEAVATKOZNI.

A palifogás igazi eszköze azonban, sajnos, a hitelkötelmek mellékelt listája, amelyből kiderül, hogy e pohárkészlet s a hozzá járó címertani elemzés potom tízhavi 5,99 dolláros részletek, valamint a „kezelési költség" lenyögése ellenében megkapható. Az olyan skótok is címzettjei az ásatag holmit hirdető árjegyzékeknek, akik úgy érzik, hogy családjuk a kivándorlás folytán veszített régi fényéből. Nekik „a klán" fali domborműveit kínálják, továbbá a skót mintás gyapjúból készült divatcikkeket, mint például a „tartán nyakkendőt". Hasonlóképpen azokat a kicsiny skót főfödőket, amelyek Skócia határain kívül mindig és mindenütt nevetséget keltettek. Mindezek a címeres ökörségek belevilágítanak a középosztály jelentéktelenségének kínzó sötétjébe. „Érzik ugyan, hogy a döntések korát élik – írja C. Wright Mills a középosztályról –, azonban tudják azt is, hogy döntésekben részük nem lehet." Ilyenformán magyarázható a „Királyi Vérből Való Amerikaiak" nevű szövetség léte is. Huckleberry Finn Hercege és Királya, lám, mégsem mesebeszéd csupán.

Az árjegyzékek annyira átérzik a középosztály gyökérkeresését, hogy „értékes gyűjtői tárgyakat" is kínálnak, amelyek családi örökségként szállhatnak jövő nemzedékekre. A kínálat lélektani háttere, hogy lehet mindenkiből Huntington, Frick vagy Morgan,

ha megkésve kezdi is. A fontos az, hogy elkezdje igenis a jó befektetésnek és érzelmi értéknek egyaránt tekinthető klenódiumok gyűjtését. A hörcsögösztönt ilyesmikkel sarkallják: „A gyűjtők mind jobb befektetésnek tekintik a ritkaságszámba menő Viktória-kori kenyérpirító rostélyt." Avagy tekintsük a húsz dollárért kínált Norman Rockwell-agyagplakettet, amelynek értéknövekedését (!) is megcsillantják azzal, hogy „korlátozott számban" készült, csupán „száz égetési nap" során. Száz nap! Milliárdjait bocsátják a világra az ilyen megszentelt kutyaszarnak száz nap alatt! Az árjegyzékekben kínált „gyűjtenivalók" ismertetőjele egyébként, hogy egyszersmind randa, kétséges becsű és drága: Beatrix Potter karakterszobrocskáit 15,50-ért vesztegetik, a Hummeleket 42 dollárért, az anglofil Toby-köcsögöket 52,50-ért és az anglománia netovábbjait, a Royal Doulton-figurácskákat „baráti áron", 122,50-ért. Azaz, ha egyszer méregdrága, már lehet csúf, mint a kölcsönkérés, gyűjtőknek elkél.

Képzeljük, hogy felsőközéposztályi látogatók vagyunk egy középosztályi hajlékban. Minden takaros, rendes, a padlóról tésztát lehetne enni stb. Egy dolog azonban szeget üt a fejünkbe. Keskeny, üveges, diófurnérral bevont tárló lapul a falnak, s az üvege, amely hosszú polcait védi, ha jobban megnézzük, valójában áttetsző akril. Ilyet még nem láttunk, ezért közelebb lépünk és szemünk ezernyi sorakozó gyűszűn sétál végig.

– Mi ez? – tudakoljuk tanácstalan.

– A gyűszűgyűjteményem – feleli a háziasszony.

– Tessék?

– A gyűszűgyűjteményem.

– Hm. És honnan tetszik... összegyűjteni?

– Árjegyzékekből.

– Mifélékből?

– Hát amiket küldenek házhoz, mindenféléből.

Tapintatosan nem kérdezzük meg: „Mi végre tetszik gyűjteni?" Inkább végighallgatjuk a háziasszony tárlatvezetését: ez „lekopogó elnöki gyűszű", ez királyi mátkagyűszű, ez pápai tiaragyűszű, csöppmása annak a tiarának, amelyet II. János Pál pápa az Egyesült Államokban celebrált 1979-es miséjén viselt, emezek pedig porcelángyűszűk, melyiket pásztorjáték képe díszít, melyiket épületes felirat, de van itt olyan is, amelyet valóságos, de aranyozott levél díszít, „a bécsi erdőből való". Eszmélünk, hogy hazánkban ilyen gyűszűgyűjtő dögivel lehet. Ez az aranyos középosztályi hölgy pedig nemcsak gyűjteménye érdekességében hisz, hanem az értékében is, ez a legborzalmasabb.

Sajnálom szerencsétlent. Jelenléte mindenütt sejthető a középosztálynak kibocsátott árjegyzékekben, kivált, amelyekben konyhábavalókat kínálnak. Ilyen például az a porcelánba öntött versezet, amelyet a háziasszony akkor akaszt ki, ha úgy érzi, élete nem több a mosogatórongyénál –

Áldást vár e szerény konyha
Asszonyának baja-gondja,
Mosolygása-nevetése,
Kanala-villája-kése,
Legyen áldott szeretettel,
Egészséggel, s több nem is kell.

Az ilyen rabbilincset megaranyozó felírás emlékeztet az egyik árjegyzék által ajánlott „ír tékára": ez a rekeszes vászonszatyor zöld betűkkel hirdeti: ÍRNEK LENNI ÁLDÁS. A szónoklástan Erős Állítással Alátámasztott Valószínűtlenségnek nevezi e fogását. Más példával: IMÁDOM NEW YORKOT.

A középosztálynak árjegyzékben felkínált holmik egyike-másika mintha kuncogón nyugtázná a vevő szomorú lelki szükségét, mint például az az arasznyi

faállványon álló réz cintányér, amelynek körirata: EHHEZ LÓPIKULA NEM JÁR! Hasonlóképpen az a (25 dollárért megrendelhető) párna, amelyen ez a hímzett szöveg díszlik: INKÁBB ÚJGAZDAG VAGYOK, MINT RÉGI CSÓRÓ. A középosztály szorongó sóvárgása a leghatározottabban mégis a Hammacher Schlemmer-féle „pezsgő-újradugaszoló"-ban ölt testet. „Ez az arannyal befuttatott különleges szerszám – ígéri az árjegyzék – pezsgésben tartja pezsgőjét a pukkantás szertartása után." Ez az. Legyen meg a pezsgőbontás fényűzése, és takarékoskodjunk a buborékkal: e két szándék vívja örökös belháborúját a középre szorultak szívében.

Ha a felsőosztályok szívébe tekintünk, és az árjegyzékeket használjuk nagyítóul, legalább ezt a belháborút nem látjuk. A Talbot-féle, L. L. Bean-féle cikklista meg a dallasi „Horchow Gyűjtemény" jól tudja, mi kell a felsőközéposztály csecsebecséi közé még: többnyire olyasmi, ami már ott van, vagy azok méregdrága másа. Ezekből az árjegyzékekből rendelhetünk ezüst fagylalttölcsértartót, ezüst gyertyakoppantót, ravasz dugóhúzókat, arany vagy ezüst gallérmerevítőket (dísznek valóban, mivel a megrendelő amúgy is legombolható nyakú Oxford-inget visel), rézből öntött apró pár cowboycsizmát cigarettacsikkek elnyomására a hamutálban, rézcsövekből és rézmécsekből álló pálinkamelegítőket. E holmikból sem nagyzás, sem törekvés nem olvasható ki, ilyesmi a felsőbb régiókban ismeretlen.

Honnan tudni, hogy egy árjegyzék valóban a felsőközépnek meg a felsőosztálynak szánt-e? Először is onnan, hogy kenyérkosarat vagy kenyérmelegítőt a színes fényképen nem zsemlyével, kiflivel s más efféle plebejusi péksüteményekkel tölt meg, hanem *croissant*-nal. Másodszor az efféle árjegyzékek szembeszökően sok kínai holmit kínálnak (például gyömbéres köcsögöt), leginkább olyasmit, ami a „régi"

Keletre emlékeztet, arra, amit valamikor az amerikaiak gyarmatosítottak, térítettek, tángáltak és kirámoltak. Az árjegyzék felsőosztályi mivoltára következtethetünk abból is, ha életnyi nagyságú páncélzatot kínál, karddal együtt 2450 dollárért: „Minden ízülete mozog, szemellenzője hasonlóképp." Az ilyen páncélzat azután talapzatra állítható, s ha nyom is vagy harmincöt kilót, a társaság kedvéért felöltheti, és az italok a felhajtott szemellenző mögé hajíthatók.

A felsőosztályoknak szánt árjegyzék legfőbb ismertetőjele azonban, hogy ruhaneműt kínál. Ha aztán a postán érkező ruha mégsem tetszenek vagy nem megfelelő méretű, elajándékozható, akár az Üdvhadseregnek, akár a személyzetnek – gazdagéknál mit számít? Proli fogyasztók nem vállalhatnak ekkora kockázatot. Még ha kínálnak is olykor nekik árjegyzékben ruhát, nem méretes – mint teszem azt Őfelsége és Őfelesége Éji Gálája trikóanyagból, foltos terepszín álcanyomtatással (minek? ugyan minek?), vagy a hozzávaló hálóing (piros vagy pirosfehér csíkos), zsebén e felirattal: „Hűj, de fázok!"

A középosztály erkölcsi támaszát vásárolja, a felsőosztály a mulatságát, a proletariátus viszont tiszteletének adóját rója le a technikának meg a művészetnek. Körében kelendő az űrkorszak mindenféle elektronikus órája (zenés ébresztővel), és persze a fényképezőgépek (minél bonyodalmasabb, annál keresettebb), hasonlóképpen a sztereók és a színes tévék. Nincs az a bonyolult zsebszámítógép, amit a prolinak postán el ne lehetne sózni. Ha viszont a Művészet hímes mezejét tekintjük: kapkodják a Krisztus születését féldomborműben ábrázoló porcelántojást, a zenés gondolát... „gyönyörűen megmunkált rézből... talapzaton forog az *O Sole Mio* dallamára, kincsesládája elegáns vörös bársonnyal bélelt". Kelendők a füstszínű és szív alakú lencséjű

szemüvegek is, továbbá a lópokróc méretű akril falikárpitok, amelyeken csatamén rohamozza a nézőt, ugyancsak a lóistálló ajtajának tapétára másolt fényképe, amelyen át ló tekint be a lakószobába, nemkülönben „kedvenc háziállatunk vászonra hímzett képe... kérjük, küldje meg színes fényképét", díszes rendszámtábla-keretek, ilyen felirattal: NAGYINAK LENNI BOLDOGSÁG. Hogy meg ne felejtkezzünk arról a „személyes" étkészletről, amelynek tányérjaira színes fényképről a kedves kutyájukat másolják rá („Együtt örülünk... 25 betűnként 4,50 dollár az egyéniségre méretezett felirat"). Némely prolinak szánt cikk nem hordozója sem az űrtechnológiának, sem a művészetnek, csupán ötletes és fáradságot megtakarító szerkezet, mint az orrszőrkeccentő. Más cikkek érzelmesek vagy „hagyományosak", mint az a toalett-papírtekercs, amelynek minden téptén BOLDOG KARÁCSONYT! olvasható óangol betűkkel („Csodálatos apró figyelmesség"). Az újabb idők proletárárjegyzékének kínálatából már szinte kimaradnak az újszerű „malacbankok", amilyenekbe régen a gyerekek iskoláztatására vagy egy majdani világ körüli útra ejtettek bele érméket – elseperte őket a pénzromlás.

Árjegyzékek félreérthetetlen proletárstigmája a kereszténység. A „Keresztény Család Árjegyzéke" fautánzatú fali táblácskákon efféle aranyigazságokat ajánl a kegyes érdeklődőnek: „Emlékeztess, Uram, hogy semmi nem történhet velem ma sem, amivel meg ne birkóznánk együtt", vagy „Akit felsegítesz a hegyre, azzal magad is feljebb jutottál". A háziasszonynak a konyhában kiakasztott felirat a biztatása, hogy észrevétlen dolgozza le a kezét könyékig – ezek a feliratok viszont leszögezik, hogy az Isten szereti a prolit, ami lehet szent igaz, mégse kellene annyit hangoztatni.

A proliárjegyzékek legsűrűbben visszatérő jelké-

pe, ha hiszik, ha nem, az egyszarvú. Kínálgatnak párnának kitömött bársony egyszarvút, alpakka egyszarvút, réz egyszarvút, „zeneszóra kerengő porcelán egyszarvút" – az egyszarvú minden lehetséges megtestesülését. Az egyik árjegyzék ki is jelenti: „Felkapták az egyszarvút." Hat hónapig foglalkoztatott a kérdés, hogy miért, mégsem bírtam vele zöld ágra vergődni. A divat oka talán abban a leszállott anglofíliában keresendő, amely éppen az unikornist kapta ki az angol királyi címerállatok közül, nem pedig az oroszlánt, amely elvben előkelőbbnek számíthatna. Talán Tolkien olvasása (ámbár prolikörökben csak nem, az istenért!) keltett érdeklődést a „mitikus állatok" iránt általában. Talán a ritkaságánál fogva tulajdonít neki értéket a proliképzelet, nem tudom. Nem elhanyagolandó szempont, hogy az egyszarvú, szemben a sárkánnyal, csupa jóakarat a mesék állatvilágában, s jóakaratánál fogva illik bele a prolik szent állatainak sorába, cetek, delfinek, pandák és erszényes medvék közé. A tanult proli hallott harangozni nemi jelképéről is – szüzességgel való kapcsolatáról, meg a szarv fallikus szimbólumáról. Az egyszarvú népszerűsége mindenképpen példája az irodalomból ismeretes álutalásnak, amit a kritikusok annyit szapulnak. Belelőni a sötétbe, más szóval. Itt hever előttem egy prolirajz, amelyen egy unikornis tör ki tojásból (!), szivárványra kap fel, és úgy ront az állatövinek nevezhető csillagzatokkal borított égnek. Magát az egyszarvút is csillagok borítják. Hogy a jelentése? Hát az nincsen, de azt a látszatot kelti, mintha volna, s ezzel megelégíti a proli vágyát, hogy művészete nagyotmondó is, homályos értelmű is legyen.

A prolik a középosztállyal együtt örvendeznek a nevüknek, vagyis nevük bizonyosítja meg őket, hogy nem jeltelen és cserélhető elemei a társadalomnak, mint arra életükből következtethetnének. Ezért sze-

reti mindkét osztály, ha az árjegyzékből rendelt holmit „megszemélyesítik" a számára. Igényük a kicsiny gyermeké, aki hasonlóképpen szerez érvényességet személyiségének: „Ez a tornazsák az enyim", „Ez a bögre saját". A középosztálynak szánt árjegyzékből hasonlóképpen választhatunk a házaspárnak karórát – az egyiknek számlapján JOHN olvasható, a másikon MARY. E felirat napjában számtalanszor szerez örömet a tulajdonosnak, mert ha az órára pillant, a tulajdon becses nevét ott olvashatja. Mekkora megnyugvás! Utóvégre csak vagyok valaki! Lelki rokonsága nyilvánvaló azokkal a nincstelen metróművészekkel, akik trágár alkotásuk mellé odabigyesztik nevüket és címüket. A tömegesen ontott árucikkek nyomán támad az a lelki szükség, hogy proli- és középosztályi árjegyzékekből rendelnek rézzel bevont táblácskákat, amely a kocsi műszertáblájára szerelhető s így fest:

MÉRETRE KÉSZÜLT X. Y. RÉSZÉRE

Egy Walt Whitman értené meg csak, miként fenyegeti az amerikai egyéniséget az *en masse* örökös nyomása.

Valójában alig látni árjegyzékben olyasmit, ami „megszemélyesíthető" ne volna. Kínál névjeles szalvétagyűrűt, monogramos vitorlavászon tűzifatartót a kandalló elé, elektrolízissel megkezelt alumínium rágógumitokot nevének belesajtolt kezdőbetűivel. Egyik árjegyzék az autó első ülése elé teríthető szőnyeget kínál, amelyből nemcsak a vevő teljes neve emelkedik ki bakarasznyira, hanem kívánságára még idézőjelbe is foglalják proliszokás szerint. Vagy mit szólna Ön egy tűzhatlan tengerészkék szőnyeghez álkandallója elé, amelyen a neve csillagok keretében olvasható gót betűkkel? Eligazíthatná vele kedves

vendégeit, ha nem tudják, kinek a lakószobájában tébolyognak.

Nem értékelném többre e folytonos bizonykodás pátoszát a kelleténél, mégis van valami megható abban, hogy valaki a „saját" névjegyét rézbe, bronzba vagy üvegbe metszve állítsa lakószobájának órája alá, vagy íróasztalára szereljen cirkalmas névtáblát. Az íróasztali névtáblák *eo ipso* szomorúak, mert az olyanok szeretik, akik élnek a gyanúpörrel, hogy egyáltalán nem jár nekik íróasztal, például autóügynökök, katonatisztek meg az állandó társadalmi kétségekkel küzdő egyéb elemek. Gondoljuk meg a „személyes dombornyomó" hasznát! Ha egyszer hozzájutottunk, minden könyvünkbe belenyomhatjuk saját nevünket, méghozzá ilyenformán: X. Y. KÖNYVTÁRÁBÓL. Hogy legyen saját nevünkre szóló könyvtárunk, az is éppoly sajgó lelki szükség, mint a „saját pincénk", vagy legalább a hozzá való borászati eszközeink. Rendelhető ilyenformán lopó állvánnyal, s rajta ez a családi névvel kiegészíthető felirat díszlik: „Vin Maison... ..." Vagy kétszemélyes boroskészlet a kedves férj és kedves feleség keresztnevével a kancsón és poharakon. Akinek fejében mégis felködlik az a sejtelem, hogy talán nem előkelő dolog az örökös hírverés legszemélyesebb és legsajátabb tulajdonával, a nevével, az maradhat vele a fal mellett, mint ahogy a felsőközéposztály zászlójelekkel adja meg neve kezdőbetűjét a családi kombi ajtaján: rendelhet ezüst „pajzsdíszt" Tutánkámen stílusában, és nevét „hieroglifákban" bigygyeszteti rá. Ez az örökbecsű darab láncon, nyakban viselendő, és az árjegyzék ilyen áldást fűz hozzá: „Legyen ékessége, akár az egyiptomi Fáraónak." A feliratos vigasztalásra szoruló háziasszony rendelhet efféle kőcserép edényt is: „Karen felfújtjai" (kívánatra más névvel). Hát nem szívszakasztó? Ha már itt tartunk, megtudhatjuk akár ceruzákra sajtolt gyer-

meknevekből, melyeknek tulajdonít előkelőséget a középosztály. Persze az angol romantika vezeti a mezőnyt: lányok Stacy meg Kimberley névre hallgatnak, fiúk Brianre, Jasonra meg Matthew-ra. A többször említett *Hivatalos leányiskolai kézikönyv* ritkán fog mellé, de akkor nagyon, amikor a monogramokról azt állítja, hogy előkelőek (és nem hinném, hogy tanácsában álnokság vezeti). Megállapítandó inkább, hogy bármely osztálybéli teszi rá nevét vagy kezdőbetűjét a holmijára, személyének fontosságával kapcsolatos kétségeit állítja közszemlére. A dolgában biztos felsőközéposztályi neve csupán csekkeken és gépelt levelek szaggatott sorain olvasható, de ott is olvashatatlan.

A „megszemélyesítés" még talán nem nélkülözhetetlen az amerikaiak számára, de az árjegyzékből való rendelés mindenképpen: nem mintha szükségük volna a kínált holmira, inkább a rendelésben rejlő rendelkezés illúziójához ragaszkodnak. Vásárlóerejüket megmutathatják a letromfolás veszedelme nélkül. Haszontalanságok rendelése pedig titkos új módja annak a megelégülésnek, amelyet Veblen „a lelki egyensúlyt helyrebillentő pazarlás"-nak nevez. Kétségeink közepette olykor valamennyien Billy Pilgrim anyjára emlékeztetünk. „Mint annyi amerikai – mondja róla Kurt Vonnegut –, ő is ajándékboltokban kapható holmikból próbált volna értelmes életet építeni maga köré."

6

LELKI ÉLET

Örökletes címek és méltóságok híján, király által osztott kiváltságok nélkül, nyilvánvaló osztályrendnek szűkében, hogy még a legfelsőbb régiók sem fémjel-

zettek igazán, az amerikaiaknak főiskolai és egyetemi rangrendjük tekintetében is a sznobság kétes eszközeivel kell segíteniük magukon. Minálunk a tisztesség legfőbb kútfői a felsőbb tanulmányok intézményei. Nem mondom, hogy az egyetemi címek és rangok bárhol másutt legalkalmasabb hordozói lennének a hivatalos tisztességnek, nekünk azonban, ha jól megnézzük, nincs egyebünk.

Amint a kocsik farragaszain már megfigyelhettük, a nagy múlttal nem dicsekvő főiskolák neve is mintha szentséget sugározna. Olyannyira, hogy az egyházaknál is előbbre valóak – senki még a kocsija ablakába nem tette, hogy ő a michigani Port Huron Krisztus Szent Nevének Testvérületéhez húz, vagy Elmira Első Baptista Egyházának híve. A felsőoktatási intézmények tekintélyét bizonyítja az is, hogy akik csak nyerészkedésre, szemfényvesztésre, csalásra szövetkeznek, tekintélyük öregbítéséhez egyetemi talárt öltenek. Mindjárt a *New York Times,* nem csupán megszokott oktató hangjával, hanem a „Heti Újság-Tesztjével" is mintha az egyetemi buli részese volna. (Akadna-e még újság, amely szemrebbenés nélkül közölne efféle helyesbítést, mint a *New York Times* 1982. november 2-i számában olvashattuk: „Egyik szombati cikkünk pontatlanul tudósított a Rubik-kocka lehetséges helyzetszámai felől. A valóságnak megfelelő szám 43 252 003 274 489 856 000." Tőzsdealkuszok és ingatlanforgalmi ügynökségek is „szemináriumokat" hirdetnek svihákságaik palástolására. A legnyilvánvalóbb kijárók Washingtonban, a vesztegetésben és zsarolásban hétpróbás bűnszövetkezetek ugyancsak „intézeteknek" nevezik magukat, mintha bizony a Princetoni Felsőbb Tanulmányok Karának vagy a Pennsylvania Egyetemnek volnának részei. Fővárosunkban ilyenképpen találkozik Dohánytani Intézet, Szeszes Italok Intézete, Margarin és Étolaj Intézet. Némelyik „tanszéket" is

tart, s abban „professzort". Egy képes újság firkászának névaláírásából és címéből megtudjuk, hogy „az Amerikai Vállalkozások Intézetének DeWitt Wallace-féle Kommunikációs Tanszékén" professzőr.

Minden osztály égő vágyát, hogy egyetemekhez, tudós társaságokhoz, „tudományhoz", satöbbihez dörgölőzve keresse tisztességét – nem ám a tömegtermelésben vagy a „marketing" zavarosában! –, fényesen bizonyítja, hogy például a Morgan Könyvtár a pártolóit nem a „jókedvű adakozó" címével tünteti ki, hanem „tagjául választja". Sőt a megajánlott pénzösszeg szerint első rang az „Örökös Tagság" (mintha ugyan javadalommal járna vagy legalább díszsírhellyel a helyi temetőben), alább van a „Tiszteletbeli Tagság", még alább az „Életre Szóló Tagság", legalább a sima „Tagság".

Az amerikai egyetemek és főiskolák tekintélye akkora, hogy már gyanús, mennyire nem illetheti őket kritikával senki. Kivált a negyvenes évek véderőtörvénye óta élnek úgy a köztudatban, mint a jóléti társadalom legemelkedettebb szellemű intézményei. Évekig csupán csak McCarthy szenátor pünkösdi királysága során, majd a hatvanas és hetvenes évek fordulóján a radikális diákok mutattak rá fogyatékosságaira és álságaira. Szó nélkül hagyták tehát legszemérmetlenebb tudományos farfintorgatásaikat is csak azért, mert senki nem merte megkockáztatni, hogy a kultúrpogányság vádjával sújtsák. (Mintha bizony a kultúra hajlékai csakis intézmények lehetnének!) Még különbséget tenni közöttük is dühös tiltakozást kelt, akárcsak az osztály jelentőségére rámutatni „a való életben".

Edward B. Fiske *The New York Times Selective Guide to American Colleges, 1982–83.* (A *New York Times* főiskolai kalauza, 1982–1983) című munkájának egyetlen tanulságos bírálatára hivatkozom itt csupán. A kalauzhoz magához tudnunk kell, hogy

az Egyesült Államokban mintegy kétezer intézmény nevezi magát négyéves főiskolának, és oszt végzőseinek bakkalaureátusi címet. Fiske tehát úgy vélte, amint más értelmes ember is vélné, hogy ennyi tenger tanodából nem sok lehet a valamirevaló. Az olyan világban, ahol az *intézet* értelmét vesztette, jogos gyanú, hogy a *főiskola* értéke sem a régi már. Fiske azzal látott munkához, hogy a kétezerből kiválasztja a „legjobb és legérdekesebb" főiskolákat, végül kétszázhatvanöttel állt elő szám szerint. Hogy tudományos szintjüket, társadalmi tevékenységüket és „életük minőségét" sorba állíthassa, mindhárom mutatót csillaggal díjazta, öttől lefelé egyig. Öt csillagot az Amherst, a Williams, a Harvard, a Stanford, a Smith és még néhány kapott, abban a szellemben, ahogyan a *Guide Michelin* díjazza három csillaggal az éttermek főztjét: *„Une des meilleures tables de France: vaut le voyage."** A négy csillaggal kitüntetett a bowdoini Beloit Főiskola, a vanderbilti Iowai Egyetem és mások nagyjából megfelelnek a Michelin kétcsillagosainak: *„Table excellente, mérite un détour."*** A három csillagot kapott colbyi Mills Főiskola, a New Hampshire-i és a Connecticuti Egyetem meg néhány más Michelin kalauzában egy csillagot kapott volna: *„Une bonne table dans sa categorie."**** A szívós és bátor vizsgálat során Fiskének bele kellett botlania olyan intézményekbe is, amelyeknek tudományos szintje a három csillagot sem érdemelte – ő mint becsületes kritikusa bármi egyébnek, teszem azt könyveknek, színháznak vagy éppen éttermeknek, megírta, miért nem ütik meg a mértéket. A kétcsillagosok között találjuk a New Orleans-i Xavier Egyetemet, a Tuskegee-t, a Temple-t,

* Franciaország egyik legjobb konyhája, megéri az utazást.

** Kitűnő konyha, megéri a kerülő utat.

*** Kategóriájának megfelelő étterem.

a Seton Hallt, a St. Louis Egyetemet, Rhode Island egyetemét meg az ohiói Wesleyan Egyetemet. Akadtak olyan főiskolák is, amelyeknek Fiske nem juttathatott többet egy csillagnál a tudományos szintjéért, mint például a tulsai, az oklahomai és a nebraskai egyetemnek, de még ezekről is volt egy jó szava mindről. Közben persze nyilvánvalóvá vált, hogy nem talál egyetlen említésre méltó szellemi szintű intézményt egész Nevadában, Észak- és Dél-Dakota államban (holott húsz „főiskolájával" is dicsekszik), sem Wyomingban, sem Nyugat-Virginiában (tizenhat „főiskola" közt). Sem Richard Nixon alma matere, a kaliforniai Whittier Főiskola, sem Ronald Reagané, az illinois-i Eureka Főiskola nem kap se pálmát, se baktertojást.

Ha a felsőoktatási intézmények sérthetetlenségéből indulunk ki, elvárhatjuk, hogy Nevada, a két Dakota, Wyoming és Nyugat-Virginia állam kormányzója a legválogatottabb szidalmakat zúdítja Fiskére – lesz elfogult, elvakult, keleti sznob (Fiske tudniillik a *New York Times* oktatási rovatának vezetője), a Nyugat esküdt ellensége, és más olyan jellemhibákkal megvert, amelyek a kritikusi hivatáshoz méltatlanok. A kormányzóknak fontos volt csatlósaik fölsegélyezése és jó hírük öregbítése, nem csodálkozhatnánk tehát, ha államuk iskolaügyének makulátlanságát körmük szakadtáig védik. Nem várnánk azonban felháborodást az egyik leértékelt főiskola professzorától, hiszen tanárembernek tudnia illik, hogy a kritika is csupán egy vélemény a sok közül, s a szakmában a vélemény minél több, annál jobb. Aki azon gerjed fel, hogy egy újságírónak az intézményéről rossz a véleménye, az inkább reklámfőnök, mint kultúrember, de az is bizonyos, hogy maga sem nagyon hisz az iskolájában.

David H. Bennettre, a syracuse-i egyetem történelemprofesszorára célzok. Mivel nyilván azt várta,

hogy azt az intézményt, ahol ő tanít, legalább öt csillaggal tüntették ki tudományos szintjéért, döbbenten kellett tapasztalnia, hogy Fiske csupán kettőt juttat Syracuse-nak. A rangsorolás persze részint diákokkal folytatott beszélgetések s diákok által kitöltött kérdőívek alapján történt. Fiske így nyert információi szerint az egyetem „bölcsészkara... semmiről sem nevezetes... a csoportok nagyok... a felvételivel nem törődnek... könyvtára szegényes", viszont „a sport nagyot nyom a latban". Megemlíti Fiske azt is, hogy az oktatás nagy részét demonstrátorokra bízzák. A kedvetlen diákoktól Fiske ezt hallotta: „Aki a belépti díjat leperkálja, az már járhat ide." Mivel azok ilyen lesújtóan nyilatkoztak, akiket bebóvliztak, Fiske két csillagnál a legnagyobb jóakarattal sem adhatott többet az intézménynek. Bennett professzor azonban nem a hibák javításához látott – hogy rendet tegyen a felvételik körül, vagy hogy az oktatásra a tanszemélyzetet szorítsa rá, mert országos botrány bizony, hogy demonstrátorok oktatnak más főiskolákon is nálunk. Nem, Bennett professzor inkább a hírnököt nyakazta volna le, amiért rossz hírt hozott. Levelet eresztett meg az újságíró főnökének, Arthur Ochs Sulzbergernek, a *New York Times* kiadójának, panaszolván, hogy visszaéltek „a világ legtekintélyesebb újságának társadalmi és kulturális tekintélyével", mert Fiske „gyanús vállalkozásának" kölcsönözték a nevüket. *„A New York Times főiskolai kalauza* – írta Sulzbergernek – lehetne akár ízetlen diákcsíny, ha az Ön lapjának védelme alá nem húzódik."

Sulzberger szigorú képpel dőlt a válaszírásnak, és kimondta, hogy a syracuse-i egyetem mérhetetlen erkölcsi kárt szenvedett Edward Fiske minősítése által, majd sietett megnyugtatni Bennett professzort, hogy a hamarosan piacra kerülő új, javított kiadás változtatni fog egynémely minősítésen. Ezután a *Ka-*

lauz tudományos munkatársainak rövid méltatása következik, azonban, zárul a levél, Fiske könyvének újabb kiadásai mégsem viselhetik majd címükben a *New York Times* nevét. Sulzberger kezét a válaszírásban az az aranyszabály vezethette, hogy egyik tudományos intézmény a másikat le nem dorongolhatja.

Az ügy némi fényt vet a felsőbb tanulmányok tekintélyi viszonyaira, kikezdhetetlenségükre és mimózalelkületükre. Büszkeségük oly kínos, hogy akár a hajdani lovagok vagy gavallérok méltó jogutódjainak tekinthetők. Fiske bűne az osztályozás volt. Lerántotta a leplet arról a tévhitről, hogy ha főiskolának vagy egyetemnek nevezi magát egy akármi, mindjárt az is. Botrányos művéből kiderül, milyen keveset jelent, ha egy fiatalemberrel kapcsolatban megemlítik, hogy „főiskolát/egyetemet végzett" – holott ugyanezzel néhány éve még mondtak valamit. Az ötvenes években változott a kép. A merő státusnyereségért megrohant egyetem ugyanúgy járt, mint a dollár. A neve megmaradt, csupán a bele rohadt ki.

Pedig hogy a „főiskolai végzettség" ér valamit az elvégzett főiskola megjelölése nélkül is, az oly mélyen gyökerezik az amerikai néphitben, hogy aligha rendíthető meg, a felsőbb tanulmányok osztályrendszerének feltárása árán sem. Állítsuk például Vance Packardot, aki *The Status Seekers* (Státuskeresők) című könyvében még 1959-ben azt hangoztatta, hogy a „diploma" osztályjelző, olyannyira, hogy a „diplomás elit"-re kellene szorítania, mert az amhersti vagy williamsi vagy harvardi vagy yale-i diploma nem azonos az olyan papírral, amelyet a Keleti Kentucky Egyetem vagy a Hawaii Csendes-óceáni Főiskola vagy az Arkansas-i Egyetem vagy a Bob Jones állított ki. Packard ködösít, amikor ezt írja: „Főiskolát végzett lány hatszor inkább megy főiskolát végzett fiúhoz feleségül, mint a főiskolát nem végzett lány",

mert nem számítja azt az őrült valószínűtlenséget, hogy egy dartmouthi diák a Fort Lauderdale-i Nova College diplomásának kezére pályázik. Packard azonban még 1972-ben is az egyenlőség rózsás álmát álmodta, és a *Nation of Strangers* (Idegenek nemzete) című könyvében vidoran mondja fel a leckét: „1940-ben a főiskolai korba lépett fiatalságnak mintegy 13%-a jutott csupán főiskolára, 1970-re ez az arány 43%." Az ám, csakhogy a 43%-ból 30% névleges főiskolákra jutott el csupán. Szerencsétlen gyermekek meg a szüleik nem a kultúráért áldoztak pénzt és életet, hanem tisztességért és státusért, amerikai szokás szerint. Hogy a valóságos főiskolát végzettek arányszáma ma sem haladja meg a 13%-ot, azt éppen Edward Fiske vizsgálata bizonyítja.

Nemcsak Vance Packardot bódítja el a felsőbb tanulmányok mezein virító szóvirágok illata. John Brooks *Rongyrázás Amerikában* című könyvében szintén bedől a látszatnak. „Két elemi amerikai osztály"-t különböztet meg, „főiskolát végzett és főiskolát nem végzett"-eket. Holott valóságos különbség ma csakis a főiskolát végzettek és a „főiskolát" végzettek között tapasztalható. A jó szemű Richard Boyer és David Savageau *Helységminősítő*-je (1981) helyére teszi a kérdést. Megállapítja, hogy a középiskola elvégzése után „nem az a fontos már, megy-e az érettségizettek többsége főiskolára vagy sem. Fontos csupán: melyik főiskola veszi fel őket? Elsőrendű-e avagy a csekély követelményeket állító intézmények közül bármelyik?"

Az egyik legnyomorultabb társadalmi réteget éppen az a 30% alkotja, amelyik az ötvenes és hatvanas évek során küzdött azért, hogy főiskolára járhasson, majd látnia kellett, hogy proliságából a főiskola nem váltotta meg, sem kulturális, sem társadalmi tekintetben, a legkevésbé azonban gazdaságilag. Coleman és Rainwater *Társadalmi állás Amerikában*

című munkája szerint, aki „neves" főiskolát járt – vagyis az én istenem szerint igazit –, annak jövedelme az átlagoshoz képest ötvenkét százalékkal emelkedett, aki pedig „igen neveset" járt ki, mondjuk Fiske valamelyik ötcsillagosát, az a másiknak ötvenkét százalékos jövedelemnövekedésére még harminckét százalékot rátehetett. A két szerző számításai szerint másrészt „nem tett szert jobb jövedelemre" az olyan, aki „névtelen" főiskolát végzett, más szóval egyet az 1728 közül, amelyeket a tapintatos Fiske meg sem említ. Aki tehát ilyet végzett, az egy fillér hasznát nem látta.

Olykor a középosztály, sőt a proletariátus is ráébred, hogy szédítik a főiskolával (már bocsánat a szóért), de már későn. Ismerek egy asszonyt, aki az átlagosnál jóval különb bizonyítvánnyal került ki az egyik szellemileg mindenképpen igénytelen egyetemről, majd azt kellett tapasztalnia, hogy a kollégák rásütik tudatlanságát a New York-i kenyérharc sűrűjében. Ő pedig volt oly vakmerő – bár én ezt nevezem mersznek! –, hogy megírta a véleményét egyeteme rektorának, és nem is hiába. A főiskolák kisded státusjátékai legtöbbnyire mégis fölfedetlen maradnak. Áldozataikat rágja csupán olyan érzés, hogy valami nincs rendjén. Pedig nem történt egyéb, mint hogy megint palira fogták őket. Beiratkoztak valamelyik sárfészek főiskolájára, azzal, mint egy ilyen elmondta Colemannek és Rainwaternek, „hogy a tisztesség meglegyen", kijárták, és négy év múltán eszméltek, hogy a tisztesség nem lett meg, mivelhogy nem volt az a főiskolában sem. A főiskolai rendszer „nyitottságával" homlokegyenest ellenkezően az az igaz, amit Paul Blumberg ír: „... a felső rétegek kisajátították és olyan gépezetté formálták, amely az osztályszerkezet képére sokszorosítja az egyenlőtlenséget". A felsőosztályok gyermekei közül valóban többen látogatják a főiskolákat, mint valaha, azon-

ban tudják, hova kell beiratkozniuk. Swarthmoreba például. A proli viszont a pittsburghi Carlow Főiskolára jár. Az eredmény a felsőközepet nem lepi meg, legfeljebb a középosztályt meg a proletariátust. „Az újonnan érkezett lendületes kapaszkodó – írja Leonard Reissman – megtörli gyöngyöző homlokát, majd ámultan állapítja meg, hogy a beérkezés ajtószárnyai mégsem tárulnak ki előtte." Nem hát, mondhatnók cinikusan, hiszen a főiskolai rendszer célja, hogy a „nyitottság" álcájában az osztályrendet erősítse.

Hogyan sikerülhet mégis teljes osztályokat ilyen arcátlanul áthintálni? Szándékos-e a csalás egyáltalán, vagy merő véletlenek összjátéka? Kennedy és Johnson elnöksége idején történt a fordulat, annak a dicséretes, ámbár gyanúsan jól hangzó célnak lobogtatásával, hogy „a tanulás lehetőségét meg kell teremteni mindenki számára". Ha persze efféle eladnivaló van a raktáron bőven, mint az egyéb árucikkből, akkor miért ne sikerülne az eladása? Az értelem, a felkészültség, a kíváncsiság azonban sajnálatosan ritka portéka, hogy nem elég a szétosztását meghirdetni. „A felsőbb tanulmányok lehetőségét" inflációsan nyitották meg, azaz közönséges iskolák, tanítóképző főiskolák, vidéki teológiai szemináriumok, ipariskolák, kereskedelmi iskolák és titkárnőképzők egyetemmé emelésével. Intézmények olyan címet kaptak tehát, amelynek viselésére vagy éppen a megértésére sem volt szellemi erejük. Az eljárás hasonló volt ahhoz, ahogy a középiskolán átbukdácsolt tökfejet benyomják a főiskolára – azaz gyerek is, intézmény is illetéktelenül léphetett felsőbb osztályba. Ami a hatvanas években kezdődött, az nem tér el a felfúvások és nagyítások nálunk oly ismerős gyakorlatától, csupán nagyobb léptekkel haladt. Hiszen egy amerikai polgár már 1870-ben így dicsekszik: „Angliában két egyetem van, Franciaország-

ban négy, Poroszországban tíz, Ohióban harminchét." Minálunk éppoly természetes, hogy minden főiskola egyetem akar lenni, mint ahogy minden adminisztratív a cégvezetőségről álmodik, és minden cégvezető a részvénytársasági elnökségről.

S aztán hogy jártunk? Egy-egy állam főiskolái és tanárképző főiskolái átkeresztelkedtek egyetemnek, és a legnemesebb célkitűzések hangoztatásával nekiláttak fejni a prolit. A Dél-illinois-i Egyetem beszédes példa. A korábbi tanítóképző ma huszonhatezer diákot okít, és van saját egyetemi nyomdája, holott az isten háta mögött, Carbondale-ben működik, amelynek se kulturális hagyománya, se szellemi gyökerei. Bizonyítványának árulkodó jele, hogy „továbbtanulásra jogosít", amiből bárki láthatja, hogy nem egyetemet járt, hanem iskolát, éppen hogy. Ugyanez elmondható intézmények százairól, olyanokról, mint a Ball State, a Kent State, az ohiói Daytonban működő Wright Állami Egyetem meg az Észak-iowai Egyetem.

Akárhány tévénéző velem együtt eltöprenghetett az országos kosárlabda-bajnokság közvetítése során, melyik is az a James Madison Egyetem, amelyik az Észak-karolinai Egyetemmel játszott. Ez a virginiai Harrisonburgban székelő intézmény a legutóbbi időkig a Madison Főiskola nevet viselte, és mint ilyen, szerény tanítóképző volt. Most megkapta az előléptetését, ami Oxford meg a Sorbonne mellé állítja, azonban oktatása máig elemi fokú. Henye, de nem éppen megbízhatatlan jele lehet a főiskola minőségének, ha nem vesz részt az országos kosárlabda-bajnokságon. Az ellenpróbára legalábbis állandóan jelentkezik a Daytoni Egyetem, a DePaul, a Virginia Tech, a Wyomingi Egyetem (emlékszünk még, hogyan sorolta be Fiske Wyomingot?), a Seton Hall Egyetem meg a Bradley Egyetem. Sporthírmagyarázók, akik az efféle tanbarlangokat „iskolá"-

nak nevezik (mármint a „kosárlabdázás nagy iskolájá"-nak), becsületesebbek, mint az az állami kormányzat, amelyektől egyetemi alapítólevelet kaptak. Persze a magánalapítású egyetemek közt is ott találjuk a Fairleigh Dickinson Egyetemet New Jerseyben, amely mind a negyvenes évekig főgimnázium-félének számított, mikor is a véderőtörvény és a leszerelt katonák iskoláztatási segélye nekibátorította, hogy feljebb hágjon a státuslétrán. Egy seattle-i kereskedelmi iskolának csupán kilenc évébe tellett, s átvedlett egyetemmé. 1973-ban Városi Főiskolává lett, 1982-ben pedig közzétette, hogy „egyetemmé nőtt", mintha ugyan az egyetemet rőffel mérnék. A legszomorúbb, hogy sokan hisznek is a cégtáblának.

Az egyetemek burjánzását azonban nem magyarázhatja meg az iskolából főiskolává, főiskolából egyetemmé való átcímkézés sem. Miért van az efféle intézmények tömege éppen ott, ahol a legtágabb szívű hazafi is csupán elmaradottságot észlel? Hitbuzgalmi szabadiskola volt korábban jó néhányuk, vastag nyakú prédikátorok nevét viselte – idővel aztán szűkagyú hittudományú főiskolákká nőttek, majd megszerezték az egyetemi címet. Még egypár fokkal lejjebb helyezkednek el a státuslétrán azok az „egyetemek", amelyekre soha senki nem járt, mert csupán doktorátusokat és *curriculum vitae*-ket árusítanak készpénzért. Mivel minálunk mi sem könnyebb, mint egyetemmé nyilvánulni, a vásárlónak óvatosságot ajánlok.

A gazdagok éppoly gyakori áldozatai az efféle csalásoknak, mint a szegények. Egyik névtelen északkeleti egyetemünket évi 7100 dolláros tandíja (1980) az Egyesült Államok tíz legköltségesebb tanintézete közé emeli, a Yale, az M. I. T., a Stanford, a Princeton meg a Harvard mellé.

Idő kérdése csak, hogy ezek a fövenyre épült in-

tézmények gyökeret fogjanak és némi nevet szerezzenek. Lakásom közelében maradt egy nagyobb térség – valahogy megúszta a kertvárosi „fejlesztést", csupán néhány apró épület árválkodott mindeddig a közepén. Néhány éve a térség egy út menti tábla szerint még a „Consolatai Atyák" birtokában volt. Később az út felé nagy nyeregtetős téglaépülettel zárták le, mellé egy kisebb került, diákszállóforma. A táblát azóta „Consolatai Misszió"-ra cserélték, és a jövés-menés rémületet támasztott a szomszédságban, hogy itt még hatalmas fejlemények várhatók. Azaz néhány épületet állítanak még a meglévők mellé, és hamarosan új tábla hirdeti: Concolata Főiskola. Majd még néhány év, még néhány épület, és az újra átfestett tábla a Consolata Egyetemet fogja hirdetni. Az intézmény a létjogát mindenekelőtt kosárlabdacsapatával, rézfúvósaival, tornászaival szerzi majd meg, továbbá öntenek betonból az épületek mellé tolókocsi-felhajtókat, és hírét verik a velük járó speckoloknak mozgássérültek részére. Később az egyetem kirajzik messzi idegenbe: lesz Consolata Palermóban, Consolata Kusadisiban, Consolata Hyderabadban. S mire eszmélnénk, a *New York Review of Books*-ban hirdetni kezdi kiadványait a Consolata Egyetemi Nyomda is, ilyeneket: *A strukturalizmus és George Eliot dilemmája,* valamint *Samuel Johnsen hiányzó marxista látószöge.* A Consolata Egyetem hirtelen virágba borulásán senki nem csodálkozik akkortól.

A létra alján szaporodó kétes értékű főiskolák osztályszempontból még kívánatosabbá teszik azt a néhány megbízható és szabadelvű tanintézetet fenn a létra csúcsán. Hervadatlan hírük teszi, hogy irigy hasonlítgatásoknak tárgyai máig, és az új-angliai és közép-atlantai államokban még hallani efféléket: „Főiskolára jár, igen, de nem borostyánosba." A felsőosztályoknak viszont nem lévén szükségük fémjel-

zésre, többnyire *hors de université*-nek* számítanak. Gyermekeikkel kapcsolatos egyetemi reményeiket híven jellemzi, amit a fiukat egyetemre járató angol urak mondanak Douglas Sutherland szerint: „Illeszkedést tanuljon, a tanulmányi kitűnőség nem kívánatos." Ez is a műkedvelő tiszteletre méltó álláspontja mindazokon a szakokon, ahol nem pénzkeresetet tanítanak. A szakértelem semmiképpen nem úri dolog, azért, mondja Sutherland, „az úr soha nem hajtja fel motorházának fedelét, mert ad arra, hogy a motorokhoz ne értsen". Annak pedig számtalan az oka, hogy a felső láthatatlanok meg a felsőosztálybeliek kétes értékű tanintézetekbe csapják csemetéiket. Részint nem tudják, melyik melyik, részint óvatosak, mert sejtik, hogy a gyerek különb egyetemen nem állná meg a helyét, részint különködés és nyakasság lehet a magyarázat. Cornelius Vanderbilt Whitney ismét elöljár a példájával. Leánya és leányának barátnői nem a Vassarra kerültek, nem is a Wellesleybe, sem a Northeasternbe, sem a Wheatonba, hanem a floridai Boca Raton Főiskolára. Whitney fejében meg sem fordul, hogy ez talán nincs rendjén, mert könyvében elmondja azt is, mennyire tetszett neki, amikor feleségével átruccantak a szomszédos „Embly-Riddle Léghajózástani Egyetemre, ahol a múlt decemberben doktori címet kaptam". Ott elköltött ebédjük során, meséli élvezettel, „mindenkinek doktor Whitney és doktor Whitneynéként mutattak be minket, mivel feleségem, Mary a svájci Leysinben, az ottani Amerikai Egyetemen bölcsészdoktori címet szerzett".

Másrészt a felsőközép meg a középosztály a régi jó hírű főiskolákat, mint amilyen a Princeton meg a Yale, F. Scott Fitzgeraldhoz és John O'Harához hasonlóan tekintélyük támaszának tekintik. Bár valójában egyiküknek sem sikerült kijárni szívük egyete-

* Egyetemen kívülinek.

mét – sőt O'Hara be sem iratkozott: életében azt az ábrándot kergette, hogy járhatott volna a Yale-re, és mindig az 1924-es évkönyvet lapozgatta, hiszen a helye ott lett volna neki is! – mindketten lángolón ecsetelték tanintézetüket, melyeknek szent testvériletében üdvözülhettek volna. Az egyetemi jelvényt ma mind a kettő a legnagyobb áhítattal ragasztaná kocsija farára, mivel mind a ketten, a középosztály annyi tagjához hasonlóan, született csapatjátékosok voltak, s boldogulásukat csakis intézményes kereteken belül képzelhették.

A jobb főiskolák társadalmi vonatkozásait ügyesen szemlélteti Philip Roth *Isten veled, Colombus*-ában (1959), mikor a proli Newark utcáit a felsőközép Short Hillsének neves főiskolákról, Amherstről Bowdoinról, Cornelről, Dartmouthról, Harvardról meg a többiről elnevezett utcáival állítja szembe. A *Társasági Kalauz* tudatja az előszavában, hogy némely főiskolák gyakori említése miatt nevük rövidítésére kényszerül. A „borostyánosok" persze mind szerepelnek benne, de a Hobart, a Lehigh, a C. C. N. Y., a Rensselaer Polytechnic meg a Rutgers ugyancsak, bár a köztudatban, ha nem is a felsőközép tudatában megkoptak némileg. Ha manapság két hajót állítanának be a Los Angeles és San Francisco közti járatra, alig hinném, hogy a hajóstársaság azzal próbálná rangjukat megadni, amivel fél évszázada: hogy az egyiket *Harvard*-nak, a másikat *Yale*-nek kereszteli. A felsőközépposztályt a borostyános egyetemek azonban változatlanul vonzzák – s ha egyszer fiaik be nem jutnak, legalább „lakjanak benn", lehetőleg jó messzi, ha véletlen nem Cambridge-ben, New Havenben, Princetonban, Providence-ben, Hanoverben laknak a szülők amúgy is. Akik azonban borostyános hajlandóságaikat addig véka alá rejtik, amíg a főiskolai felvételik ideje elkövetkezik, azok lemaradnak az osztályfutamban: „A

Harvard vagy a Yale vagy Princeton nem elég – írja C. Wright Mills. – A drága gimnázium, ami igazán számít." S ha valaki nem a Hotchkissbe, a Grotonba, a Hillbe, a St. Markba, az Andoverbe, az Exeterbe vagy a Miltonba jár, rohama borostyános egyetemre társadalmi értelemben megtörik. A *Leányiskolai kézikönyv* ravasz szerzői jól tudják, hogy olyan középiskola látogatása ajánlatos, amely a borostyánosok „etetőjének" hírében áll, s akkor már az ember „lengetheti a zsebkendőjét és verheti a mellét bízvást, ha némely induló refrénjét fújják". „Nem elég befutni – állapítja meg Gore Vidal –, másoknak le kell maradniuk." Nem elég, hogy Williams Főiskola van a világon, kell hozzá Southern Mississippi egyeteme is, különben mit ér a Williams? A kettő együtt alkotja az amerikai felsőoktatás osztályrendjét.

Mulatságos valóban, hogy az amerikaiak ehhez a rendhez nyilvánvaló osztályokokból ragaszkodnak. Az is mulatságos, hogy az osztályok versengésének e porondjait egy Bennett professzornak kell védenie leleplezéstől, leértékelődéstől. Más látószögből azonban nem olyan mulatságos mindez. Az egyetemi intézmények tisztességet kölcsönző hatalma lelki sérelmeket is oszt a szakadatlan státusharcban. Tört szívek és szertefoszlott remények alighanem sűrűbben hevernek a felsőoktatás osztályporondján, mint másfelé az életben. Nem csupán azokról a diákokról és diákjelöltekről beszélek, akik a Columbiát célozták meg s végül az Ohióí Wesleyanon kötöttek ki. Megsínyli ezt a küzdelmet a tanszemélyzet is. Olyan tanárt nem ismertem ugyan, amelyik felkötötte volna magát, vagy megfojtott volna valakit, mert egy előkelő tanintézmény nem marasztalta, és egy kevésbé előkelő vagy éppenséggel „gyatra" egyetemen kellett állásért pályáznia. Olyat azonban seregestül ismertem, aki megkeseredetten az irigységnek

meg a rosszmájúságnak szentelte életét, nem pedig tanulmányainak, mint illenék. Aki az egyetemeket nem napjaink szalonjainak, kihallgatásainak és fogadásainak tekinti, jobban nyissa ki a szemét, akár tanár, akár diák, azt ajánlom. Alkotmányunk tiltja ugyan a nemesi címek használatát, egyetemeink mégis osztják.

Akármilyen iskolában tanítottak olvasni, csalhatatlan osztályjel, hogy aztán mit olvasol. (Vagy hogy olvasol-e egyáltalán. „Mind szembeötlőbb a társadalmi határ azok közt, akik olvasnak s azok közt, akik nem" – állítja Tom Wolfe.) A felsőosztályok olvasási szokásaival hamar végezhetünk. C. Wright Mills megfigyelése helyes, hogy a felsőosztály ugyan szemlére teszi a könyveit, de nemigen olvassa, legfeljebb az „igazgatásról" szólókat, meg a kérészéltű detektívregényeket. Hetilapokat és folyóiratokat fogyasztanak inkább, s azokat éppen, amelyeket John T. Molloy a felsőosztályi légkör támasztásához hivatali várószobákba ajánl: a *Time Magazine*-t, a *Newsweek*-et, a *U. S. News & World Report*-ot, a *Fortune*-t, a *Forbes*-t, a *Business Week*-et, a *Barron's*-t és a *Dun's Review*-t. Ha netalán szerzőnek tetszik lenni, és a felsőosztály tagjának ajánl könyvet a becses kézjegyével, visszafojtott lélegzettel ne várja az elolvasását.

A proletárosztály olvasási szokásain sem kell elidőznünk sokáig. Legkedveltebb fogyasztási cikkeik a felsőproli *Reader's Digest* (17,87 milliós a példányszáma) meg a *TV Guide* (17,67 milliós), és az olyan napilapok, mint a *New York Daily News* meg a közép- és alsóproli *National Enquirer*, a *Weekly World News*, a *Star* meg a *Globe*-féle hetilap, ami minden élelmiszerüzletben kapható. Ha valaki ezekbe belelapoz, azzal a gyanúperrel kezd élni, hogy népiskolai rendszerünk megbukott, annyi varázslatot, csodát, áltudományos zöldséget lát bennük – csupa holdbéli

embert, hazajáró lelket és igazlátót. Tüzetesebb olvasásuk során azonban kiderül, hogy szerkesztőik tudják nagyon is, mitől döglik a légy, és ügyesen adogatják a labdát innen s túl azon a mezsgyén, amely a képzeletet a valóságtól elválasztja. „A Falkland-szigetek argentínai elözönlése mögött a kilencvenhárom éves Hitler búvik meg" – olvasni az ilyen lapokban, vagy: „Jeles tudósok halottakkal értekeznek." Minden héten valami ártatlan csodával dupláznak rá az előző hetire. Több kárt, igaz, nem is tesznek, a horoszkóprovatoknál meg a házassági és családi tanácsadóknál. A prolihetilapok sok érdekfeszítő pletykát is kínálnak olvasóiknak ünnepelt személyiségek életéből. Céljuk épp az, mint a sportok kocsmai adatbankjainak: részessé tenni, azaz részesnek lenni a hatalom káprázatában, mintha bizony a proli mindezt tudván zsarolhatna vagy sorsokat irányíthatna. Csodáknál és botrányoknál mégis fontosabb, hogy a prolimagazin üdülést és megnyugvást szerez. Egyetlenegy sem bujt lázadásra:

KARCSÚSÍT A KÁVÉ MEG A SZESZ

HAJRÁ, USA! (Az élet jobb az Egyesült Államokban és egyre javul.)

Módszerük, hogy előkapnak egy véleményt és tényként állítják oda, s legtöbbnyire azon igyekeznek, hogy időseket, félénkeket, reményükvesztetteket a bátorság, a haláltmegvetés példáival vagy a halhatatlanság újabb híreivel lelkesítsenek:

Megmutattam, hogy 72 éves koromra nem vagyok erőm fogytán – magam vitorláztam át az Atlanti-óceánon

12 gyermekét járatta főiskolára a részesarató meg a felesége

A Kongresszus legtöbb tagja hisz a halál utáni életben

Nehogy azonban nagyzási hóbortba essünk, mert prolilapoknak nincs kizárólagos joguk a hülyeségek közlésére. Íme két hirdetés a *New Republic*-ból, amelyet pedig állítólag csupa józan liberális elme és „diplomás" olvas:

JÉZUS REGÉNYALAK! HÁROMDOLLÁROS FÜZETÜNK KÉTSÉGET NEM TŰRŐEN BIZONYÍTJA, HOGY JOSEPHUS FLAVIUSNAK, AZ EVANGÉLIUMOK SZERZŐJÉNEK TOLLÁBÓL TÁMADT.

Majd odébb, ugyane számban:

KÖZEL A VÉG! RÉSZLETEK EGY DOLLÁRÉRT...

A proli olvasó tisztességes, nem igyekszik érdeklődést mutatni, ha nincsen. A megjátszás a középosztály olvasói ízlésére jellemző. Sem a felsőosztályokat, sem a prolikat nem érdekli, mit gondolunk olvasmányai felől. Csupán a szerencsétlen törekvő középosztálynak reszket a lelke „a jó irodalomért". Körükben hallható a *smonca* meg a *limonádé* megbélyegzés oly gyakran. Ők a nagy falói a másodrendű és sokat markoló olvashatatlanságoknak, James Gould Cozzens, John Steinbeck, Pearl Buck könyveinek, Lawrence Durrell *Alexandriai négyes*ének, Herman Wouk, John Hersey és Irwin Shaw tömegtermelésének és Duranték bölcselettörténetének. Igazi középosztálybeli klasszikus *Az öreg ha-*

lász és a tenger, amelyet Hemingwaynek kedves kötelessége volt megírni, miután Thornton Wilder becsukta a boltot és a piac ilyenformán üresen maradt. A középosztály rajong Dylan Thomasért – Jimmy Carter kijelentette, hogy a legkedvesebb költője –, főként azért, mert lemezei kirántják az ideológia gyékényét a költészet alól és sztereozenéhez teszik hasonlatossá. Az ötvennégy kötetes *Nagy Művek* sorozatot is alighanem a középosztály hajlékában leljük meg, a *Syntopicon* kétkötetnyi marhaságával együtt, mert a középosztály bolondul a „hogyan"-ról szóló könyvekért, és nagy tisztelője a szaktekintélynek. Épp ezért nem vehet eleget a mindenféle lexikonokból sem. A szekrénysor könyvespolcán a gyűjthető értékek támasz gyanánt szolgálnak a Hónap Könyve Klub legújabb eresztéseihez (silányabb főiskolákat jártaknál az Irodalmi Céh könyvei láthatók, azoknál viszont, akik főiskolát egyáltalán nem jártak, *A Reader's Digest Zömített Művei*).

A középosztály persze ideológiáktól irtózó folyóiratokat járat, kellemes olvasmányokat, mint a *National Geographic*, a *Smithsonian* meg a *House & Garden*. A *National Geographic* egyebek közt abba a felsőosztályi álomba is ringatja, hogy kábítószereken elbódult, duzzogó fiát besuvaszthatja a hátulsó lapokon hirdetett drága kadétiskolákba és nevelőtáborokba. A *Psychology Today* délibábja, hogy a középosztályi olvasó tudományos érdeklődése naprakész, a *New Yorker*-é, hogy a kultúrának, az iparművészet finomságainak, például a Steuben-féle üvegeknek rajongója. A prolik *Popular Mechanics* olvasásáig terjedő műszaki érdeklődése megfelel a főiskolát végzett középosztálybeli természettudományos érdeklődésének a *Science Digest* fokán. Minél szabadabb észjárásúnak képzeli magát a középosztályi, annál többet ad fogyasztásának miként jére, és a *Consumer Reports*-ot alighanem ott találjuk szembe-

ötlő helyen elheverni a lakásában. Az árjegyzékek szerkesztői tudják is, hogy vevőik társadalmi állásuknál emelkedettebb szellemű lapok forgatásában tetszelegnek. Ha tehát az árjegyzéket a helyi harsona járatójának szánják, az eladásra felkínált lábtörlő játékosan beszőtt mintája a *New York Times* lesz. Ugyanez az árjegyzék buzdítja olvasóit, hogy „kiolvasott újságjaikat tartsák szép rendben, hogy a papírtermelésbe visszacsatolhatók legyenek", és fényképet közöl egy kovácsoltvas állványról, amelyen lapok tornyozódnak. Ámde mit látunk legfölül? Vajon az *Omaha World-Herald*-ot? Dehogy. A *Wall Street Journal*-t. Hasonló megfigyelésre alapoz az a felsőproli-árjegyzék, amelyik „vadnyugati" álantik bútort kínál, a karosszék mellé a folyóiratbölcsőbe *Atlantic Monthly*-t, *New Yorker*-t és *Smithsonian*-t helyez, nem pedig az ilyen környezetbe illő családi sajtpapírt.

A középosztály olvasmányaitól nem búcsúzhatunk el anélkül, hogy meg ne említenénk, mennyit formáltak napjaink amerikai prózáján. A középosztály irtózása az ideológiától, a határozott véleménytől, mint a társas élet ismertetése során láthattuk, szülőoka annak a sok nyomtatott finomkodásnak, köntörfalazásnak, szószátyárságnak, amelynek mosogatólevében fuldoklunk. A „vitástól" való viszolygás teszi, hogy a *New Yorker* oly ritkán közöl lesújtó könyvkritikát. Olvasói épp úgy kivetnék szájukból, mint a csípős, csattanós szót. A nyelv nálunk a nyaldoklás legfőbb eszköze lett, s még istenes, ha a körülnyalásé. A középosztály az árukínálat általános prózáját kívánja, amelynek tömegtermelése a *New Yorker* „Beszéli mind a város" rovatának *faux-naif* modorában történik. A Mobil Oil Corporation stílussá fejlesztette ezt a modort: hirdetéseiből a mezei virágszál ártatlansága és a szántó-vető ember nyíltszívűsége árad, nehogy a műveltséggel járó

fennhéjázást lobbanthassanak a szemükre. „A világvég nem jött el március 10-én szerdán (1982), pedig annyian várták", tudatta velünk, hirdette egy héttel utóbb:

> Igaz, ami igaz, a plánéták aznap syzygiában álltak, vagyis a Napnak egyik felén. (Mi sem tudtuk, mi fán terem a syzygia, meg kellett néznünk a lexikonban.) Ha azonban a világnak nem akar vége lenni, akár tehetnék felőle, hogy különb világ legyen.

A hirdetés annak is példája lehet, milyen fontos a közhely a középosztálynak. Akik több szerencsével járták az iskolát, azért olvasnak, hogy meglepetésekben legyen részük. A középosztály azért olvas, hogy elképzeléseiben megerősödhessék, tehát idegesíti, ha a szövegezés eltér a szokványostól.

A középosztály habzsolja a Biblia számos „új fordítását" is, vagyis inkább új átiratát „korunk igénye" szerint. Figyelemre méltó, hogy ilyenekre nem volt szükség mindaddig, amíg a műveltség közkinccsé nem tétetett. A sok beiskolázás vége az lett, hogy az emberek csak a leghétköznapibb szólamokat értik, a történelmet sem az eszményei, sem a nyelve felől meg nem közelíthetik, a középosztály „igénye" pedig az, hogy az istenség igéje is legyen „közérthető". Auden szerint

Az idő...
Szenteli a nyelvet
És teremtőit temeti

– a középosztály viszont a nyelvet gyűlöli, retteg tőle, és korlátot emel azok közé, akik Ruth könyvét (1:16) így olvassák:

Valahová menéndesz, oda mégyek

s azok közé, akik így szeretik:

Ahova méc, oda mék.

A másféle iskoláztatás, a másféle törekvések meg a másféle szellemi légkörök nem csupán az osztályok olvasmányait teszik másfélékké. Igaz, hogy olvasmányaik másfélesége folytán hisznek aztán más mindenfélékben, s egyebek közt ez teszi az Egyesült Államokat „megosztott nációvá", ahogyan Richard Polenberg nevezi a könyvében *(One Nation Divisible)* (1980). A két felsőosztálynak, mint tapasztalhattuk, nem sok a hite. Egy hittétele, hogy a családi tőkébe belemarkolni nem illik. A másik, hogy nyakkendő és zakó nélkül élni nem lehet. Ezzel meg is van a hitvallásuk. A felsőosztály még a kultúrában sem hisz a felsőközép módján, vagy ha mégis, úgy véli, kellemes körítéssel alkalmas csupán emberi fogyasztásra. Cornelius Vanderbilt Whitney azért szereti Saratoga Springset, mert, mint mondja, „a Művészetek felvonulása mellé itt rendezik az Egyesült Államok legkülönb lóversenyeit". A coloradói Aspen nem csupán azért Mekkája a felsőosztálynak, mert odajutni költséges, hanem mert a „kultúrához" kies tájjal és a gazdagoknak való sportokkal is szolgál.

Hanem a középosztályban burjánzanak a hitek. Például a székszorulásban máig hisz, azzal, hogy a székelés egynapos kimaradása is tragikus, és azonnal „engesztőszert" kell nyelni, lehetőleg olyat, amilyet a tévében éppen hirdetnek. A belek tisztaságába vetett középosztályi hit emlékeztet a makulátlan konyhába vetett hitükre – ki szólhatná meg azt, aki mindkét kapuja felől ilyen takaros? „A vastagbélkúrát tanulmányozom – tudatja egy fiatal nő Studs Terkel-

lel –, mivel meggyőződésem, hogy bélrendszerünk gyakori takarításra szorul." Középosztályi hit az is, hogy szabad foglalkozásúnak kell lennünk minden áron, mivel a fogász meg az állatorvos különb ember a fizetett alkalmazottnál, aztán, hogy a bőr a legnemesebb ruhaanyag, aztán, hogy poggyászáról ítélik meg az utast, meg hogy utazáshoz öltözni kell. Hite, hogy Peter Shaffer drámái mélyenszántóak, Shakespeare-éivel egy polcra helyezhetők (mint ahogy Durrell is felér a proszitnak ejtett Prousttal), és alighanem állva tapsolja meg a pszichiáter beszédét az *Equus* végén. Építészeti kánonában rendíthetetlen hittétel, hogy a Lincoln Center operaháza szépséges, amennyi aranyozás meg bíbor meg apró lámpavirág van benne. (Közbevetett tesztkérdés: Bolondulni tetszik a kakukkszóért Beethoven *Pasztorál*-jában? Mert akkor középosztályinak tetszik lenni.) Ugyancsak ők hiszik szentül, hogy a repülőtér különb hely a buszpályaudvarnál, és ugyancsak a haladásba meg a gyors ügyintézésbe vetett hitük tétele, hogy a személyi számítógép megoldja a család gondjait. (A „töllesztésbe" vetett prolihit változata.) A középosztály bizalma az elektronikus megoldások iránt szemléltetően tükröződik abban a tévéhirdetésben, mikor az örömapa tudatja lánya esküvőjén, hogy az új párt Betamax-számítógéppel ajándékozza meg. Milyen szép gondolat! – sóhajtja a középosztály a képernyő előtt.

Mivel a prolik minden tekintetben érdekesebbek a középosztályiaknál, hiteik is nyilván érdekesebbek. Mert ugyan a középosztály mely tagja vallaná, hogy amit álmodott, annak jelentése álmoskönyvből kihüvelyezhető? Vagy hogy a réz karkötő elhárítja az ízületi gyulladást? Vagy hogy lóversenyfogadások folytán tenger pénz állhat a házhoz? Vagy hogy a kincstár brómot csepegtet a katonák ételébe, csintalan gondolatok kiküszöbölése végett? Vagy hogy fel-

találásokon megszedheti magát az ember, „például, ha rájön a szabadesés forszára", mint egy szállodainastól hallottam Manhattanben? Vagy hogy a nyomorékok és torzszülöttek előző életükben elkövetett vétkeikért bűnhődnek? A középosztályi szív akkor dobban meg, amikor a Tiffany-cég valami randa ékszer hirdetésével környékezi, a proliszív pedig akkor, ha egy hirdetésből alféli viszketegének elmulasztásához merít reményt, vagy olyan pókerkézikönyvet ígérnek neki, amely „szavatolja a biztos jövedelmet".

A prolilelket a középosztályitól babonássága különbözteti meg a leginkább. Épületekben a proli iránti tapintatból hagyják ki a tizenharmadik emeletet, versenyautók rendjéből ugyanezért marad ki a tizenhármas. A kicsiny számok épp annyit foglalkoztatják a prolit, mint a nagyobbak (a hozzá való, hosszában kétszer átmetszett S-sel) a felsőbb osztályokat – tehát a jelentős sporteredmények, a szerencsés számok, a nyerőszámok. Nemrégiben repülőtéren álltam sorban egy proli mögött a kioszknál. Két dollár hatvanöt cent értékű újságot és „rágót" vásárolt össze, majd odakurjantott némi távolságban álldigáló nejének: „A legközelebbi szelvényeden húzd ám át a hatvanötöt!" Alighanem azt remélte, minden sorban álló felfedezi benne a régi sipistát. A proli búvja a magazinok asztrológiai rovatait, továbbá hiszi, hogy a „jó passz" meg a „rossz passz" úgy kíséri, akár az árnyéka. Nyerő rendszereken töpreng, és mivel meggyőződése, hogy elveszett holmija megtalálásához égiek segítik hozzá, Szent Antal közbenjárását apróhirdetésben köszöni meg. Egyszóval hisznek a mennyországban is, válaszolnak, ha a postaládájukba ilyen hirdetést ejtenek:

SEGÍTSÉGRE SZORUL??? JÓT TENNE AZ IMÁDSÁG? LELKI BAJ GYÖTRI? MAGÁ-

RA MARADT? A PÉNZ BOLDOGSÁGOS HARMATOZÁSÁRA VÁGYIK?... ELJUTTATOM ÖNNEK „A VAGYON ARANYKERESZTJÉ"-T. SZÉPEN KÉREM, PÉNZT NE KÜLDJÖN.

Bármennyire csábító volna elemeznünk de Tocqueville-nek azt a megállapítását, hogy „a vallási téboly mindennapos az Egyesült Államokban", e könyv kereteit szétfeszítenők, és csorbát szenvedne az illendőség is, ha hitbuzgalmak osztályjelentőségének hüvelyezésébe fognánk. Az osztályok temetkezési szokásainak különbözőségére is utalhatunk csupán. Osztályhatár alighanem olyan családok között vonható, akik télvíz idején „virágtakarót" borítanak halottaikra a temetőben, hogy meg ne fázzanak, meg az olyanok közt, akik szeretteiket nem tekintik fázósnak. Másik ilyen határ a fényes temetés meg a temetést követő hangzatos „In Memoriam" hirdetés az újságban.

Mélyebben nem kutaszolunk, és zárógondolatnak szánjuk egy középnyugati középiskolás válaszát egy szociológus hasonló irányú tudakozódására: „Ja. Füvet, azt szívunk mind. Kocsiban, az iskola előtt, ahol ránk jön. De attól még hiszünk az Istenbe és a kurva anyjába elküldjük, aki az Istent basztassa."

7

„SZÓLJ, HADD LÁSSALAK!"

Akármennyi pénzt örököltél, akárhogy szűkölsz, ha az állásod veszedelemben forog, akárhol lakol, akármibe öltözöl, akármekkora a garázsod és akármivel burkolt a behajtód – akármilyen édes az italod, akármikor vacsorázol, akármiféléket rendelsz árjegyzé-

kekből, akárhova jártál iskolába és akármilyen könnyesen emlékezel rá, sőt olvashatsz akármit, osztályod mégis akkor válik legnyilvánvalóbbá, amikor a szád kinyitod. „Beszédünkkel szakadatlanul hirdetjük társadalmi állapotunkat" – fogalmazza át John Brooks mai amerikaiak számára a Ben Jonson megállapítását: „A nyelvünk ránkvall, Szólj, hadd lássalak!" S ami igaz volt a tizenhetedik században, sokszorosan igaz a huszadikban, mert íme, mi olyan vastag társadalmi rétegben élünk, amilyen Jonson idejében nem létezett: olyan középosztályban, amelyik inkább leharapná a nyelvét, semmint hogy sértsen vele, ilyenformán ontja a rétegjelző finomkodást, körülkerítést, leplezett trágárságot („Basszuskulcs!").

Alexis de Tocqueville félrefogásai is óvatosságra intik a vizsgálódót. Jövendöléseiben ugyanis azt képzelte, hogy a demokratikus politikai berendezkedés a társadalmi különbözőségek nyelvi jeleit is elhengerli. Talán éppen az amerikai nyelv együttes különbözősége indította arra a megfigyelésre a tizenkilencedik század derekán, hogy itt mindenki egyféleképp beszél, és „mintha elmosódott volna az a választóvonal, amely egyebütt »elkülöníti« a közönségest a finomkodótól". Elmélkedését azzal zárja, hogy a társadalmi keveredés a nyelvben is tükröződik. A fejlemények azonban rácáfoltak mind társadalmi, mind nyelvi megfigyeléseire. Éppen a demokrácia következtében váltak itt rikoltóbbá az osztályok megkülönböztető jelei, mint egyebütt, nemhogy elmosódtak volna. Nincs itt keveredés sem a társadalomban, sem a nyelvben, ennyit jól tudnak a legegyszerűbb emberek is. Szociológusok kérdéseire megmondják kereken, hogy kinek-kinek beszédje szerint ítélik meg társadalmi hovatartozását első találkozásuk alkalmával. „Világos – válaszolja egy megkérdezett –,

hogy amint a száját valaki kinyitja, a másik már tudja, kivel áll szemben."

Mivel az osztályrendszer többrétű minálunk, mint Angliában, merő kettéosztása nem lehetséges, ahogyan Nancy Mitford osztja fel a brit nyelvet az *Encounter* 1955-ös évfolyamában megjelent pompás eszszéjében, elválasztván az „F"-et (ti. a felsőosztály nyelvét) a „nem F" csepűjétől. Mégis tanácsosnak látszik, ha a durva rostálással kezdjük magunk is. A proli nálunk is bizton elkülöníthető a középosztályitól s a feljebb valóktól a „suk-sük"-kel, amint az utóbbi fejezet diákjának válaszából oly jól kitetszett. Ilyesmit ebédlőben nemigen hallani, sem olyan házban, amelynek hálószobáiban fenn szállóvendégeket látnak, sem egy Nantucket partjainál vitorlázó huszon-valahány méteres testű háromárbocoson, viszont gyakran hallható kaszárnyában, autószerelő műhelyben, munkáskocsmában. Másrészt ugyanennek a fajta hibának kevésbé fülbosszantó változata „ugrassza össze" a felsőosztályokat a középosztállyal. Valójában senki sem tekinti sem hibának, sem nyelvcsuszamlásnak az efféléket. Inkább társadalmi tájszólásnak tetszenek, s aki ilyet kiejt, azt a más osztályból való megbecsülheti ugyan, de barátkozni soha nem barátkozik vele.

A középosztály és a felsőbbek határa azonban inkább a szavak megválasztása mentén húzódik. A középosztály idegen szavakon fitogtatná nem létező műveltségét, és valóságos színeit a legalja „rökamé"-n, „inekcijó"-n, „szimbólium"-on, majd a bonyodalmasabb „kondolál", „renumeráció", „meterológia", „kordináció", „poszthumusz" felfelé tartó és a középosztály felső határait jelző szósorozaton mindig kimutatja. Kivált, ha „intellektuel" lett belőle, és a búgatóport vagy baktató burjánt azontul „afrosiakum"-nak, a maga kínján tanult „atodidaktát" pedig „artikulátlannak" minősíti. Tekintsük például

Reagan elnök tanácsadóját, Edwin III. Meese-t, aki osztályának foga fehérét nyomban kimutatta, mikor a televízióban „meginterjúvolták" (meginterjúholták?), és műveltségét az *interpoláció* többszörös beiktatásával kívánta csillogtatni, azonban az mindannyiszor „interpelláció"-nak hangzott. A középosztály veszedelme, hogy amikor nagyot mondana, pofára esik. Hát még amikor ugródeszkát is tol alája, és „ha úgy tetszik", „bizonyos vonatkozásban" „tekintetbe veszi", „tévedés ne essék", „úgymond": „genelógiáját".

Csodálatos, hogy a középosztály a nyakát kockáztatja egy költséges csengésű idegen szóért, mégis mennyire szereti a biztonságot. A házának, még ha nem is éppen az övé, csupán osztályosaié, *otthon* a neve. Kéjesen hangoztat ilyesmiket: „X-ék bájos ötszázezer dolláros otthonában jártam", vagy földrengés után: „Arra eszmélt, hogy otthona rázkódik". A középosztálynak valamikor kedves „ház" útját talán követhetjük is kifelé a divatból. Helyettesítő fogalma, az „otthon", az ingatlanközvetítő szaporán járó ajakán támadt, mintegy a vevők figyelmét elterelendő a rideg tényvalóságról, hogy tudniillik nem egy rakás reménytelenül összeeresztett téglát vásárol, és gyúlásbiztos műanyag bélést belé, hanem hívogatást, kényelmet, bensőséget. A vevők pedig több okból is kaptak a szépítésen: (1) a középosztály imádja az olyan szavakat, amelyeket a hirdetési szakma be-, illetve lejáratott, (2) magát is szívesen áltatja azzal, hogy pénzéért kényelmet, bensőséget, házi meleget kaphat, csak a „forszát" kell megtalálni, (3) mivel gyökereinél fogva puritanizmusra hajlik és retteg a lesújtó ítélettől, piszkos fantáziájában „a ház" amúgy is piroslámpás képzetekkel társult. Soha nem hallhatott „rossz hírű" „otthonok"-ról, hiszen a jatatának a régi időkben sem volt „faotthon" a neve. Csupáncsak a hétvégi házukat nem

tisztelik otthonnak, minél szebb helyen áll, annál kevésbé. Ugyan ki emlegetné otthonnak kétszáz esztendős zselyépelt fehér majorházát valahol Maineben, New Hampshire-ben vagy Vermontban? Az otthon tehát manapság a kicsiny, hivalkodó, hagyomány és jelentőség nélküli, kietlen „fejlesztési" vidéken hamarjában gányolt, oktalanul drága építményt jelenti, amelyben a középosztály lakik. S ahogy szegényedik, úgy válik meg „otthonától", és költözik „mozgó otthon"-ba (korábban utánfutónak vagy éppen bútorszállító kocsinak hívták az ilyesmit), vagy éppen, mint nevezik, „motor-otthon"-ba.

Bedől a középosztály sok egyéb virághímes hirdetési szólamnak is. „Kerüljön beljebb, nappali fórumunkra" – hallani az alig gyökeret eresztett nagyvállalati tisztviselőnét, amint a társalgójába tessékelne be. Vagy „ha jól emlékszem, az előcsarnokban tette le a kabátját" és arra az undok szurdékra céloz, ahol befelé jövet őnagysága mellett elnyomakodtam. Nem igazán meglepő fejlemények ezek, hiszen amíg a középosztály bérházban lakott, a lakásközvetítő „hall"-nak sózta el a vakszobát, „loggiá"-nak a lopott tornácot, és a középosztály kapott a szón. Azóta a legrandábbb törülközőjének is mentsége, ha *dizájn,* pláne, ha *kompjúter dizájn.*

A középosztály azt hiszi, örökös kapaszkodásában segítik a széles nyelvi ecsetvonások. „ A színház grandiózus színeket inszinuál", állítja egy színész tévébeszélgetése során. Persze *inszcenál*-t mondott volna, bár ilyenformán megmondta azt is, hogy orcája verítékével kaptat a felsőközép iránt. Beszédes példája a középosztály szidolozott stílusának az egyik új helyi képes újságba tett röplap – egy korábban tekintélyes, majd megrohant (a Prolet-Árról a következő fejezetben szólunk bővebben) kertvárost hirdet a középosztály álmodott eleganciájának fogalmaival:

A környék élete egyben életstílus. A kellemességek stílusa... Kristály a kitüntetett vacsoraasztalra... Hívogató gourmet éttermek... A jó lektűr öröme... Így kell élni, szépségek és kellemességek közepette, csöndes válogatásban... A – – – *Magazine* vezeti Önt e tömegből kiváló közösség életébe, álmaiba, alkotó megnyilvánulásaiba, igényességének indítékai közé... A – – – *Magazine* finom érzésű, intelligens emberek, asszonyok és gyermekek magazinja. A – – – *Magazine* az Ön tükörképe!

Nyilván látható itt, miként támogatja egymást kapkodó kapaszkodásában a középosztály, s az ígéretek miféle császárkeverékével tartják egymásban a lelket.

Habüszti Guszti választékossága jellemzi a légitársaságok és „légikikötők" stílusát is, hiszen közönségük döntő többsége középosztályi. Ha egy repülőtéren első pillantásra ki nem derülne, milyen reménytelenül középosztályi fogalmak uralkodnak itt az örökké duruzsolt kényelem és fényűzés felől, hirdetéseikből is kiolvashatjuk. Például, milyen egykettő kinevezik magukat „internacionális"-nak, vagy mint a houstoni repülőtér, „interkontinentális"-nak. Elég, ha egy repülőgépet olykor megeresztenek Acapulcóba vagy Albertába – az az egy szál gép azontúl nem *tart* Acapulcóba, hanem „közlekedik", és az Albertából érkező gép nem *leszáll, begördül, beáll,* hanem „bejár". A repülőtér ettől a fontoskodástól eltekintve óvakodik a nemzetköziség pusztító mérgeitől – pénzváltással, idegen nyelvekkel, effélékkel nem foglalkozik.

Nemcsak a repülőgép maga, hanem minden felirata, figyelmeztetése a fellegekben jár. Ha valaki az elköltött „italát" vagy „helyváltoztatási feszélyezettségét" óhajtaná leöblíteni, akkor „kérjük, a dohány-

zástól szíveskedjék eltekinteni a mosdó használata során".

Ámbár a mosdónak nem rendeltetésszerű használata is meghasonlást támasztana a középosztályi lélekben, vagyis ha valaki nem úgy élne vele, ahogy az ajtó felirata kínálja – de a „toilet" vagy éppenséggel „toilett" mindig kisegít lányos középosztályi zavarunkból. Továbbá leplezésére mindig legyen kéznél néhány ásatag káromkodásunk vagy nyomatékosító szavunk, ha mosdó előtt állva a húzózárral megsértjük magunkat. Én magam hallottam ilyen megszorult középosztályi úrtól, mint ha a tizennyolcadik századot hallottam volna: „Ebadta!" A kiskés, a terembura, a kutyaszerelem hasonlók. Hallottam továbbá a tévében Dozier amerikai dandártábornokot, amint ép bőrrel szabadulván olasz emberrablók mocskos kezéből, így nyilatkozott: „Bizonnyal jólesik idehaza lennem." A felsőosztály állja a sarat az efféle szépelgésekkel szemben. Jilly Coopernél olvassuk: „Hallottam egyszer, hogy fiam így oktatja barátait: »Anyu szerint az *elnézést* csúnyább a *bazmeg*-nál.«"

A tények megkerülésében és a társadalmi kapaszkodás igyekezetében nagy segítség a nyakatekert beszéd, egyebek közt a hossza miatt is. Jonathan Swift úgy mulatott valamikor, hogy szótagok nyomatékát, súlyát, „temérdekségét" mérte. A középosztály nem eszmél Swift kajánságára, hanem megfogadja a tanácsát azonmód, és *most* helyett „jelenleg"-et vagy „a jelen pillanatban"-t mond, *majd* helyett pedig „a következőkben"-t. Hugh Rawson 1981-ben megjelent *Dictionary of Euphemisms and Other Doubletalk* (Eufemizmusok szótára) című értékes művében leszögezi az alapelvet:

> Minél hosszabb az eufemizmus, annál jobb. Mindenképpen hosszabbnak kell lennie annál a szónál, amelyet helyettesít, hangok számára,

szótagok számára nézve egyaránt, de kívánatos, hogy egy szót akár többel helyettesítsünk, részint azért, mert a tilalmas angolszász szó jobbára rövid, részint azért, mert a gondolatot megkerülni hosszabb út, mint kimondani egyenest.

Rawson ezután áltudományos „Köd és Böhöm" mutatószámot szerkeszt a körülírás hosszának, illetve az értelemsikkasztás sikerének gyors megítélésére. Számítási, részletekbe nem ereszkedünk, elég lesz néhány példa: a prostituált KÖB-indexe „cafat" viszonylatában 1.4, a „rüfke" viszonylatában 2.4. A Rawson által mért legmagasabb KÖB-indexet a *Miniszteri Ügyintézés Belső Segédszemélyzeté*-nek juttatja, s a kacifántos cím alatt nem rejtőzik más, mint a miniszteri szakács. Az eufemizmus pálmáit a hivatalok viszik el.

A középosztályi és hivatali szókincs kombinációja persze verhetetlen. Amikor a kertvárosi diplomata beszédet ereszt meg, csakis felvet, jelez, hangot ad és hangsúlyoz, nem hallgathatja el és emlékezetünkbe idéz, rámutat, utal, leszögez és aláhúz, mondani semmit nem mond. A cégvezető vállalatának részleges működéséből kihámozhatjuk, hogy alig döcög, vagy ha „a vállalat kebelében a szükségesnél jóval csekélyebb változások mennek végbe", akkor éppenséggel rohad. Ha „további lépéseket kell előirányozni a döntéshozatal korszerűsítésében", akkor a cégvezetőnek fingja nincs, mitévő legyen, ha pedig „a jelen helyzetben szembe kell néznie az extenzív fejlesztés határaival", akkor reménye sincsen. Ha vezérigazgató, és azt követeli, hogy „a vezető tisztviselők körében élénkebb legyen a mozgás", akkor remeghet a többi rókalélek, hogy páros lábbal rugdalja őket ki, hiába „rendelkeznek" diplomával, de ha „a hatékonyság alakulása nem kielégítő", mindannyian

számíthatunk rá, hogy „az árak szabályozó szerepe erősödik", azaz méregdrága lesz minden, ámbár „az ügy megoldása nem tekinthető lezártnak", vagyis a pénz azután is csak romlik.

S mivel a társadalmi szorongás, mint de Tocqueville és Whitman egyaránt jól látta, beleépült Amerikába, tarthatunk attól, hogy a középosztály velőtrázó semmitmondásával összefertezi a többi osztályt. Tekintsük például az olyan mozaikszavakat, mint a MUFF: Meningitiszes Utókezeltek Fiktív Föderációját. Az avatottak a három lépés távolságukat őrzik a tisztátalanoktól (értsd: a proliktól) az efféle rövidítésekkel, másrészt tulajdon soraikat is (emlékezzünk a tiszti feleségekre) tömörítik. Ilyenfajta mesterkedések nélkül széthullana a középosztály. Azonban a proli is szereti felkapni a reggeli lapban olvasott új szót, s már hallottam olyat, hogy ha szava volna valakivel, nem kihívja a kocsma elé, hanem – mint a középosztály, amely az összeszólalkozásokat „másképp éli meg" és „valahol" – azt mondja „a illetőnek", hogy „le kellene ülnünk". Nemcsak leülnek, le is fekszenek már valakivel, mint a középosztályiak, bár annyi eszük még van, hogy nem „szeretkeznek". Kezd elharapózni körükben a középosztály bírvágyának jelszava, a „saját" is, ha úgy be találnak törülközni, hogy a saját anyjuk nem ismeri meg őket – semmiképpen sem az, akit ilyen alkalmakra a kölcsönzőből szoktak kivenni. Hogy a dologbíróból „munkaképes" lett a proli ajakán is, abból inkább a felsőosztály döbbenete hallható ki: Hát képes dolgozni? Mikor a munka az italozó osztályok átka? A középosztályból terjedt lefelé az intézményes ellátottság kulcsszava, „az igény" is. Régebben még a maguktehetetlenek is kérték, kívánták, követelték az ágytálat, vagy éppen számot tartottak rá, ma azonban a „munkaképesek" is igénylik

a levegőt, és az intézmény tudomásul veszi, hogy van igény.

A gyakoribb rendelkezés a diplomával fölfelé, a középosztályra is ható nyelvi változásokat támasztott. Az „Eztet-aztat" erőszakos rámutatása megmaradhatott társadalmi fogantatásának helyén, de a „tud", a „bír", az „akar", a „kell" hangoskodása ma már a középosztálytól sem idegen. Aki a megvett selymet régen blúznak *szánta*, az ma „blúzt akar belőle csinálni", de akinek pénze nincs az anyagra, csak nézegeti a kirakatban, szemezget vele, bűvöli, az is „meg akarja venni" ma már. Régebben arról volt a szó, hogy *szokás* enni a halat, ma csakis arról, „hogyan kell". Régen *illő* dolog volt megbecsülni a pénzt, ma szórni kell.

A hirtelen támadó csend a felsőosztályi társaságra jellemző (nem is lehet másként, mint Nancy Mitford megállapítja, ha a távozó középosztályi azzal búcsúzik, hogy „örült a szerencsének"). Viszont valakitől (alighanem felsőprolitól) ezt hallotta: „Ha anyám nekiállt veszekedni apámmal, először becsukta mind az összes ablakokat, nehogy már a szomszédokat szórakoztassa. De bezzeg a szomszédok (alsóbb prolik nyilván) inkább még nyitották az ajtót meg az ablakot, úgy erisztették ki a hangjukat..." A proli kényszere, hogy létét és jelenlétét köztudomássá tegye. Beszélgetéseit a tömegközlekedés valahány alkalmatosságán a közfigyelemnek szánja, és dudorászni is úgy dudorász, hogy ha netán felfedeznék, vihessék mindjárt az Operába. A középosztály retteg a nevetségessé válástól, a gyalázattól, ezért a hangoskodást a prolira hagyja, akinek úgysincs vesztenivalója. A hangoskodás egyébként is egyfajta kiárusítás – ez az egyik oka éppen a felsőbb osztályok viszolygásának a kiárusításoktól. A proli kétszer-háromszor mond mindent, ők bővített mondatként is alkalmazzák a „Hm"-t.

KAPASZKODÁS, ZÜLLÉS
Prolet-Ár

Osztályhelyzetet változtatni bajos. Millióknak nem sikerül a kapaszkodás, néhány ezernek nem a züllés. Meggondolni is szomorú, mekkora igyekezetet gazolnak bele ebbe is, abba is. August B. Hollingshead szociológus nem is kapaszkodóknak, hanem erőlködőknek nevezi a hasztalan felfelé igyekvőket. Köztük lehetnek a washingtoni Rozanne Weissman státus-gyógyász betegei, mert ő tanítja a felfelé igyekvőket mindenféle apró ravaszságra, egyebek közt arra, hogy a helyi lapok pletykarovatába belekerülés a követségi koktélpartikra való meghívást vonja maga után. A tanács rossz, mert a követségi összejövetelek szinte az élet legalját jelentik. Másrészt megtudjuk Rozanne-tól, hogy a kapaszkodónak olykor, ha akár ideiglen is, élnie kell a szemenszedett hazugságokkal. Egy házmestert idéz: „Ha társaságban valaki megkérdi: »Mivel foglalkozik?« – én ezzel szúrom ki a szemét: »Hites könyvvizsgáló vagyok.«"

A kapaszkodók legszívósabbjai az egyetemi tanárok. C. Wright Mills átlát rajtuk: „Boldogulnak férfiak a pedagógia e felsőbb mezein még akkor is, ha a középosztály mélyéről származnak, holott gyermekkoruk környezete nem áldotta meg őket a lélek gazdagságával, a kultúra távlataival, a képzelet szárnyaival. A professzori testület százával foglal magába olyanokat, akiknek státusa javulván, osztályhelyzetén is javítana kapaszkodással... bár valószínűbb, hogy szellemi tökélyre, semmint társas pallérozottságra tesznek szert." Kerülnek közéjük olyanok is sokan, akiknek „szellemi érdeklődése a szakterületén kívül jellemzően plebejusi, életmódjuk meg éppenséggel nyárspolgári". A professzor jellemző

meghasonlása, hogy fele lelke a tekézőbe vezérelné, másik fele pedig kaptatna felfelé, ezért öröklött vagyonú népek közt tölti nyarát kelletlen, patinás fürdőhelyeken.

Az előzőekben már ismertetett árjegyzékek összeállítói tudják, hogy megbízható középosztályi rendelőik az olyan kapaszkodók, kiknek vágya legfeljebb elméletben teljesülhet. Ha viszont „Intézeti szeszkredenc" feliratú trikót vásárolnak, kelthetik azt a látszatot, mintha a felsőközépből indultak volna el a züllés útján. (A „Intézeti szeszkredenc" valóságos osztályhelyét jól jelzi ugyanabban az árjegyzékben az olyan kínált cikkek szomszédsága, mint a zenélő szemétlapát, amely, ha felhúzzák, hazafias dallamot bocsát ki, továbbá „A világ legkisebb harmonikája!") Képzeletben kapaszkodóknak szól az a másik árjegyzék is, amely háromszor négyméteres falikárpitot kínál, rajta fényképművészeti falkép egy felsőosztályi könyvtár mélybarna bejárati ajtajáról s a hozzá csatlakozó könyvespolcról – a padlóparkett, az asztalosmű keményfa, a könyvek bőrbe kötöttek, és a szárnyas ajtók körül mállik a vakolat. Ezt tessen föltűzni tisztességes középosztályi falára – „Tapad, mint a tapéta!" –, és valahányszor ránéz, kivált, ha kancsalít vagy be van állítva egy cseppet, mindjárt két osztálylépcsővel feljebb került.

A kapaszkodás értelmét, ha éppen csak elméletben, látja is mindenki, a züllését azonban nem, bár az igyekezet lefelé többeket szólít, mint hinnők. A két ellenirányú mozgást jól példázzák a férfi homokosok meg a leszbiánusok. Nagyralátó homokosok felfelé törekednének, hogy szegény környezetükből elindulván régiségbolt, fodrászüzlet vagy képcsarnok tulajdonába jussanak. A végcél mindenképpen: nagyságok társaságába jutni. Ennek érdekében dallamos telefonhangokra nevelik magukat, és „a stílust" keresik mindenben. A leszbiánusok pedig inkább zül-

lenének: taxisofőri, rendőri, építőmunkási állásért otthagyják középosztályi polcukat. A homokos végső társadalmi ábrándja, hogy felvirágozott, ezüst evőeszközökkel és kézöblítő tálkákkal teljes ebédlőasztalnál foglaljon helyet, gazdag, sikeres, pompásan öltözködő és előkelően laza erkölcsű társaságban. A leszbiánus végső társasági ábrándja viszont, hogy szakikkal zabáljon kétkapura a hátbaverdesős, lapogatós büfögőben.

Leszbiánusokhoz hasonlóan olykor az irodalmárokon is elhatalmasodik a züllés vágya. Tekintsük T. E. Lawrence-t, aki közlegényként csatlakozott a Királyi Légierőhöz, vagy Norman Mailert, aki a gyilkos proli Jack Henry Abbottal adta le magát. Előkelő neveltetésüket vezekelnék-e? A szeszelés biztos receptje az osztályból való kibukásnak – a Részegesek Utcájába elég bekukkantanunk. Mivel pedig az irodalmi szerzők hagyományosan nagy szomjú embereknek számítanak, nem lehetetlen, hogy sokan közülük a züllést célozták meg egyenest. Írók és vájtfülűek proliholmik viselése útján is züllenének, akárcsak az előkelő egyetemek hallgatói, akik szobafestői munkaruhában szaladgálnak és kommunákhoz csapódnak. Olykor fiatal csövesek módjára öltöznek, és Leslie Fiedler szavával „tiniimitátorrá" válnak. Egylépcsős ereszkedéssel azonban ritkán érik be. Középosztályinak vagy felsősnek nagyon le kell csúsznia. Csakhogy a züllés éppoly reménytelen vállalkozás, mint a biztos emelkedés. Erőlködhetsz, ha a szádon ki nem hangzik a lódobogás, a nyelved csuszamlik meg, vagy az öltözködéseden fedeznek fel kivetnivalót, a kocsid nem jól megválasztott vagy az elgondolásaid tökéletlenek. Ha a felsőosztályit szakadtan kapják, méltán zúdul rá a prolik haragja, mert miért nem suk-süköz, mint ahogyan a felső régiókba keveredett proli elárulja magát, ha articsókát tesznek elébe és nem tud hozzálátni. Persze a társa-

dalmi züllés legtöbbje nem szántszándékos. Pénzromlás, munkanélküliség, pangó gazdaság, gyengülő termelékenység mind összejátszik, Paul Blumberg szavával „az amerikai osztályrend európaizálódásá"-ban, vagyis „a szerkezet merevebbé válik, az egyenlőtlenségek nőnek". Évtizedek felfelé mozgása után „az amerikai tömegek úgy érezhetik, lezúdítják őket". Nemrégiben még volt hely a tetőn. Mára „csupán a pince ásít fenyegetőn", állapítja meg Blumberg.

Bármilyen sajnálatos, a teljes társadalomról elmondható, hogy züllik. Prolet-Árnak nevezzük el ezt a jelenséget, hogy a fejlett ipari társadalmak proletarizálódnak feltartóztathatatlan. A Prolet-Ár kérlelhetetlen velejárója tömegtermelésnek, tömegeladásnak, tömeghírközlésnek, tömegnevelésnek. Kiáltó példái a *best-seller* könyvlisták, az olyan filmek, amelyeknek gyakorlatilag mindenkihez szólniuk kell (csupán az értelmesekhez meg az érzékenyekhez nem), az új bazárok, a lemmingekéhez hasonló menekülés a Napos Övezet szellemi ürességébe. „A pillanat jellemzője – írja 1930-ban Ortega y Gasset *A tömegek lázadása* című művében – hogy a semmitmondó elme, bárha érzi tulajdon semmitmondását, bátran felkel a semmitmondás jogáért, sőt mindenkire rákényszeríti." A folyamat eredménye, írja Donald Barthelme, hogy az alligátorokról is szkájt húznak le, amivel csupán Ezra Poundnak arra a korábbi megállapítására teszi rá a modernség koronáját, hogy a villanyzongora hovatovább elnyomja Sappho húrjait.

A Prolet-Ár nyomait látni mindenfelé. Tekintsünk bele képeslapokba, újságokba. A Prolet-Ár elmélyült kutatói nyilván feljegyzik majd, hogy a negyvenes évek során az *Atlantic* címlapjáról eltűnt a tartalomjegyzék, és „kép" került a helyébe. Ugyan

miért? A kutatónak nem lehet egyéb válasza, mint hogy a korábbi olvasóközönség alulról szagolja az ibolyát vagy aggkori vakságban szenved, a régiek helyébe pedig nem bocsátott ki újakat az iskola. Az újságok rovatai közt is találni bizonyítékot eleget. Az antropológus Marcello Truzzi 1972-ben áttekintvén hazánk újságait, megállapította, hogy húsz évvel korábban az 1750 napilap közül száznak volt csupán asztrológiai rovata, a vizsgálat idejében már ezerkétszáznak. Vagy pillantsunk a *New Republic* hirdetései közé. E folyóirat olvasói korábban, még a hirdetők szerint is, csupa szabadgondolkodó, istentelen értelmiségiek voltak, valahány elszánt rebellis. Most pedig, íme, egy hirdetése 1982-ből:

PHYLLIS MICHELE TISZTELETES
Múlt Jelen Jövő
ASZTROLÓGIA TAROKK PSZICHOMÉTRIA
3 kérdés = 10 $
„Amit megjóslok, beválik"

A *New Republic* új olvasóit megcélzó másik hirdető abból indul ki, hogy az új olvasók, lévén középiskolájuk, nyilván nem igazodnak el a számtani műveletek rejtelmeiben, és mankót kínál nekik:

BORRAVALÓZÓK TÁBLÁZATA

LEVÉLTÁRCA NAGYSÁGÚ SZÁMÍTÓTÁBLÁRÓL LEOLVASHATÓK A 15%-OS BORRAVALÓK! RITMETIKA, PF. 720, TILLAMOOK, OR.

Hogy a *New York Times* is a Prolet-Árral úszik, azt tudják a hirdetői. Hogy mennyire jól, az utóbbi idők egyik drága negyedoldalas hirdetéséből látni, amely

„AZ AMERIKAI NEMZETI SAS EMLÉKEZETÉRE" kínál ezüstözött övcsatot. A sas bércek előterében röppen az égnek – efféle bigyót különben szakadt álcowboyok vagy elemi iskolások viselnek csakis. „Övcsatjaink kibocsátásának idejét szigorúan korlátozzuk – fogadkozik a hirdetés –, azaz egy évre, majd – örök időkre megsemmisítjük az öntőformákat." Ilyen hirdetés korábban a *Házi Szerelő* gyűjtő lelkeit célozta meg. Most viszont, nyilván nem hatástalanul, hiszen üzlet az üzlet, tőzsdealkuszokhoz, alapítványi igazgatókhoz, egyetemi rektorokhoz, tudósokhoz, ügyvédekhez, orvosokhoz szól. A Prolet-Ár jobb szemléltetője a korábban szent iratként tisztelt londoni *Times Literary Supplement* hirdetése lehetne – négy nappal a *New York-i Times*-ban napvilágot látott botrányos övcsatreklám után jelent meg:

> A TIMES LITERARY SUPPLEMENT OLVASÓI KÖZT SZEREPELNEK KIADÓK, TUDÓSOK ÉS AZ IRODALMI VILÁG NEVEZETESSÉGEI

Eddig megjárkálná, ámbár e nevezetességek nem éppen a lap olvasásában óhajtanák megelégíteni szereplésvágyukat, gondolom. Csakhogy:

> ALKALMAS TEHÁT AZ OLYAN HIÁNYOSSÁGOK, MINT AZ IRODALMI IGAZGATÓI ÉS A SZERKESZTŐI ÁLLÁSOK BETÖLTÉSÉNEK MEGHIRDETÉSÉRE.

Épp így lesodorja lábáról a Prolet-Ár azt, aki a helyi könyvesboltba téved be. Nem is az a megdöbbentő, hogy a bolt mostanában már falinaptárakat, plakátokat, képes levelezőlapokat és kivágós játékokat is

árul. Inkább az, hogy könyvkínálata tökéletesen igazolja Roger Price Első Törvényét: „Ha nem kapkodják, nem kapható." Nemrég még minden újonnan megjelent könyvet meg lehetett rendelni itt, s a rendelő meg is kapta egy héten belül. Nohát, az a világ elmúlt. A rendelés oly körülményessé vált, hogy csak a legerőszakosabbak ragaszkodnak hozzá. A könyvesboltláncok – s van-e még, amelyik nem láncszem csupán? – először is két dollárt legombolnak a rendelésért, de olykor a megrendelt könyv árának felét is le kell tenni előre. Az új rendszabályokat a megrendelőlap feltupírozásával igyekeznek elfogadhatóvá tenni: hogy lássuk, mekkora bonyodalomba ereszkednek értünk, *különleges rendelések* lapja lett a neve. Célját el is éri. A bolt vevői a legkelendőbb könyvek listájánál maradnak meg a továbbiakban, és érdeklődésüket azokra a könyvekre szorítják, amelyeket a boltvezető (korábban boltos) meghozatalra méltónak ítél. A vevő hamarosan megtanulja, hogy a boltba ilyen nevetséges kérdéssel nem illik beállítani: „Van-e véletlenül egy példányuk Matthew Arnold Kultúra és anarchia című könyvéből?" vagy „Kapható Önöknél Freud műve, A civilizáció és ártalmai?" Minek az efféle különködés, amikor a Leon Urisok és Ann Landersek tornyokban állnak az orrunk előtt, csak le kell egyet emelni? Kószáljunk el messzire a könyvek világában. Elég, ha megfontoljuk, hogy a Nemzeti Könyvdíjakat újabban Amerikai Könyvdíjak helyettesítik, s nevükben bármily ravaszul hasonlóak, merőben mások érdemüket tekintve. A Nemzeti Könyvdíjak odaítélésében pártatlan és nagy tekintélyű kritikusok döntöttek, és a könyvek súlyát inkább megadták, mint Amerikai Könyvdíj, amelynek döntőbírái könyvkiadók, szerkesztők, hirdetési szakemberek, boltosok és kereskedősegédek, hiszen őket nyilván nem a könyv érdeme foglalkoztatja, hanem eladhatósága. A köny-

vesbolt fontoskodó rendelőlapja meg a könyvdíjak kalmár szellemű átminősítése talán apróságnak tetszik, szellemi tekintetben mégis nemzeti szerencsétlenség, és szemtől szembe állít Ortega fenyegetésével, hogy „a tömeg mindent legázol, ami csak más, egyéni, kiváló, magasröptű és válogatott". Azaz a prolik ugyan első pillantásra veszteseknek látszanak, utoljára mégis ők győznek. Ortega 1930-ban még úgy jósolta, hogy a felemelkedő proli „alulról támad": furakszik és löki szét a művészet és kultúra eleddig szent és árnyalt szentélyeit. De az idő azt bizonyítja, hogy a proli marad ahol van, és nem furakszik semerre. Inkább a világ züllik hozzá az „igényeihez", mivel a vásárlóerő egyre inkább a proli kezébe csúszik át.

Ha a Prolet-Ár bizonyítékait keresni kellene, különféle kereskedésekben, piacon, bankokban és postahivatalokban találnók legelőbb. Világszerte csalhatatlan bizonyítéka a sorban állás. Mindennapos látvány bárhol, hogy fásult emberek hosszú sorban várakoznak, amíg a segéd vagy a postáskisasszony otthagyja őket és barátaival cseveg telefonon, vagy csupán egyéb dolga akad huzamosabb időre. Miért is ne? A vevő, az ügyfél a tulajdon szemében is nagy nulla már, régen rabszolga, akinek a panaszkodáshoz sincs joga. Senki nem tiltakozik, hogy a viszonteladás szertartása háromszor olyan hosszadalmas, mint tíz éve, mert manapság számítógépes kasszánál celebrálják. Minél természetesebbnek, szükségesebbnek és elfogadhatóbbnak tekintjük időnk vesztegetését, annál inkább proletarizálódtunk. Szükségesnek és természetesnek tetszik a kiszolgálás és udvariasság eltűnte mindenünnen, hiszen az „önkiszolgálás" általánossá vált (mintha mi sem lehetne kívánatosabb) az üzletekben, bankokban és postahivatalokban. Az önkiszolgálás pedig *ipso facto* prolijelenség. A proli szereti, mert csökkenti a társadalmi

érintkezés veszélyét az olyanokkal, akik lekezelhetnék vagy nevetségessé tehetnék. Megértem őket, de mivel a Prolet-Ár átcsap mindnyájunkon, kötelező úgy viselkednünk, mintha hetvenhetedik senkik volnánk valahányan.

A tévéműfajok közönsége is változott. A *My Fair Lady*-t mások nézték meg, mint akik *A golf világá*-ért rajongtak. Ma viszont Broadway-*musicalekkel* hirdetnek a tévében sorozatosan, mintha ez a két közönség azonos volna – pedig a *musicalek* rendezői azt a közönséget udvarolják körül, amelyik elmeélnek, árnyalásnak esküdt ellensége volt mindig. A *Negyvenkettedik utca* című *musicalben* már elvétve sincs egyéb proliklisénél, hiszen a *Három a társaság* meg a *Sétahajó* közönségének szánták, amint a rendezők is elárulták gyakori televíziós hirdetésével.

Körülményi bizonyítéka a Prolet-Ár friss lendületének, hogy New Yorkban két nagy hagyományú színháznak kellett becsuknia azért, mert helyükön egy rossz szállónak kellett megnyílnia. Ez az 1982 tavaszán befejeződött akció időben egybevágott azzal a hírrel, hogy a Kockás Kocsinak, az Egyesült Államok egyetlen civilizált taxijának gyártását megszüntetik.

Ekkortájt tették közhírré az amerikai sörfőzők is, amit a sör kedvelői tudtak régóta, hogy a Prolet-Ár ellen csapolni nem lehet: főztük komlótartalmát jelentősen csökkentették. A komló adja a sör keserű zamatát, a proli viszont a smoncát meg az édességet igényli. Mint a sörfőzdék szóvivője mondta, „az amerikai sör az utóbbi tíz esztendőben mintegy 20%-kal édesedett, és ízértéke megcsappant".

Hát ilyen sört kell innunk, komám, és csakis a kivándorlás segíthet rajtunk. Vagy az elegendő pénz, hogy Németországból és Hollandiából drágán behozott söröket nyakalhassunk.

Talán még nem általános igazság Auden költői látomása –

Zavaros emberi szemben
Lapít a megvert szellem

– de igazat kell szolgáltatnunk neki, ha az építészet proletarizálódását gondoljuk el a második világháború óta. Manapság egyazon betonláda szolgál templom, iskola, kórház, börtön, diákszállás, motel, tűzoltó-laktanya és irodaház gyanánt. Nem is az a bökkenő, hogy az épület szerepének finomabb megkülönböztetései nem érdekelnek senkit, inkább az, hogy a különbségek eltöröltettek. A kultúra jelképei persze már régebben eltűntek az épületekről. Jó ideje hiába keresünk kőbábos mellvédeket, kúszóleveleket, falpilléreket, osztópárkányokat – olyan épületdíszeket egyszóval, amelyek lakóhelyünknél tágabb világra utaltak, és az épület célját nem korlátozták a merő funkcionalizmusra. A legszomorúbb, hogy a megérdemeltnél egyebet nem is kaptunk. A Proletárral sodródó társadalmak megszolgálták a proletárépítészetet, mint Kingsley Amis oly szépen kifejti *Aberdarcy főterén* című versében:

Az új Cipőcentrumnál, lamellák,
zászlórudak és ökörszem nyílászárók alján jött össze, a nagy melák
kapuban, ahova nem szól pilács,

Evans randija Mrs. Rhysszel.
Dumcsi. Jó volt nála. A Lámpá-*ban Evans –*
kaja-pia, minden – bevágta ésszel
a hétvégét. Elvégre legyen revans.

Mrs. Rhys csípte a diszkót, csípte
a középkort. Oké. Bárból a Várba.
Sajna le volt robbanva a kőcsipke-
ablakos szálló. Lenn a motel árba

Egyaz. Még lökött építészek jönnek,
hogy cipővármotel együttesnek ocsmány!
Markoljanak szívükbe – akár Önnek –
Kultúráltabb tervet lelnek ott tán?

Szerelemnek tanú kell. Álló, élő
emlék. Mrs. Rhysnek s Evansnek Firenze
vagy a Szent Márk tér pusztulta félő,
hogy nyolc. Oké. Hát Önnek kilenc-e?

9

EGÉRÚT: AZ X

Hát nekünk? Miféle osztályhoz tartozunk mi, melyiknek a kelepcéjébe szorultunk? Gyakorlatnak tanulságos, ha elemzőre fogjuk Amis versét, és először azt tudakoljuk, narrátora hova sorolandó. Nem a proletárok közé, nem is a középosztályba, mert szemébe ötlik, hogy Aberdarcy építésébe nagy hiba csúszott, és nem átallja kikezdeni a képet. Felsőosztályi megint nem lehet, mert íme, versben szól, amihez műveltség, tehetség és igyekezet kell. Éles szeme, pusztító humora és mulatságosan bonyolult együttérzése szegény Evansszel és Mrs. Rhysszel s mindehhez művészi érzékenysége különleges beosztását teszi kívánatossá. Mondjuk tehát, hogy a vers narrátora vagy maga a költő osztálynak nem tagja, hanem olyan rendnek, amelyre az X jelet akasztjuk.

Az X-szel jelölhetőket azért soroljuk külön, mert ilyen rendbe születni úgy nem lehet, ahogy prolinak vagy középosztályinak születni szokás. X rendű legfeljebb válik az emberből, azaz X mivoltát fájdalmas felfedezések során szerzi, és felfedező útjában friss szemmel és kíváncsian jár. Mikor pedig arra eszmél, hogy X rendűvé vált, már az osztályrendszerből ki-

vezető egyetlen egérutat is meglelte. Megtörténhet, hogy szüleit s minden felmenőjét meg kell tagadnia az avatásához. Az a városba csődülő fiatalság, aki életét „a művészetnek", „az írásnak", „az alkotó munkának" szentelné, vagyis bárminek, csak a főnököktől, igazgató uraktól szabaduljon, valamennyien az X státusra pályáznak. Aztán, ha valóban kibontják szép tehetségeiket, bele is kerülnek az áhított rendbe.

Miféle emberek az X-ek? A régi vágású *bohém* is segít a jellemzésükben, meg a *tehetség* is. Akadnak X-ek, akik entellektüelnek nevezhetők, mások nem, van köztük színész, zenész, művész, kiváló sportoló, ilyen-olyan „nevezetesség", jómódban élő régi hippi, idegenben megülepedett bújdosó, olyanféle újságíró, akinek gondolatmenetét és kiszólásait az értelmes olvasó jól ismeri, mégis kellemes várakozással fog a cikke olvasásának. Az X-eket, C. Wright Millst segítségül híva, nevezhetjük „maguklettek"-nek is. Inkább szabad foglalkozásúak, a társadalomtudomány meghatározása szerint „autonóm munkát" végeznek. Ha igaz Mills szava, hogy a középosztályi „mindig valakinek az embere", hát az X, az senkié se. Nem tűri, hogy a körmére nézzenek. Az X-ek független elmék, a köznép siboletjeit nem tisztelik, viselkedésük és tartásuk egyaránt laza. Dolgukat imádják, és a hámból dőlnek ki – hiszen a nyugalomba vonulás a bérrabszolgáké, akik mindig utálták a munkájukat. Az X-ek a felsőosztálybeliek és a felső láthatatlanok szabadságával meg a hatalmuk egy részével élnek, bár a pénzükkel nem dicsekedhetnek. Az X rendet tekinthetjük akár pénztelen arisztokráciának.

Az X-et felismerni semmiség, ha jeleit tisztázzuk. Tekintsük külsejét és ruházkodását. Mivel az X megjelenésével senkit a lábáról ledönteni nem kíván, ál-

talában magának öltözködik, vagyis kényelmesen és leereszkedően. Egy fok ereszkedés meg is teszi: ha gála a követelmény, az X sötét öltő ruhában (méghozzá lehetetlenül régi szabásúban) jelenik meg, s valami ódivatú nyakkendővel. Amikor csak sötét ruhát várnak el, a nyakkendőről máris elfelejtkezik. Ha a „sportos öltözködés" ajánlatos, szakadt és foltozott lesz a farmerje, kordbársony nadrágja a térdénél áttetsző, mint a molnárrece, ha ugyan nem piszkos. Ha a többiek fürdőruhában vannak, X-ék alighanem pucéran állítanak ki a napra. Cipőjük mindig kényelmes, ha divatos, ha nem, és a saruhoz vagy a mokasszinhoz hasonlóan mindig azt az érzést kelti, mintha puha szőnyegen vagy fenyőtűk avarján való járáshoz választották volna. X-ék udvari szállítói L. L. Bean meg a Land's End, mert ami parasztos mellény, flaneling, túracipő ebben az országban elkél, azt javarészt viselik, olyankor méghozzá, amikor mások kinyalakszanak. Ha X-ék odáig ereszkednének, hogy iratos ruhát öltsenek, a szöveg szellemes – nem ám SÖRT! vagy SZESZKREDENC –, bár öltözködésük nem szóbeszéd tárgya egymás közt. Az se lenne illő, ha másoknak szemet szúrnának. Ha egy X rendű, akár férfi, akár nő, osztályba sorolható személlyel találkozik, öltözéke ezt tudatja: „Szabadabb vagyok nálad, és nem szorongok", vagy ha a körülmények úgy parancsolják: „Értelmesebb is, érdekesebb is vagyok nálad. Kérlek, ne untass." Hogy fekete vagy homokszín esőkabátot válasszon-e? Ez a kérdés nem gyötri az X-et, mert nem él esőkabáttal. Vagy megázik, de rá se ránt, vagy fedél alatt várja ki az eső csendesedését, nem lévén a bélyegzőórához láncolva. Az X-ek szinte soha nem híznak el, mert sokat mozognak, nem egyébért, mint a mozgás mulatságáért. Mozogtak már harminc éve is, mielőtt még az ismeretterjesztő sajtó a felsőközepet kioktatta volna a mozgás fontossága felől.

Kedves sportágak a labdajáték kézzel-lábbal, kivált szeszközi állapotban. Szokásos ölbéli állatok náluk nem láthatók. Ők inkább kezes hiénát, bűzös borzot, pávát és hangyászmedvét tartanak. Lehetetlen szeretőkkel bukkannak fel időnként, és olyanról is hallani, aki társadalmilag kínos pillanatban esett teherbe. Sarjadékaikat újszerű vagy a középosztály szemében éppenséggel hajmeresztő módon hurcolják: akár hevederrel kötik maguk elé, akár batyuban a hátukra.

Ahol csak X-ék megtelepszenek, ott akad tisztességes csemegeüzlet, és van hol venni jóféle bort is. Kell továbbá lennie a környékükön kincstári kiárusításnak vagy turistaszerelések boltjának, és vagy egyetemi, vagy közkönyvtárnak, fellegvárul az unalom ellen. Jó újságkioszk is kívánatos, a brit, a francia, az olasz meg a német lapokért. Viszont X-ék akkor állnak odébb, amikor ők látják jónak, nem pedig a főnökük. Általában szeretnek ott élni, ahol éppen élnek, s ha kedvüket vesztik – mert, teszem azt, a környékre középosztályi vagy proliszellem telepedett –, akkor fogják és továbbállnak egy házzal. Házzal, nem otthonnal. A házuk sohasem áll „fejlesztési területen", hanem akár távoli hegyoldalban, akár két felhőkarcoló között, és inkább régi, mint új. A régi házak először is olcsóbbak. De a jól belakott házzal tüntetni is lehet a gyermeteg amerikai „modernség" ellen. Az X-ek különben nem tüntetnek, kivált nem házuk státusjeleivel, ezért nincs behajtójuk sem. Mosatlan és kiszolgált kocsijukat az utcára állítják. A kocsijukkal sem akarnak mondani semmit, de amilyen nyúzott és divatjamúlt, nem kívánkozik rá sem egyetemi, sem más farragasz, ámbár egy fekete-fehér „A" (a második világháborúban a minimális benzinadag jele) megengedhető, hogy az ásatagság elvének megadják a tiszteletet. Az X-ek nem tépnek a középosztály unalmas rágatain, az

autópályákon, inkább bakhátas régi utakon döcögnek, mert az olyan „bájos". Az X-ház kertje, gyepszőnyege sohasem olyasmi, hogy a szomszédok a csodájára járnának, inkább X-ék játszi kedvét tükrözi. A ház elejébe terítenek kavicsot, aszfaltot vagy betont is (akár élénkzöldre festve), s kő váltakozik a mindenféle gizgazzal. Csupán a szép kenderföldjükre adnak. Középosztály- és proliparódiákat is láthatunk itt-ott fájdalmasan randa kerti bútor vagy sörösüvegekkel rakott ágyásszegély képében. Az efféle apró mulatságoktól eltekintve semmitmondó a házuk eleje. X-ék nem foglalkoznak vele, mivel életük a ház mögött zajlik. Ott nem kell kíváncsiskodóktól tartaniuk. X-ék szállóvendéget is gyakran látnak, bár másként tartják, mint a felsőközéposztályiak. Vendégszoba nemigen jár neki, hanem alhat hencseren vagy a hálózsákjában, és az éjszakai helycserék reggel nincsenek letárgyalva.

X-ék lakószobája a legtalálóbban azzal jellemezhető, hogy az ötletes lakberendezési folyóiratok anyagát itt nem látjuk viszont. Rendező elve a paródia: lesz benne elefántláb esernyőtartó, az állatkitömő művészet néhány hihetetlen alkotása, üvegszemű macska, kutya, pingvin, iguána, továbbá sok cikis bútorhuzat, felemás függönyszárny, rojtos kendő, múzeumi falikárpit. A képek a falakon befelé fordult érdeklődésről tanúskodnak, mind a szégyentelen aktok (nemük és korcsoportjuk mellékes), a felsőközéposztály Nantucketről vagy Catalina szigetéről készült ódon földabrosza helyett pedig a Bikini korallzátonyról vagy Guadalcanalról látunk térképet. A kávézóasztalon a *Mother Jones* meg az *Atomtudósok Tájékoztatója* hever. Minél igazibb X-ek X-ék, annál közelebb ülünk a padlóhoz. A legjellegzetesebb X-lakószobában nincs is lába a bútornak, és az üldögélés, evés, fekvés alig másfél arasszal történik a föld színe fölött. A padló csupasz fa, le-

hetetlen helyekről, Nepálból vagy Hondurasból származó vastag gubafélék tarkítják. Kandallót, azt legtöbbnyire találunk a lakószobában, ha nem is valami szépet, de tüzelnek benne, főként azért, mert előtte a gubán jólesik a közösülés. A falakat könyvespolcok borítják. Többnyire az ötvenes évek előtt napvilágot látott vászonkötéses könyvek állnak rajtuk sűrű sorokban.

X-ék is televizionálnak eleget, azonban irtóznak az ismeretterjesztő adásoktól, mert meggyőződésük, hogy a Nemzeti Oktatói Program kulturális kútmérgezés. Készüléküket, amelyen akárhányszor kerti gipsz-Popeye álldigál, legtöbbnyire az olyan örökzöldek, mint a *Nászutasok* meg a *Puszi, Lucy!*, újrajátszásakor kapcsolják be, és már ötvenedszer dőlnek a nevetéstől, mikor Jackie Gleason alakítja a jövő főnökét vagy Lucy szédült golfozását mutatják. X-ék a vizionálással is lerójják tiszteletüket az ásatagság elvének, de akárhányszor bekapcsolják a helyszíni közvetítéseket, abban a reményben, hogy valami félrefogásnak lesznek a tanúi – hátha elpukkad a futball, hátha a szónok kezéből a tiszteletlen szél kikapja a papírlapot, hátha egy elnök, egy kormányzó, egy szenátor, egy polgármester, egy püspök valami marhát talál mondani. X-ék máig emlegetik azt a gyönyörű pillanatot, amikor John F. Kennedy beiktatásakor Cushing bíboros őfőtisztelendősége alatt, amíg fohászát rebegte, tüzet fogott a szónoki emelvény, és a gyanútlan nagyfejűek először mind azt hitték, tömjénfüst részegíti őket.

Megrészegedésről szólván, X-ék nem tüntetnek az italmárkákkal. Eláznak feltűnés nélkül. Ehhez a vodkát meg a gint ítélik a legcélirányosabbnak, ámbár egyikük-másikuk nem irtózik a fehérbortól sem. Már akármi a részegítő italuk, X-ék a mennyiségét meg az olcsóságát tekintik – a Beefeater Gin meg a Cutty Sark Scotch áhítatos fogyasztói a hirdetőipar

áldozatai, vagyis középosztályiak – azért X-éknél inkább az ismeretlen márkákat látjuk háromliteres palackokban.

Ritkán étkeznek az étkezések megszentelt idején, mivel az éhség vezérli őket. A felsőkhöz hasonlóan mégis inkább a kései, semmint a korai evés barátai. El is húzódik az idő az asztalnál a sok mulatságos és botrányos történettel. Konyhájuk sem nem álfrancia, sem nem britbosszantó, mint a felsőközépé, inkább észak-afrikai, török, „indokínai", vegetariánus vagy „alternatív". Mivel a belső bizonytalanság nem követeli rajtuk, hogy parancsok osztogatásával szerezzenek érvényt szeszélyeiknek, X-ék nemigen forognak éttermekben. Értelmes, szemfüles emberek lévén tudják, hogy jobban járnak a hazai koszttal. Különben is sok olyasmit szeretnek, amivel az étterem nem szolgál: gyógyfűteákkal, citromízű vodkával, malomkő közt őrölt lisztből gyúrt házi süteményekkel. X-ék azonban gondolnak egyet, és hátat fordítanak az efféle különködésnek, és jó darabig amerikai koszt van a műsorukon, almás béles, sonka, hamburger, *hot dog*, paprikás mártás, pulyka. Ehetnek bármit, X-ék konyhája mindig (egy) ízletes, (kettő) szó nélkül hagyott a vendégkoszorúban, hiszen az ízletességéhez nem is férhetett szó soha. Egy-egy pohár bordóitól meg a vacsora utáni korty portóitól eltekintve a boruk savanykás, zamatos és magasztalnivaló nincs rajta. Ha másként meg nem mondhatjuk, X-éknél járunk-e, ajánlok egy holtbiztos próbát. Ami bort csak a vendégek hoznak, s lehet akármennyi, az a vacsora során lecsúszik mind, de a házigazda borából is több fogy annál, mint amennyit maga megajánlott volna.

Lelkükben X-ék nem vidékiek, és a londoni utcahálózat a szemük előtt lebeg – nem lengetés végett persze –, de Párizsé, Rómáé, sőt olykor Isztambulé vagy Karachié is. Hogyne lebegne, mikor örömükre

bejárták – ámbár az arcok sűrűjében utat téveszthettek akárhányszor, mert az emberek mindenek fölött érdeklik őket. Ezért van, hogy érdeklődnek történelem, irodalom, építészet és esztétika iránt is. (Aberdarcy kritikusa e tekintetben is tökéletes X.) Dolguk az életben bármi, X-ék sokat olvasnak, és az olvasást élettapasztalatuk részének tekintik, „a gyakorlat"-nál mindenképpen érdekesebbnek. Könyvkluboknak mégsem tagjai. Mivel tehát olvasnivalójukat maguk választják, sok a panaszuk a helyi könyvkereskedelem szűkagyúságára. Kíváncsiságuk határtalan, ezért elolvassák néha még a legkelendőbb könyveket is, főként azért, hogy mázsára megvan-e benne a baromság. Diplomával általában „rendelkeznek", de az öreg diákok értesítőjét az árjegyzékekkel együtt dobják a postaládából mindjárt a kukába.

Érdeklődésükben önfejűek lévén, furcsa ismereteket szereznek – némelyikük a szerbhorvát verstan értője, más a tizenegyedik századi északfrancia miseruháké. Ha X-ék örömükben dalra fakadnak, alighanem áriát hallunk, akár a barokk korból, akár a *Don Giovanni*-ból, akár a *Messiás*-ból. Klasszikus a füttyszavuk is. A talpig X valamely Beethovenkvartettet is elfütyül hibátlan. Hangszereken is jól játszanak, bár nem annyira hegedűn és zongorán, mint inkább tekerőlanton, tülkön és csimpolyán.

Jóllehet az „alkotó" jelzőtől viszolyognak, mert szépelgésnek és együgyűségnek tekintik, más szóval középosztályinak, teremtői és persze kritikusi állást foglalnak alkotásokkal kapcsolatosan. Egy X-nek nem esik nehezére elképzelni, hogy valamely jelenkori művet ő maga alkotott, akár drámát, akár épületet. Ezért érdekli X-éket a filmben a rendezés legalább annyira, mint a színészet. S bár sok mindent tudhatnak Európa egyházi építészetéről, vagy éppenséggel tizenöt évszázad vallási szertartásrendjének

változásai felől, templomba nem járnak, ha ugyan egy esküvő vagy egy temetés alkalmával be nem vetődnek. Ismerni sem ismernek templomjárókat, sőt kínos meggondolniuk, hogy akadnak ilyenek. Amikor a fejüket nyilvános imához lesütni kényszerülnek, némelyik X szeme úgy jár, mint a gyíké: figyeli az arcát, a tartását, az öltözetét kegyes szomszédainak. Az X a törvényt magának szabja, mégis elboldogul – amiből nyilvánvaló, hogy sok foglalkozik közülük írással. Diana Trilling is megállapította: „Nem azért készül mindenki írónak, mert az ünneplést kívánná, hanem a művészi szabadságért, hogy élete felől maga dönthessen."

X-ék beszédesek. Jól beszélnek idegen nyelveket is, mert szégyenletesnek ítélik, hogy az amerikai vidéki és egynyelvű. Nem tűzdelik meg beszédüket idegenségekkel – dísznek, mint a középosztály meg a felsőközép *(gourmet, arrivederci, kaput)* –, azonban, ha kell, egy bekezdésre valót idéznek francia, olasz, német vagy spanyol szövegből, sőt olykor oroszból vagy kínaiból is. A legöntudatosabb X-ek olykor odáig elmerészkednek, hogy a heteseiket áthúzzák. A jó hírre nem adnak, ezért mocskos szájúak és tiszteletlenek, viszont a gonosz nyelvüket szónokian zabolázzák – nem élnek például a „kurvá"-val, mint merő nyomatékkal, ugyanezért nem is írják egybe a következő szóval proli módra. Másoknál talán könnyedebben alkalmazzák – államférfiúra, a középosztály bálványára – a *faszkalap*-ot. Amiből kitetszik, hogy kerülgetni nem sokat kerülgetnek. Ragaszkodnak hozzá például, hogy gyermekeik a nemi szervüket becsületes nevén nevezzék. Másrészt nem mindig mondják ki a szót. Szépítenek igenis, de nem úgy, mint a finom lelkek, hanem inkább revolver-újságírókhoz hasonlóan, rágalmat súroló gunyorossággal. Ilyenformán, ha X a fél szemöldökét megemelintve azt mondja valakiről, hogy „megcsonto-

sodott agglegény", tudjuk, hogy vérbuziról van szó. Hasonlóképpen, mint Neil Mackwood is megfigyelte, a „mozicsillagocska" riherongyot jelent náluk, a „barátnő" az ágyuk szalmáját, a „hervadt" vagy a „lelombozott" tökrészeget, a „csélcsap asszony" pedig borulós, mint a káposzta. Felsőosztályi epét is fröccsent egy-egy megjegyzésük, ha, teszem azt, a csélcsap asszonynak még a kleptomániája is kezelésre szorul, szegénynek.

Száz éve Matthew Arnold, az angol társadalom vizsgálata során körülhatárolván a három nagy osztályt, megállapította, hogy mindeniknek vannak idegenjei – olyanok, akik nem érzik, hogy osztályukhoz tartoznak és szabadulnának tőle. Új amerikai örökösei az X-ek. Némelyikje, mint Gore Vidal, a felsőosztály felől jutott közébük. Mása, mint James Jones, a proliság köréből vagy éppen a nincstelenek közül verbuválódott. Egyiknek lehet olyan „kevés iskolája", mint Jonesnak, másnak korán megjött az esze, és jobb egyetemeken nőtt meg a bizalma tulajdon gusztusaihoz. Az X osztály nem az osztálylétrán foglal helyet, hanem az Egyesült Államok társadalmának olyan szélcsendes sarkában, ahol az adomveszem erkölcsére nem szorítanak rá mindenkit. Az X-eket tulajdon csúfondáros szellemük terelte ki az osztály-színházak vészkijáratain. Nincs ok aggódni amiatt sem, hogy ilyenformán Amerika-ellenesek lehetnek, mert igenis Mark Twain talpig amerikai, márpedig X-et teremtett Huckleberry Finn alakjában, s így vezette elénk: „Került s fordult kedvére."

Bár a hagyományban gyökereznek, helyzetük nem örökletes, s jóllehet a viselkedés kérdései nem okoznak nekik fejtörést, oly szabadok, hogy rétegüket az arisztokrácia karikatúrájának tekinthetjük. Sok tekintetben az E. M. Forster-féle „értelem, körülte-

kintés és mersz arisztokráciájá"-nak is beillenek, „akik a maguk s a más dolgában egyaránt tapintattal járnak el... és körültekintésük nem aggályoskodás". Továbbá „értik a tréfát". „Íme itt vonulnak – írja Forster lelkesülten –, és seregük győzhetetlen, ha nem is győzedelmes."

> Nem tellett sok időbe, amíg a hatalom meglátta bennük az értéket, és meg is próbálta kiaknázni hol egyiptomi papság képében, hol a keresztény egyházban, hol a kínai közhivatalnoki karban vagy egyéb tisztes szemfényvesztésben. Ők azonban átsurrannak a háló likán és köd előttük, köd utánuk...

Korlátolt képzelőerejűek és értelműek a felsőközéposztályba vágynak, a fürge ésszel megáldott tehetségesek azonban inkább lerázzák nyűgeiket és X-szé válnak, mert csakis X-ségükben, az osztály-cirkusz kényszerei és szorongásai nélkül élhetnek némiképp szabadon, holott az amerikai pénzérmék a SZABADSÁG jelszavát közkézen forgatják. Amerikai az X-ek világában szabadulhat a mindeneket megkényszerítő történéstől és irigységtől is. De Tocqueville megjósolta már 1845-ben, mi lesz az arisztokratikus eszményeket kísérő hivatalos amerikai roszszallásból. „A vágyak dagadnak – írta –, megelégítésük lehetősége pedig napról napra fogyatkozik." Ilyenformán „a kapkodó és kudarcot valló nagyralátás pusztítását tapasztaljuk mindenfelé, és a hiába lángoló szívek titkon emésztődnek el". Az X-ek tábora még nem mondható nagynak, de még lesz nagyobb, ha megértik többen, hogy a választottak teszik, nem a hivatalosak.

– Nocsak! Mi lesz? Kezdődik megint a prolizás? Éppen nem vigasztaló, hogy a sértettek közt ott van Al Haig volt amerikai külügyminiszter a nyakától elálló zakójában, sőt Reagan elnök is, ha proletárfödőt húz a fejébe – s hogy illik neki! –, inkább szemléltető a kegyetlen példa, hogy Paul Fussell professzor osztálylétrája nem az Egyesült Államok termelési rendjének, hanem a fogyasztásának támaszkodik.

Amit valamikor szemináriumokon tanultunk, hogy csak két osztály van a tőkés világban, s hogy a felső gazdagodtával az alsó szaporodik és ássa sírját a felsőnek, arról a tételről bizony azt hittük, elavult, ahogy a szemináriumok kora óta magunk is nekimelegedtünk a fogyasztásnak, és sóváran – nem, a világszínvonalat megcélozva – tekintünk a nagy vízen túlra, ahol még a tömegfogyasztás is tömegesebb. Viszont a szemináriumi tétel érvényét igazolja az amerikai Kongresszusnak az a jelentése, amelynek főbb adatait a *Heti Világgazdaság* 1986. augusztus 16. számában is olvashattuk Irwin Shaw utolsó regényét idéző „Gazdag ember, szegény ember" cím alatt. A jelentés szerint a „szupergazdagok" az elmúlt két évtizedben 147%-kal gyarapították vagyonukat, a „nagyon gazdagok" 64%-kal, az egyszerű „gazdagok" pedig 66%-kal lettek gazdagabbak, azonban az amerikaiak kilenctizedének részesedése az országos magánvagyonból húsz éve 34,9% volt, ma már csak 28%.

Fussell professzor nem tudósít se gazdagodásról,

se szegényedésről, sőt hangoztatja, hogy a pénz az ő osztálylétrájának csak a legalsó meg a legfelső fokait jelöli. Ha a magáét összeméri a klasszikus angol osztályszemléletekkel, csupán annyit állapít meg, hogy a régi alsóközép- és középközéposztályt éppúgy elnyelte a pénz romlása, mint a cserép malacperselyeket. Azóta a mérnököt alig lehet megkülönböztetni a szakmunkástól – de a mérnökök elproletárosodását Lenin megjósolta már. S azóta a hitvány egyetemek döntésekhez alkalmatlan fehér galléros „adminisztratívokat" gyártanak, akik a kék gallérosoknál is kiszolgáltatottabbak. Mi is az újság?

Semmi egyéb, mint a fogyasztó. Az értéktelenedő pénz és a rövidülő életű „tartós fogyasztási cikk" szélesebb elterítése mind több népréteget hajszol a fogyasztás orgiájába. Az egyre szaporodó átlagfogyasztó az újság, Fussell professzoré pedig, hogy amióta a takarékosság polgárerénye elernyedt, és a növekedést, a gazdaság állítólagos biztonságát a fogyasztás növelése szolgálja, azóta nemcsak a labdarúgók és a villany-kenyérpirítók osztályozhatók, hanem mind a kettőnek a fogyasztói is.

Mégis honnan támadt ennyi fogyasztó – akár fogyasztó-proletár – az Egyesült Államokban, hogy a szellemi színvonalat, az életminőséget és Fussell professzort Prolet-Ár fenyegeti – de még a sör barátjának is ki kell vándorolnia?

Bajos a proletártól a nyomort elválasztanunk. Fussell professzor pedig a nyomorgókat, a fogyasztási osztálylétrája alján nélkülözőket meg a láthatatlanokat nem is nevezi proletárnak. Lumpenproletárnak sem, persze. Nem kell Amerikáig elmennünk – láttunk mi is elproletárosodást az elmúlt évtizedekben. Berkovits György műveiben egyébről sem olvasunk. Amikor húsz esztendeje még egy-egy szegednyi nép költözött fel Pestre és köréje, nem új ipari forradalom tanúi voltunk, inkább a tizenötödik szá-

zadi Európa történetéből ismert népvándorlásé, a *Landflucht*-é, amely az akkori Magyarországon elhagyott jobbágytelkek és falvak ezreiből sepert össze nyolcszáz mezővárost a kor jelszava szerint: *Stadtluft macht frei!* De ha már akkor, vagy három évszázaddal később, nemcsak a szabad – bár akkor sem tiszta – városi levegő, hanem munkalehetőség és hitel várja a felcsődült fakofferest, nem is vált volna belőle proletár?

Azt csak a nyomor tehet az emberből? Újpesten, ahol álmodott egykor, huszonöt cukrászdát és huszonnyolc cukorka-csokoládé kereskedést számoltam össze vágyódó gyerekszemmel a háború előtt. Belőlünk, polgárokból ugyan meg nem élhettek, mint ahogy az óriás újpesti piac sem terjedezhetett volna szét vásárlásainkból a messzi utcákon hétvégén, amikor a libákat cipelték haza a proli szobakonyhák asztalára. Máig a gyökértelenség, a szalajtottság visz a hivalkodó fogyasztásra – hogy *teheti*, az a bizonytalan létérzés leküzdése a nagyvárosban, önigazolás a sorstársak színe előtt. Így lett a közönségesség, karöltve az ízléstelenséggel, nagyhatalommá az Egyesült Államokban. Tömegtermelésben, tömeghírközlésben, tömegturizmusban, tömegigényben Tocqueville jövendölése vált valóra: a többség zsarnoksága.

Fussell professzornak nem a nyomtatott mintás, bíborfényű poliészternadrágba bújtatott vaskos női sonkák fájnak, sem az újabban dívó arasznyi angyalhaj-bolyhú rózsaszín padlószőnyegek, amelyekhez székláb és asztalláb alá üvegtányérka jár, hogy a kertvárosi kéjbarlangból ki ne kopjon ez a gyönyörűség. Az ilyesmit ő csak osztályozza, mivel tanár-ember. Csillagos az osztályzata, ha az alacsony „otthon"-ba egy kristálycsillár mindenképp belóg, s mivel másutt nem lehetséges, az ebédlőasztal fölött, hogy a körben ülők egymást ne láthassák, az asztali

beszélgetésnek a tévén kívül végső akadályául. Minősíthet középosztálybelinek, ha a fejlesztési területen épült francia barokk otthon szent úszómedencéjébe, hiába fűti a gazdája, hiába meregeti hálóval a bogarat-levelet – mert a tisztítóberendezésnek árt –, mégsem ereszkedhet bele, mivel csúzos, és harminckilencig az istennek se megy fel a hőmérő, az egy évben egyszer kerülő vendégei meg már a harminchét fokot sem bírják – körülülik hát a medencét és néman nézik. És színes felvételeket készítenek. De ez mind nem bántja Fussell professzort. Azon akad fönn ő, miről is lehetne beszélgetni a fogyasztás ritka szüneteiben. Tapasztalja az iskola sorvadását, a kötelező olvasmányok herélését – az érthetőség kedvéért hagyták ki nemrégiben egy virginiai tankönyvből a Függetlenségi Nyilatkozat „elidegeníthetetlen" szavát – a modern klasszikusok, az *Egerek és emberek*, a *Zabhegyező* kihagyását a tananyagból a „Morális Többség" követelésére, akiknek szószólója, Reagan elnök kiiktatná a biológiai evolúciót is, és „teremtéstant" vezetne be helyette – miközben az illetlen liberális lapok nyelvi hibáit hánytorgatják, és funkcionális analfabetizmussal példálóznak. A legújabb jelentések szerint egyébként 13%-os az analfabetizmus az Egyesült Államokban, nem számítva, jelzik a vizsgálat készítői, a képtelenséget hosszabb szövegek olvasására és az üdvözlőlapnál bonyodalmasabb írásművek megszerkesztésére.

Fussell professzornak olyasmik fájnak, hogy nemcsak a hírhedt diplomagyárakban, hanem a híres egyetemeken is mind gyakoribbak az asztrológiával, önhipnózissal, távolbalátással, bio-feedbackkel és tenyérolvasással foglalkozó és jól pénzelő előadássorozatok. Megkapó például ez a hirdetés: „PÉNZ ÉS MÉZ – Az előadás-sorozat tisztázni kívánja, milyen a viszonyunk a pénzhez, mert a tisztázott viszony önbizalmunkat erősíti, örömhöz és kikapcso-

lódáshoz való érzékünket helyezi vissza jogaiba." Mekkora az elbizonytalanodás a protestáns fundamentalizmus hazájában, amelynek alapító gondolata volt, hogy a pénz (a zsebben!) az isteni kegy legbiztosabb földi jele!

S ki ez a háborgó, sértő, kegyetlen szellem, aki a *Washington Post* szerint magát az Amerikai Kísérletet kezdi ki? Fényképéről egy régi prelátus tekint ránk böjt napján. Fussell professzor az irodalom tanára Pennsylvania Egyetemén, és számos irodalomtörténeti mű szerzője. *The Great War and Modern Memory* (A Nagy Háború és a modern emlékezet) című munkája 1976-ban elnyerte a Nemzeti Könyv Díját, a Könyvkritikusok Körének díját, valamint a Phi Beta Kappa Társaság Emerson-díját. Esszéinek azóta megjelent kötetei: *Abroad: British Literary Traveling Between the Wars* (Idegenben – Angol irodalmi utazások a két háború között), *The Boy Scout Handbook and Other Observations* (A cserkész kézikönyve és egyéb megfigyelések). Kritikái a *Harper's*-ben és a *New Republic*-ban látnak napvilágot – külső szerkesztője is mindkét folyóiratnak.

Epéssége különben az amerikai nyelv és szokások kérlelhetetlen kritikusára, H. L. Menckenre emlékeztet. Ő mondott ilyeneket: „Az átlagember – Fussell professzor értelmezésében az átlagfogyasztó, Tocqueville-ében a többség zsarnoksága alatt nyögő amerikai – élete egyik végétől a másikig semmit nem gondol. Közhelyeket hangoztat. Amit gondolatnak képzel, azt hallotta valahol. Ha viszont igazán új gondolatot hall, megütődik és félreül duzzogni."

Okunk nincsen, hogy mellé üljünk. Még akkor sem, ha Fussell professzor könyve szerzett nekünk is egy-két kínos pillanatot.

Bartos Tibor

TARTALOM

1. Kényes kérdés 5
2. Az osztályok anatómiája 15
3. A külső teszi 48
4. A ház körül 78
5. Fogyasztás, szabad idő, tintázás 101
6. Lelki élet 134
7. „Szólj, hadd lássalak!” 159
8. Kapaszkodás, züllés. Prolet-Ár 169
9. Egérút: az X 179

Utószó (Bartos Tibor) 191

Kiadta az Európa Könyvkiadó
A kiadásért az Európa Könyvkiadó igazgatója felel
Szedte és nyomta a Kossuth Nyomda
Felelős vezető: Bede István vezérigazgató
A nyomdai rendelés törzsszáma: 87.0103
Készült Budapesten, 1987-ben

A sorozatot Somló Vera szerkeszti
Felelős szerkesztő: Dezsényi Katalin
Műszaki szerkesztő: Kakucsy Júlia
Műszaki vezető: Miklósi Imre
Készült 11 650 példányban, 8,1 (A/5) ív terjedelemben
ISBN 963 07 4339 6

Paul Fussell amerikai irodalomtörténész, korábban a tizennyolcadik századi angol irodalom volt kutatásai tárgya, most azonban számára egészen új területre merészkedett: az amerikai társadalom osztályszerkezetével kezdett foglalkozni. Amerika hirhedten osztály nélküli társadalom, arisztokráciát, feudálisan tagolt hierarchiát nem örökölt, a siker és pénz alapján létrejövő társadalmi különbségei a felületes szemlélő számára első percben alig érthetőek. Faussell szellemes és élvezetes leírást ad az amerikai hierarchiarendszerről az öltözködés, lakás, fogyasztás, szórakozás, beszédmód beható vizsgálatán keresztül, módszere a kultúrális kommentár, a pop-szociográfia és az új zsurnalizmus elegye, könyve elsősorban érdekes igyekszik lenni, azaz hiányzik belőle a szociológus szokásos szenvtelensége, helyette néhol egyenesen a nagy amerikai szatirahagyomány hangján szól: hol tárgyilagosan, hol dühödten, hol mosolyogva, hol pedig hahotázva veszi leltárba mindazt, ami az amerikai viselkedésben egy osztályhierarchiához való tartozás kifejezője.

13,– Ft